پ.د.ئەورەحمانی حاجی مارف

ڕێزمانی کوردی

بەرگی یەکەم
(وشەسازی)

بەشی سێیەم

(ناو)

د.ئەورەحمانی حاجی مارف

ڕێزمانی کوردی

بەرگی یەکەم

(وشەسازی)

بەشی سێیەم

- ناوەڵناو -

دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی

رۆژهەلات

خاوەنی ئیمتیاز

کەژال رەفیق

سەرنووسەر

حەسەنی دانیشفەر

Email: rojhalatpress@yahoo.com

Mob: ٠٧٥٠ ٤٤٩ ٣٥٦١

هەولێر ـ (١٠٠) مەتری ریزی شەقامی کارگەی دەرمانی ئاوامیدیکا

ئاوەڵناو

ناوی کتێب : ڕێزمانی کوردی/
بەرگی یەکەم/ (وشەسازی)
بەشی دووەم/ (ئاوەڵناو)

ناوی نووسەر: د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف

ڕێکخستن و پێداچوونەوەی: د.نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو

دەرهێنانی هونەری ناوەوەو بەرگ: **خەلیل هیدایەت مام شێخ**

نرخ: (٥٠٠٠) دینار

شوێنی چاپ: **چاپخانەی ڕۆژهەلات ـ هەولێر ٤٦٣٩٥٣١**

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان ژمارەی (٧٨١) ساڵی ٢٠١٤ ی دراوەتێ

بەڕێوەبەری هونەری دەزگا

سەلام محەمەد ڕەسول

به ناوی خوای گەورەو میهرەبان

ماوەی چەند ساڵێك بوو بەرهەمەکانی خوالێخۆشبوو پ.د. ئەورەحمانی حاجی مارف لە کتێبخانەکانی کوردستان دەست نەدەکەوتن قوتابی و خوێندکارانی کورد پەنایان بۆ ئەو کەسانە دەبرد کە لێرەو لەوێ بەرهەمەکانی ئەم زاتە گەورەو بلیمەتەیان کۆپی دەکردەوەو ناچار بوون بە نرخێکی گرانتر لێیان بکڕن. ئەوەبوو لە ڕێکەوتی ٢٠١٣/١١/٢١ لە شاری سلێمانی بە خزمەت مامۆستا غەفووری حاجی مارف برای پ.د. ئەورەحمانی حاجی مارف گەیشتم بۆ ئەوەی لە جیاتی بنەماڵە بەڕێزەکەیان مۆڵەتی لە چاپدانەوەی بەرهەمەکانی خوالێخۆشبووم پێ ببەخشێت، هاوکات ئامادەیی خۆشم دەربڕی بۆ هەر داواکارییەك کە لە بەرامبەر چاپکردنی ئەو بەرهەمانەدا هەیان بێت. بەڵام لە ڕاستیدا جەنابیان نەك هەرهیچ داواکارییەکی مادییان نەبوو تەنانەت لە ڕوانگەی هەستی نیشتمان پەروەری و دڵسۆزیان بۆ ڕەوتی ڕۆشنبیری و سوودگەیاندن بە قوتابی و خوێندکارانی کورد سوپاسگوزاری خۆشیان بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئەو ئەرکە پیرۆزە دەربڕی هەر بۆیە لێرەدا بە پێویستی دەزانم ئەو پەڕی سوپاس و پێزانینی خۆم بۆ مامۆستا غەفوور و یەك بە یەکی ئەندامانی بنەماڵەو کەس و کاری خوالێخۆشبوو پ.د. ئەوەرحمانی حاجی مارف دەربڕم کە بەبێ هیچ بەرانبەرێك شەرەفی لە

چاپدانەوەی سەرجەم بەرهەمەکانیان بە دەزگاکەمان، "دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ڕۆژهەڵات" بەخشی.

ماوەتەوە بڵێم: هەرچەند برای خۆشەویستم کاک د. نەریمان خۆشناو ئەرکی ڕێکخستن و پێداچوونەوەی بەرهەمەکانی وەئەستۆ گرتوەو، دڵنیاشم کە بەوپەڕی ئەمانەتەوە ئەرکەکەی بەجێ گەیاندوە بەڵام بێ شك ئێمەش مرۆڤین و مرۆڤیش بەدەر نی یە لە هەڵەکردن هەر بۆیە جاواکارم ئەگەر لە هەر شوێنێکی بەرهەمەکان هەڵەیەکتان بەرچاو کەوت ئاگادارمان بکەنەوە بۆ ئەوەی لە چاپەکانی داهاتوودا ڕاستیان بکەینەوە.

لەگەڵ ڕێز و پێزانینی دووبارەمدا

حەسەنی دانیشفەڕ
سەرنووسەری دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی
ڕۆژهەڵات

پێشەکی

ئەو زانستەی لە وشەسازیی زمان دەکۆڵێتەوە، گەلێ کێشەی جۆربەجۆر ساخ دەکاتەوە. ئەگەر لەسەر بناغەی یاساکانی زمانناسی بڕوانینە ئەو کێشانە، ئەوە لە تواناادا نییە لە تێکڕایان بدوێین. جا بۆیە بۆ تێگەیشتنی دیاردە هەرە گرنگەکانی پێکهاتنی وشەسازی هەوڵ دەدەین تەنیا ئاوڕ لە کێشە سەرەکییەکان بدەینەوە، کە ئەمانەن:

١- جیاوازیی وشە چییە لە بارێکدا ماکێکی وشەسازی بێ، لەگەڵ ئەوە ماکێکی ڕستەسازی بێ؟

٢- مەبەست لە بەشەکانی ئاخاوتن چییە و لەسەر چ بنەما و بنچینەییێکی زانستی دابەش کراون؟

٣- پێکهاتنی هەر بەشە ئاخاوتنێک.

٤- تایبەتێتی بەشەکانی ئاخاوتن لە زمانانی جیاوازدا.

٥- مەفهوومی "بەشەکانی ئاخاوتن" توانای نیشاندانی هەموو حاڵەتە هەمەچەشنەکانی وشەسازی هەیە؟

٦- پێوەندیی نێوان حاڵەتەکانی وشەسازی و ژێربێژی لە چ بارێکدایە؟

... هتد.

کێشەی گران لەوەدایە، کە هەر یەک وشە دەبێ هەر جارەی بە جۆرێ سەیر بکرێ. جارێک وەک دیاردەی وشەسازی بزانرێ ناوە یان کردارە یان ئاوەڵکردارە .... و جاریکیش وەک دیاردەی ڕستەسازی ئاشکرا بکرێ نیهادە یان گوزارەیە یان تەواوکەرە... بە وێنە لە ڕستەی: "دارا ئازایە"دا دەتوانین هەر وشەییک بە زاراوەییکی وشەسازی لێکبدەینەوە - واتە بڵێین: "دارا"-ناوە؛ "ئازا"-ئاوەڵناوە؛ "ە"-کرداری بێهێزە. دەشێ هەر ئەو وشانە بە زاراوەی ڕستەسازی جوێ بکەینەوە- واتە بڵێین: "دارا"- نیهادە و "ئازایە"- گوزارەیە. بەو پێیە لە یەک وشەدا بوونی خاسیەتی وشەسازی و ڕستەسازی دیاردەییکی ئاساییە- واتە هەر یەک وشە لە یەک کاتدا دەتوانێ خاوەنی حاڵەتی وشەسازی و ڕستەسازی بێ.

حاڵەتەکانی وشاسازی بریتییە لە حاڵەتی وشە و قالبی وتە، هەرچی حاڵەتی ڕستەسازییە بریتییە لە شوێنی وتە و زنجیرەی پێکەوەهاتنی وشە. بە واتاییکی دی حاڵەتی وشەسازی بەندە بە وشەوە بێ

ئەوەی پێوەندی بە شوێنی وتنیانەوە هەبێ. بە نموونە وشەی "ئارەزوو" هەر بە ناوی دەمێنێتەوە چ نیهاد بێ و چ گوزارە و چ تەواوکەر. هەرچی حاڵاتی ڕستەسازییە، تەنیا کاتێ لە وشەدا بە دەردەکەوێ، کە ببێتە ماکی ئاخاوتن. کەواتە حاڵاتی ڕستەسازی بە وشەوە نەبەستراوەتەوە و دەرکەوتنی بەپێی جێ و شوێنی وشەیە لە ئاخاوتنیدا. دەشێ سروشتی نیشانە و خاسیەتی وشە لە وشەسازیدا بەبێ ئاخاوتن باس بکرێ (هەر لەبەر ئەوەشە، کە زۆر جار لە فەرهەنگدا خاسیەت و نیشانەی وشە دیاری دەکرێ)، بەڵام لە ڕستەسازیدا خاسیەتی وشە دوور لە ئاخاوتن بەدیار ناکەوێ. بەڵێ ئەوە وتوومانە، ئەوە ناگەیەنێ کە هەموو خاسیەتێکی وشەسازیی وشە بگرێتەوە. بەوێنە دیاریکردنی مانای جۆربەجۆری هەندێ حاڵەت بێ پێوەندیی وشەکان ئاسان نییە....

هەر یەکێک، با کەمیش شارەزایی لە زمانەوانیدا هەبێ، ئاگاداری بوونی بەشەکانی ئاخاوتنە، بەڵام بەشەکانی ئاخاوتنە چین و سروشتیان چییە؟ تەنانەت لە نێوان پسپۆران و زماناسانیشدا بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە ڕاییەکی یەکگرتوو نییە.

بەشێکیان دەڵێن بەشەکانی ئاخاوتن جۆرەکانی لێکسیکیی وشەن. بەو پێیە وا دادەنێن، کە بەشەکانی ئاخاوتن لەسەر بناغەی لێکسیکی پێک دێ[1].

بڕێکی دییان وا بیر دەکەنەوە، کە بەشەکانی ئاخاوتن بریتییە لە گرووپی وشە لە ڕووی ڕێزمانەوە و لەسەر بناغەی خاسیەتی ڕێزمانیی وشە سازکراوە. ئەم جۆرە بۆچوونە ڕێگە دەدات بەوەی بەشەکانی ئاخاوتن ناوبنرێن حالاتی ڕێزمانی[2].

بەشی سێیەم لە بەشەکانی ئاخاوتندا مانای لێکسیکی و ڕێزمانی بەدی دەکەن- واتە وا دادەنێن کە سروشتی بەشەکانی ئاخاوتن ئاوێتەیە و لە یەک کاتدا لێکسیکیشە و ڕێزمانیشە[3].

---

(1) بۆ نموونە، بڕوانە:
أ) م. دۆلوولێل، کێشەی حاڵەتەکانی وشەسازی، گۆڤاری "کێشەی زمانناسی"، ژ٦، مۆسکۆ، ١٩٦٧، ل٧٣-٧٤.
ب) م. ن. پێترسۆن، لەبارەی بەشەکانی ئاخاوتنی زمانی ڕووسییەوە، لە کتێبی "پێکهاتنی ڕێزمانی"، مۆسکۆ، ١٩٥٥، ل٦١-٦٢.
... و هەندێکی دی

(2) وەک:
أ) ب. ن. گۆلۆڤین، سەرەتایێکی زمانناسی، چاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ١٥٤.
ب) ئا. ن. گڤۆزدێڤ زمانی ئەدەبیی ڕووسیی ئەمڕۆ، بەرگی یەکەم، چاپی سێیەم، مۆسکۆ، ١٩٦٧، ل ١٣٩.

(3) بەوێنە، بڕوانە:
أ) ئا. ئی. گوڵانۆڤ، وشەسازیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٥، ل ١٤.
ب) ئا. ئا. ڕیفۆرماتسکی، سەرەتایێکی زمانناسی، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٦٧، ل ٢٤٧.
ح) ئا. ئی. سامیرنیتسکی، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی، مۆسکۆ، ١٩٥٩، ل ١٠١.
... و گەلێکی دی.

دیارە دەشێ ئەو ڕایە پەسند بکەین، کە بەشەکانی ئاخاوتن لە واقیعدا سنوورێکە لە نێوان گرووپی گەورە گەورەی وشەی زماندا. وشەکانی هەر گرووپێکیش لەناو خۆیاندا هاودەنگن لە گشتییەتی مانای ڕێزمانی و شێوەی نیشانەکانیاندا. ئەوەتە یەکێتی مانای ڕێزمانی و شێوەی نیشانەکانیان بە حاڵەتی سنوور فراوانی وشەسازی ناوبەرین[4].

بەوێنە بەشە ئاخاوتنی ناو گرووپێکە کە گشتێتی مانای ڕێزمانی- واتە کەسێک یان شتێک یان بیرێک یان کارێک دیاریدەکا- و دەربڕینی نیشانەکانی ناسیاوی و نەناسیاوی و ژمارە و جنس و دۆخ ... پێکەوەی بەستوون.

بەو پێیە دەتوانین ئاوڵناو بەو گرووپە وشەیە ناو ببەین، کە چۆنیەتی و خاسیەت و نیشانە دەیانگەیەنێتە یەکتر.

... هتد.

ئایا دەکرێ ئەو ڕایە وەربگیرێ، کە بەشەکانی ئاخاوتن بە گرووپی لێکسیکی وشە دادەنێ؟ نەخێر! ئەگەرچی هەر بەشە ئاخاوتنێک بریتییە لە کۆمەڵە وشەییکی هاوپێوەندی، بەڵام واتای لێکسیکی و قاڵبی لێکسیکی وشە تاکایەتییە. بەشەکانی هەر بەشە

[4] ب. ن. گۆلۆڤین، سەرەتاییکی زمانناسی، چاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ١٥٥.

ئاخاوتنێـک جیـاوازییێکی زۆری لێکسـیکی لـە نێوانیانـدا هەیـە. بەوێنـە لـەنێوان وشـەکانی بەشـە ئاخـاوتنی نـاودا وشـە هەیـە نـاوی گیانـدارێک دیاریـدەکا، وەک: "کـچ، ئـازاد، ئەسـپ، کـۆتر، ماسـی ..."؛ وشـە دەبینـرێ نـاوی بـێ گیانێـک نیشـان دەدا، وەک: "بـەرد، چیـا، گـوێز، زەوی، تـرێ ..." وشـە بـەرچاو دەکـەوێ نـاوی بیرێـک ڕادەگەیـەنێ، وەک: "خـەم، بـڕوا، جـوانی، منـداڵی ..."؛ وشـە هەیـە نـاوی کارێـک دیاریـدەکا، وەک: "کۆکـە، خۆراک، کوتەک، درووومان ..." ... هتد.

وشـەکانی "کـچ ... بـەرد ... خـەم ... کۆکـە ..."، کـە هـەموو نـاون لـە ڕووی مانـای لێکسـیکییەوە لەیـەکتر دوورن و ئەمـە بەسـە بـۆ ڕەتکردنـەوەی ئـەوەی بەشـەکانی ئاخـاوتن بـە گرووپـی لێکسـیکی لـە قەڵـەم بدرێن.

دیـارە ئـەوەش زۆر لـەجێی خـۆی نییـە، کـە بەشـەکانی ئاخـاوتن بـە گرووپـی لێکسـیکی- ڕێزمـانی وشـە دابنـرێ. بـەپێی واتـای زاراوەی لێکسـیکی-ڕێزمـانی بـێ، دەبـێ هـەر بەشـە ئاخاوتنێـک لـە ئـەنجامی هاوبەشـیی لێکسـیکی و ڕێزمانییـەوە جیـا کرابێتـەوە. جـا ئەگـەر وا بـێ، ئـەوە دەبـێ گشـت حاڵەتـەکانی ڕێزمـانی لەگـەڵ مانـای لێکسـیکیدا لێکبـدرێن، کـە ئەمـەش ڕاسـت نییـە... دیـاریکردنی گرووپـی لێکسـیکی- ڕێزمـانی سروشـتی

بەشـــەکانی ئاخـــاوتن دەشـــێوێنێ و هەڵکـــەوتی زمـــان تێکدەدا. ڕاسـت وایـە مانـای لێکسـیکی نەهێنرێتـە نـاو ئـەم کێشـــەیەوە و سروشـــتی ڕوونـــی ڕێزمـــانیی بەشـــەکانی ئاخـــاوتنی پـــێ لێـــڵ نـــەکرێ ...[5] لەگـــەڵ ئەوەشـــدا لـــە کرۆکـــی هـــەر حاڵـــەتێکی ڕێزمانیـــدا کـــارتێکردنی لێکســـیک ســـەرنج ڕادەکێشـــێ. پێکـــەوە کـــارکردنی لەحـــەزاتی ڕێزمـــانی و لێکســـیکی یەکێکـــە لـــە کێشـــە هـــەرە گرنـــگ و یـــەکجار گرانـــەکانی زمانناســـی. لـــە زمانـــدا ئەگـــەرچی حاڵـەتی ئـەوتۆش هەیە، کـە دەشـێ نـاوبنرێ لێکسـیکی-ڕێزمـــانی، چونکـــە خاســـیەتی گوێزانـــەوەیان تێدایـــە، لێکسـیک بـە ئاشـکرا قورسـایی دەخاتـە سـەر ڕێزمـان و ڕێزمـــانیش بـــە ڕوونـــی کـــەمتر لـــە حاڵـــەتی ئاســـایی گۆشـەگیر دەبـێ. نموونـەی ئـەم جـۆرە حاڵـەتی لێکسـیکی و ڕێزمانییـــەش لـــە زمـــانی کوردیـــدا وشـــەی وەک: "هـــەنگوین، ڕۆن، کـــەرە، ماســـت، جـــۆ ...."ن، کـــە واتـــای بـــوونی شـــت بـــە یەکیانـــەوە دەبەســـتێت و خـــاوەنی ئـــەو تایبەتێتییـــە ڕێزمانییـــەن، کـــە حاڵـــەتی کۆیـــان نییـــە. هـــەروەها وشـــەکانی "جـــوانی، بـــەرزی، نزمـــی، بڵنـــدی، گـــەورەیی ..."، کـــە نـــاوی واتـــان لایـــەنی لێکســـیکییان تێـــدا بـــەدی دەکـــرێ ... بـــەڵام چ ئـــەم کۆمەڵـــە وشـــەیەی نـــاوی واتـــا و چ گرووپەکـــەی پێشـــتریش، بـــەر لـــە هـــەر شـــت

---

[5] هەمان سەرچاوە، ل ١٥٧.

گرووپی ڕێزمانین، چونکە: ١- لە ڕێگای پێوەندییانەوە بە بەشەکانی ئاخاوتنەوە جیاکراونەتەوە (ناون و ناتوانن لەو سنوورە دەرچن)؛ ٢- خاوەنی خاسیەتی ئاشکرای ڕێزمانیین ...

بەم چەشنە بەشەکانی ئاخاوتن گرووپی ڕێزمانیین و بە هیچ چەشنێک گرووپی لێکسیکی- ڕێزمانی نین.

دوای ڕوونکردنەوەی ئەوە، ئەمجا دێینە سەر باسی کێشەی ئەو شێواز و بنەما زانستییانە دەبنە ڕێگەی دابەش کردنی بەشەکانانی ئاخاوتن. واتە دەبێ بزانین بەر لە هەر شت کام لایەن و کام خاسیەتی بەشەکانی ئاخاوتن پێویستە لەبەرچاو بگیرێ، تاکو دیمەنی زانستیی بەشەکانی ئاخاوتن ڕاست و ڕەوان بێتە بەرچاو، تاکو باشتر و تەواوتر وێنەی واقیعی زمان ببینرێ.

لە مێژووی زمانناسیدا بۆ دابەشکردنی بەشەکانی ئاخاوتن هەوڵی جۆربەجۆر دراوە. بەوێنە هەوڵی ئەوە دراوە، کە لەسەر بناغەی ژیربێژی، وشەکانی زمان بەسەر بەشە ئاخاوتندا دابەش بکرێت – واتە لە ڕێگەی ئەو پێوەندییەوەی کە لە نێوان وشە و مەفهوومدا هەیە. ئەم هەوڵە سەرکەوتنی وەدەست نەهێنا، چونکە واتای ڕێزمانیی بەشەکانی ئاخاوتن لەگەڵ مەفهوومدا لە یەک ئاست و ڕادەدا نین... ئەو

تەقەلایەش دراوە، کە دابەشکردنی بەشەکانی ئاخاوتن لەسەر بناغەی شێوە و ڕێژەی وشە دامەزرێنرێ. ئەم هەوڵەش سەرینەگرت، چونکە دەشێ وشەکانی یەک بەشە ئاخاوتن خاوەنی شێوە و ڕێژەی هەمەچەشن بن[6] ...

لە زانستی زمانی ئەم سەردەمەدا بە تەواوی ددان بەوەدا نراوە کە لە دابەشکردنی بەشەکانی ئاخاوتندا پێویستە شێوازی کۆکردنەوە و وەسف ڕەچاوبکرێ و داوا لە زانایان کراوە، چۆن خاسیەتی ناوەوەی واتای وشە بۆ پێکەوە بەستنی وشە لە سنووری یەک بەشە ئاخاوتندا ڕەچاوکراوە، هەروەها خاسیەتی شێوەی دەرەوەشی لەبەرچاو بگرن، چونکە ئەمە شتێکی واقیعییە. ئەگەر بەشەکانی ئاخاوتن گرووپی ڕێزمانیی وشە یان حالاتی ڕێزمانیی وشە بن، ئەوە هەر حاڵەتێکی ڕێزمانی، بریتییە لە یەکێتی واتای ڕێزمانی و کەرەستەی شێوەی دەربڕینی. کەواتە لە باسی زانستی بەشەکانی ئاخاوتن و لێکۆڵینەوەیاندا پێویستە یەکێتی ئەو دوو دیوەی وشە ڕەچاوبکرێ.

بۆ دابەشکردنی وشەی جۆربەجۆر بەسەر بەشە ئاخاوتنی جیاوازدا و بۆ دیاریکردنی ژمارەی بەشەکانی ئاخاوتن و بۆ کێشانی سنوور لە نێوانیاندا

---

[6] هەمان سەرچاوە، ل ١٦٠.

و بۆ تێگەیشتنی جیاوازیی نێوان بەشەکانی ئاخاوتن و بۆ زانینی نێزیکییان، بەر لە هەر شت پێویستە: أ) بەپێی هەر بەرنامەییک بێ سەرنج و ئەنجامی سەرنج دەربارەی سەر بە چ گرووپێ بوونی وشە لە ڕووی گشتێتی مانای ڕێزمانییەوە دیاری بکرێ؛ ب) هەروەها لە ڕێی هەر بەرنامەیەکەوە بێ گشتێتی شێوەی نیشانە ڕێزمانییەکانیش دەستنیشان بکرێ[7]. ئەم دوو کارە لە پلەی یەکەمی وەسفی بەشەکانی ئاخاوتندا دەور دەبینن. ئەم کارە سەرەکییانە لە لایەن تۆژەرەوە بە چەند پلە دەگەیەنرێنە یەنجام، بەندە بە کۆمەڵێک هۆوە، بەتایبەتی هەڵبژاردنی بەرنامەی سەرنج و شیکردنەوەی واقیعی زمان لە لایەن تۆژەرەوە. لە ڕاستیدا لە تەقەلای تۆژەردا زۆر جار ئەو کارانە یەکدەگرن یاخود تێکەڵ دەبن و یاریدەی یەکتر دەدەن. دەشێ و بۆ لێکۆڵینەوە کەڵکی زۆرە ئەگەر سنوور لە نێوان گشتێتی واتای ڕێزمانی و گشتێتی نیشانەی ڕێزمانیدا نەکێشرێ[8]. سەرباری ئەوە، بەشەکانی ئاخاوتن لە ڕووی تایبەتێتی گشتییتی دەوری ڕستەسازی و گشتێتی وشەڕۆنانیشەوە

---

[7] ئا. ئا. ڕیفۆرماتسکی، سەرەتاییکی زمانناسی، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٦٧، ل ٢٤٩.

[8] هەمان سەرچاوە، ل ٢٥١.

جیادەکرێنەوە. بۆ نموونە هەموو ناوێک بەر لە هەر شت دەوری نیهاد دەبینێ. ئاوەڵناو- دەوری دیارخەر؛ کردار- دەوری گوزارە ... دەگێڕن. ناوی داڕێژراو لە زمانی کوردیدا بە شێوەیێکی سەرەکی بە یاریدەی پاشگر سازدەبێ، پێشگریش دەوری بنەڕەتیی داڕشتنی کردار دەبینێ[9].... بەڵام دەبێ ئەوە لە بیر نەکەین، کە خاسیەتی ڕستەسازی و وشەڕۆنان بە تەنیا ناتوانن ببنە ڕێگە بۆ دابەشکردنی وشە بە سەر ئەم، یان ئەو بەشە ئاخاوتندا.

لە زمانناسیی نوێدا لە باس و لێکۆڵینەوەی بەشەکانی ئاخاوتندا تا دێ پتر گرنگی بە پێکەوەبەستنی وشە دەدرێ- واتە توانای یەکگرتنی وشەی خاوەن خاسیەتی جیاواز لەگەڵ یەکتردا.

هەموو ناوێکی زمانی کوردی توانستی ئەوەی هەیە ئاوەڵناوێک یان کردارێک بخاتە ژێر ڕکێفی خۆیەوە. گشت ئاوەڵناوێک بۆی هەیە ببێتە ئاوەڵی ناوێک ... هەر کردارێک دەتوانێ بچێتە ژێر باری ناوێکەوە ... پێکەوە بەستن و یەکگرتنی وشەش گەلێ کێشەی زمانەوانی دەڕەوێنێتەوە.

---

[9] بۆ وەرگرتنی زانیاریی تەواو دەربارەی پێشگر لە داڕشتنی ناودا و دەوری پاشگر بۆ سازکردنی کرداری داڕێژراو لە زمانی کوردیدا، بڕوانە؛ د.ئەوڕەحمانی حاجی مارف، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا، بەغدا، ۱۹۷۷، ل ٤٩-٦٤، ٧٢-٧٨.

ئاشکرایە، کە بەشەکانی ئاخاوتن وەک یەک نین و لە ڕووی واتای ڕێزمانی و کەرەستەی دەربڕینی شێوەیانەوە جیاوازن- واتە لە ڕووی پێکهاتنی ناوەکییەوە ماکەکانی هەر بەشە ئاخاوتنێک یەکدەگرنەوە.

ئایا "ماکەکان"ی بەشەکانی ئاخاوتن چین" و "کۆکەرەوە"کەیان چییە؟

ماکەکانی بەشەکانی ئاخاوتن، بەر لە هەر شت ئەو حاڵەتە ڕێزمانییانەن، کە وا لە ناوەوەی هەر بەشە ئاخاوتنێکدا دەردەکەون. بەوێنە لە زمانی کوردیدا ناو خاوەنی ناسیاوی و نەناسیاوی و ژمارە و جنس و دۆخ ... ە و ئاوەڵناو- چۆنێتی و خاسیەت و نیشانە و پلە ... کردار- کات و ڕێژە و هێز و داڕشتن....

"کۆکەرەوە"ی ماک لە دیوی ناوەوەدایە و پێوەندی و کارکردنە سەر یەکترە. ئەم جۆرە کۆکەرەوەیە گەلێ جار بە سیستەم ناو دەبرێ و مەبەست پێوەندی نێوان ماکەکانی وشەسازی یان پێکهاتنی زمانییە[10].

بەوێنە لە زمانی کوردیدا پێوەندی و بەرانبەر یەکتر ڕاوەستانی کات، کردار دیاری دەکا. کاتی

[10] ڤ. ڤ. ڤینۆگرادۆڤ، زمانی ڕووسی ئەمڕۆ (وشەسازی)، مۆسکۆ، ١٩٧٢، ل ٨٣.

ئێستا بەرانبەر کاتی ڕابووردوو و کاتی ئایندە ڕادەوەستێ. یەکەمیان دەمی ڕوودانی ئاخاوتنەکە دەگەیەنێ- واتە لەو دەمەدا کە کردارەکە واتای دەگەیەنێ. دووەم و سێیەم لە دەمی ئاخاوتنەکەدا نین، بەڵکو لە دوایەوە یان لە پێشییەوە دێن.

بەشەکانی ئاخاوتن لە ڕووی پێکهاتنەوە لە یەکتر زۆر جیاوازن و ئەمەش لە هەموو زمانێکدا بەدی دەکرێ.

لە زمانی کوردیدا بەشە ئاخاوتنی ناو ئەو گرووپە وشانەی گرتووەتە خۆ، کە لە بنەڕەتدا واتای ڕێزمانیی شتیان تێدایە. ئەم واتایەش بە هۆی نیشانەی ناسیاوی و نەناسیاوی و ژمارە و جنس و دۆخ ... هوە دەردەبڕدرێ[11]. بایەخی ئەو نیشانانە بۆ دەربڕینی ناو، ئەوەیە یارمەتیی دەدا بە ئاوەڵناو یان بە کرداریییەوە ببەستێ. ناو بەرانبەر جێناوی (کێ) و (چی) دەوەستێ.

واتای شت ڕاگەیاندن کە بۆ بەشە ئاخاوتنی ناو سەرەکییە، تایبەتێییێکی ڕیزمانییە، نەک ژیربێژی. ئەوەی پێشتر خستمانە ڕوو ئەمەمان پێدەسەلمێنێ. واتای شت گەلێ مەفهوومی لە یەکەوە دووری

---

[11] ق. کوردۆییێڤ، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٤٣.

ژیربێــژی لــە گرووپێکــدا کۆدەکاتــەوە، وەک ئەســتێرە، بۆق، باوەڕ ...

ئــەو پرســیارە ســەرهەڵدەدات: لــە ڕێزمانــدا مەبەســت لــە شــت چییــە؟ وا دیــارە بابــەتی ڕێزمــان ددان بــە هــەموو ئــەوەدا دەنــێ، کــە بیــر و هۆشــی مــرۆڤ دەتــوانێ دەرکــی پێبکــا: چــۆنێتی، خاســیەت، چــالاکی، بــارودۆخ ... لــە واقیعــدا شــتێکی ڕاســتە، کــە "جــوانی" خاســیەتــی چــۆنیتی (شــت)ە. بــەڵام ئەمــە لــە زمانــدا شــتە و توانســتی ئــەوەی هەیــە خــاوەنی (چــۆنێتی و چــالاکی) بێــت. کــەوابوو پێویســت بــەوە نییــە بگــەڕێین بــەدوا گونجانــدا لــە نێــوان واتــای ڕێزمــانیی شــت و شــت لــە واقعــی بوونەوەردا.

گشــتێتی ڕێزمــانی گــەلێ فراوانتــرە لــە گشــتێتی ژیربێــژی. دیــارە ئەمــەش لەبــەر ئەوەیــە، کــە بابــەتی ڕێزمــانی خــاوەنی ســەرچاوەیێکی واقیعییــە، ئــەویش شــت و کەرەســتەی واقیعــە. ئــەو وشــانەی واتــای شــت ناوەندی واتای بەشە ئاخاوتنی ناو پێکدێنن[12].

واتــا ســەرەکییەکانی ڕێزمــانیی شــت لــە بەشــە ئاخــاوتنی نــاودا لــە حــاڵەتی: ناســیاوی و نەناســیاوی و ژمارە و جنس و دۆخ .. دا ڕەنگدەداتەوە.

---

[12] سەرچاوی ناوبراو، ب.ن. گۆلۆڤین، سەرەتاییێکی زمانناسی، ل ١٦١-١٦٢.

لە زمانی کوردیدا نیشانەی (-ەکە) و (-ە) بە دوای ناوەوە دەلکێنرێ بۆ ئەوەی بکرێ بە ناسیاو. ئەم دوو نیشانەیە کاتێک دەچنە سەر ناو دەتوانن مانا و مەبەستی شتێک ئاشکرا بکەن، کە لە پێشدا ناوی هاتبێ، وەک: "ئازاد شیری دایە دەستم، منیش بە شیرەکە کەوتمە ناویان ..."

بۆ (- ە)ش با سەیری ئەو پارچە شیعرەی پیرەمێرد بکەین:

پیاوێکی کورد چوو بۆ بەسرا
سبەینیان شیری ئەگێڕا

....

مەیموونی قەپتان پەیدا بوو
ئەو کیسەی لیرەکەی تیابوو
فڕانی و بە دارا هەڵگەڕا
کوردە ئارامی لێ بڕا

لە دێڕی یەکەمی ئەم شیعرەدا، وشەی "کورد" ناوێکی نەناسراوە، بەڵام کاتێ لە دوا دێڕدا نیشانەی (- ە)ی ناسیاوی پێوە لکێنرا، بوو بە ناسراو. بەم جۆرە ناوبراو، مانا و مەبەستی شتێکی ئاشکرا کردووە، کە زووتر ناوی هێنراو.

ئەم نیشانانە هەروەها دەتوانن ناسراوی بە دیاربخەن. بەوێنە کە دەوترێ؛ "پیاو هات"م ئەوە

نازانرێ کێیە یان کێن، لەبەر ئەوەی نەناسێنراوە، هەموو پیاوێک دەگرێتەوە، بەڵام ئەگەر بوترێ: "پیاوەکە هات" یان "پیاوە هات"، ئەوە بەدیاردەکەوێ و ناسراوە کێیە(13).

ئەو نیشانانەی لە زمانی کوردیدا دەچنە سەر ناو بۆ ئەوەی بیکەن بە نەناسیاو، ئەمانەن:

لە ناوچەی سلێمانی و موکریان ... دا (-ێک) و (-ێ) نیشانەی نەناسیاوین. هەرچی (- ێ)یە گومانی لێناکرێ کە کورتکراوە و تەخفیفی (- ێک)ە.

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و گەلێک ناوچەی سۆراندا (- ەک) نیشانەی نەناسیاوییە.

لە هەندێ بەشە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا (ن- in) و شێوەکانی تری: (- ن n-)، (-نە -ine)، (- نە ne-) هەر بۆ نیشاندانی نەناسراوی بەکاردێن.

تایبەتێتی نیشانەی نەناساوی لە زمانی کوردیدا لەوەدایە کە جگە لە نەناسراوی (مجهولیة)، هەروەها تاکایەتی (أفرادیة)یش نیشاندەدا(14).

حاڵەتی جنس شتێکی شێوەییە- واتە واتا ڕێزمانییەکەی بۆ پێوەندیی وشە و شت هیچ نیشانا

---

(13) بۆ تەواو ڕوونکردنەوەی ئەو باسە، بڕوانە: بەشی یەکەمی، بەرگی یەکەمی ئەم کتێبە، ل١٨٧-٢٠٢.

(14) هەمان سەرچاوە، ل ٢٠٢-٢١٦.

نادا. ئێمە نازانین چ هێزێک وای کردووە ناوێک بە نێر دابنێین و ناوێکی دی بە مێ و سێیەم بە بێ لایەن ... ئەم هێزە تەنیا چاولێکەرییە. دابەشکردنی ناو بەسەر جنسدا هیچ ویکچوونێکی لەگەڵ دابەشکردنی شت و دیاردەی ژیاندا نییە (تەنیا ناوی مرۆڤ نەبێ، فراوانتر ناوی گیانداران). لەم حاڵەتانەدا جیاوازیی جنسەکانی ناو لە جیاوازیی لێکسیکیی نێرینە و مێینەدا ڕەنگ دەداتەوە[15]. لە گەلێ زماندا و هەروەها لە دیالێکتی ژووررووی کوردی و هەندێ بەشە دیالێکتی خوارووشدا وشەی نێر و مێ و بێلایەن ... بە شێوەی دەرەوەیاندا لێکجیادەکرێنەوە، بەتایبەتی بەهۆی ئەو کۆتاییانەوە کە لە دۆخی جیاوازدا وەریدەگرن. ئەمە وای کردووە، کە ئێستا واتای جنس لە گشت ناوێکدا ڕەنگبداتەوە.

لە دیالێکتی خوارووی زمانی کوردیدا، بەتایبەتی لە ناوچەی سلێمانی و هەندێ شوێنی تردا لەمێژە جنسەکانی ناو دەوریان نەماوە و بەرگی سستیان لەبەر کراوە... بەڵام لە دیالێکتی ژووررووو هەندێ بەشە دیالێکتی خوارووودا هەرچەندە لە حاڵەتی ئاساییدا نیشانەی جیاکردنەوەی جنس بەسەر چووە، بەڵام لە ڕستەدا بەتایبەتی لە دۆخی تیان و دۆخی

(15) سەرچاوەی ناوبراو، ب.ن. گۆلۆڤین، سەرەتایێکی زمانناسی، ل ١٦٢.

بانگهێشتن و دۆخی ئیزافەدا ڕوون و ئاشکرا خۆیان دەنوێنن.

لە ناوچەی موکریان و سۆران و ... تەنانەت هەندێ لە دەوروپشتی سلێمانیش، ناو ئەگەر نێر بوو لە دۆخی تیاندا نیشانەی (- ی)ی پێوە دەلکێ، بەڵام کە مێ بوو نیشانەی (- ێ)ی دەچێتەسەر.

لە زۆربەی دیالێکتی خوارووداا لە دۆخی بانگهێشتنیشدا جیاوازی لە نێوان نێر و مێدا دەکرێ. تەنانەت لە ناو سلێمانیشدا کۆمەڵێک وشە هەن کە لە دۆخی ناوبراودا ئەو جیاوازییەیان تێدا بەدی دەکرێ، ئەویش ئەوەیە کە بە کۆتایی ناوی نێرەوە نیشانەی (- ە) و، بە کۆتایی ناوت مێوە نیشانەی (- ێ) دەلکێ.

لە دیالێکتی ژووروودا، هەروەک لە ناوچەی موکریان و سۆران و هەندێ شوێنی دەوروپشتی سلێمانی، ناو ئەگەر نێر بوو لە دۆخی تیاندا نیشانەی (- ی) ی پێوە دەلکێ، بەڵام کە مێ بوو نیشانەی (- ێ)ی دەچێتە سەر.

بەو پێیە، بینیمان لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا جنسەکانی ناو دەستوورێکی ڕێک و پێکیان ڕەچاو کردووە و لە ڕێگەی نیشانەوە لە یەکتر جیا دەبنەوە. لە دۆخی تیاندا جنسی مێ نیشانەی (- ێ) وەردەگرێ و جنسی نێریش نیشانەی (- ی)ی پێوە

دەلکێ. لە بەشە دیالێکتی موکری و هەندێ دیالێکتی کرمانجیی ژووروو ڕێک و پێک خۆیان نانوێنن، بەڵام تا ڕادەییێک دەستووری خۆیان پاراستووه. لەم بەشە دیالێکتانەی خواروشا هەر نیشانەی (- ێ) دەچێتە سەر ناوی جنسی مێ و، هەر نیشانەی (- ی)یش ئیزافەی سەر ناوی نێر دەبێ. لە زمانی ئەدەبی و ئاخاوتنی سلێمانی و هەندێ ناوچەی تردا نیشانەی نێر و مێ (جگە لە چەند حاڵەتێکی زۆر کەم نەبێ) نەماوه.

لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا لە دۆخی بانگهێشتندا جیاوازی لە نێوان نێر و مێدا دەکرێ. ناو ئەگەر لە جنسی نێر بوو نیشانەی (- ۆ)ی پێوه دەلکێ، بەڵام ئەگەر مێ بوو نیشانەی (- ێ)ی دەچێتەسەر[16]. لەم دیالێکتەدا لە دۆخی ئیزافەدا نیشانەی (- ا، - ە) بەدوای ناوی جنسی مێ و نیشانەی (- ێ، - ی) بە ناوی جنسی نێرەوه دەلکێن[17].

حاڵەتی ژمارە (تاک و کۆ) بەڵگەی واقیعە و نیشانی شتێک دەدا لە بەرانبەر چەند شتێکدا.

---

[16] بڕوانە ئەو باسەی لە بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم کتێبەدا دەربارەی جنسەکانی ناو کراوه.

[17] هەمان سەرچاوە، ل ٢١٨-٢٥٣.

ناوی تاک ئەو ناوەیە کە تەنیا کەسێک یان تەنیا شتێک نیشان دەدات.

لە زمانی کوردیدا فۆرمی ناوی گشتی، ئەگەر نیشانەییێک یاخود وشەییێکی بۆ دووپاتکردنەوە لەگەڵ نەبێ، ئەوە چۆن بۆ تاک، هەر بەو جۆرەش بۆ هەموو ڕەگەزی هاوچەشنەکەی بەکاردێت.

هەرچەندە لە زمانی کوردیدا هەندێ نیشانە هەن، کۆ پێکدێنن و هەروەها هەندێ حاڵەت هەن مانای کۆ دەگەیەنن، بەڵام نیشانەی ڕەسەن و سەرەکیی کۆی ناو (- ان)ە.

جگە لە (- ان) هەندێ نیشانەی دیکە هەن، کە کۆ سازدەکەن، وەک (- ات)، (-ها)، (- گەل) ... واتە لە زمانی کوردیدا (- ان) نیشانەییێکی سەرەکی و ڕەسەنی کۆیە. نیشانەی (-ات) و (- ەها) و (- گەل) ... یش لە پلەی دووەمدا کۆ ساز دەکەن[18].

دۆخیش لەگەڵ واقیعدا یەکدەگرێتەوە. ئەم حاڵەتە جیاوازی و پێوەندیی شێوەی چەند دۆخێک ڕادەگەیەنێ و سنووری لە نێوان پێوەندیی شت بە شتەوە یان شت بە پرۆسێسەوە دەکێشێ. دۆخی ڕاستەوخۆ سەربەخۆیی ڕێزمانی شت نیشاندەدا.

[18] هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٧-١٦٣.

تێکڕای دۆخەکانی دی ناسەربەخۆیی ڕێزمانییان دەردەبڕن.

لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووودا دەشێ سێ دۆخ بۆ ناو دیاری بکرێ: (١- دۆخی ڕاستەوخۆ)؛ (٢- دۆخی تیان)؛ (دۆخی بانگهێشتن). لە کرمانجیی ژووروشدا ئەگەرچی هەر ئەو سێ دۆخە دیار و سەرەکییە، بەڵام هەندێ لە نووسەران چەند دۆخێکی دیشیان دەستنیشان کردووە.[19]

حاڵاتی ناسیاوی و ژمارە و جنس و دۆخ لە دیوی دەرەوەی ناودا بە دەردەکەون، چونکە لە ڕێگەی پێوەلکانی نیشانە بە کۆتاییەوە، دەبینرێ.

لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناو لە ڕووی شێوەوە هیچ جیاوازییێکی لەگەڵ ناودا نییە[20] و هۆی بنەڕەتیی جیابوونەوەیان تەنیا واتایە. بۆ بینینی لەیەکچوون و جیاوازیی پێکهاتنی وشەسازیی ناو و ئاوەڵناو بە کورتی ئاوڕ لە هەندێ لایەنیان دەدەینەوە:

١- واتای ڕێزمانی ئاوەڵناو لە واتای ڕێزمانیی ناو بە تەواوی جیاوازە. دەزانین کە ئاوەڵناو مانای ڕێزمانیی چۆنێتیی شت نیشان دەدا، نەک واتای

---

[19] بڕوانە: ق. کوردۆییێف، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، ل ٧٨.

[20] سەرچاوەی ناوبراو، ق. کوردۆییێف، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، ل ٧٨.

خودی شتەکە. واتە ئاوەڵناو هەمیشە خاسیەت و چۆنێتی شت دەردەخا. شت هەمیشە خاوەنی خاسیەتی هەمەچەشنە، خاسیەتیش هەمیشە "ژێردەستە، بەندە"ی شتە و ناتوانێ لە هاوەڵەکەی جیاببێتەوە. هەرچی ناوە لە ئاخاوتندا دەتوانێ بەبێ ئاوەڵناو کاربکا- واتە شت بەبێ هاوەڵەکەی دەتوانێ واتا بدات. ئاوەڵناو لە ئاخاوتندا بەبێ سەرکردەکەی ناتوانێ بژی؛ ئاوەڵناو پێویستە هەمیشە پەنجە بۆ شتێک ڕابکێشێ[21].

ئەو جیاوازییە دیاردەی واتای ڕێزمانیی ئاوەڵناو و ناو، بێگومان کار دەکاتە سەر دیوی ناوەوەی پێکهاتنیشیان.

٢- ئەگەر ناو لە ڕێی حاڵەتی ناسیاوی و نەناسیاوی و ژمارە و جنس و دۆخەوە دیاری کرابێ و لەم حاڵەتانەشدا بەتایبەتی تەئکید لەسەر سروشتی واتای ڕێزمانی بکرێ، ئەوە ئاوەڵناو لە ڕووی حاڵاتی چۆنێتی و نیسبییەت و پلە ... وە جیاکراوەتەوە.

حاڵاتی چۆنێتی و نیسبییەت بەپێی پێوەندیی چەندێتی لە ڕێگای خاسیەتی ڕێزمانیی پێوانە قبوولکردن (توانای گۆڕان، توانای گۆڕین) و

(21) سەرچاوەی ناوبراو، ب.ن. گۆلۆڤین، سەرەتایێکی زمانناسی، ل ١٦٥-١٦٦.

خاسیەتی پێوانە قبووڵنەکردن (نەگۆڕ، هەمیشەیی) ئەوە دابەش کراوە.

لە ڕاستیدا خاسیەتی "گەرم" بەپێی پێوەندیی چەندێتی دەپێوەرێ. لەم خاسیەتە لە شتی جیاوازدا لە ڕووی چەندێتییەوە دەشێ وەک یەک نەبێ.

بەلام ئاشکرا نییە، چۆن دەکرێ بەپێی خاسیەتی چەندێتی "پۆڵایی" لە شتی جیاواز: "دیواری پۆڵایین"؛ "بازووی پۆڵایین"، "باوەڕی پۆڵایین" ... دا بپێورێ یان بەراورد بکرێ. دابڕینی زاراوەی "چۆنێتی" و "نسبییەت" بەسەر ئاوەڵناودا زۆر لەبار نییە، هەندێ جار دەمانهێنێتە سەر ئەو ڕایەی بڵێین جیاوازیی "چۆنێتی" و "نسبییەت" بە هەڵە هاتووەتە ئەم زانستەوە. زاراوەی "چۆنێتی" و "نسبییەت" ئەو دەمە هێنراوەتە ناوانەوە، کە ئاشکرا بووە جیاوازیی ڕێزمانی لە نێوان دوو جۆر ئاوەڵناودا هەیە. لە ڕاستیدا زاراوەی "چۆنێتی" بەر لە هەر شت "چەندێتی" خاسیەتەکە نیشان دەدا. لە توانای ئەو خاسیەتەوە بەپێی چەندێتی دەگۆڕێ. زاراوەی "نسبییەت"یش نیشانی چەندێتی نادات.[22]

---

[22] سەرچاوەی ناوبراو، ئا.ئی. سامیرنیتسکی، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی، ل ١٥٣.

بەپێی حاڵەتی چەندێتی و نیسبییەت، لە ئاوەڵناودا هەروەها پلەی بەراورد هەیە (ئەمەش تەنیا بۆ ئاوەڵناوی چۆنێتییە).

هەرچی حاڵەتی ناسیاوی و نەناسیاوی و ژمارە و جنس و دۆخ ... ی ئاوەڵناوە، تەنیا لە حاڵەتێکدا بەدەردەکەوێ کە ناوەکە بۆی دیاری بکا – واتە مەفهوومی ناسیاوی و نەناسیاوی و ژمارە و جنس و دۆخ ...ی ئاوەڵناو لە ڕێی پێوەندی بە ناوەوە ئاشکرا دەبێ.

سروشتی ڕێزمانیی حاڵەتی ناسیاوی و نەناسیاوی و ژمارە ... ی ئاوەڵناو و ناو زۆر لە یەکتر جیاوازن. ئەگەر لە ناودا جیاوازیی ناسیاوی و نەناسیاوی و کۆ ... دا جیاوازیی خودی شتەکان و پێوەندییان ببینین، ئەوە لە ئاوەڵناودا شتی لەو جۆرە بەدی ناکەین. شێوەی جیاوازی ئاوەڵناو هیچ جیاوازییێک لە نێوان چۆنێتی شت یان پێوەندیی چۆنییتی شت بە شتەوە نیشان نادات. ئەگەر بڵێین: "کچە جوانەکە؛ کچە جوانەکان ..."ئایا شێوەی جیاوازی "جوان" هیچ جیاوازییەکی لە خودی چۆنێتی یان پێوەندییاندا هێنایە کایەوە؟ بێگومان نەخێر. کەوابوو ئەو نیشانە و حاڵەتانە بۆ هەن و کەڵکیان چییە؟ ئەمە ئەوە نیشان دەدا ڕادەپەڕێنن ... بە واتاییکی دی حاڵەتی ناسیاوی

و نەناسیاوی و کۆ ... لە ئاوەڵناودا سەربەخۆیی ڕێزمانیاین نییە و سەرتاپا لەژێر ڕکێفی ناودان و خاوەنی واتای خۆیان نیین.

ئەوەتە وا دەردەکەوێ، کە نیزیکی ئاشکرا لە نێوان ناو و ئاوەڵناودا هەیە و چ ناو و چ ئاوەڵناو خاوەنی حالاتی ویکچوون، بەلام ئەو نیزیکییە پتر زاراوەییە وەک لەوەی واقیع بێ. لە ڕاستیدا لەودیو ئەو لەیەکتر نێزیکییەوە جیاوازییەکی گەورەی شاراوە هەیە، ئەو شاراوەییەش لەسەر بنەڕەتی جیاوازیی سنووری ڕێزمانییە[23].

جگە لەوە ئاوەڵناو لە وەرگرتنی نیشانەکانی ناودا سستە و ناتوانێ بە ئاسانی هەموویان وەرگری. بەوێنە لە کوردیدا "کچان" بە ئاسانی دەوترێ، بەلام "شینان" ناوترێ.

ئەگەرچی ئاوەڵناو ناسیاوی و نەناسیاوی و ژمارە و جنس و دۆخی نییە، بەلام خاوەنی خاسیەتێکی تایبەتی خۆیەتی، ئەویش بوونی پلەیە. بەم چەشنە لە لایەن وشەسازییەوە پێوەندیی ناو و ئاوەڵناو لەم شێوەیەدا دەردەکەوێ: لە سەرێکەوە ناو هەندێ حالەتی هەیە (ناسیاوی، نەناسیاوی، ژمارە، جنس، دۆخ ...)، کە ئاوەڵناو نییەتی. لە سەرێکی دییەوە

---

[23] سەرچاوەی ناوبراو، ئا.ن. گڤۆزدێڤ، زمانی ئەدەبیی ڕووسی ئەمڕۆ، ل ١٤١.

ئاوەڵناو خاوەنی حاڵەتێکە (پلە) کە ناو نییەتی. بەو پێیە بەگشتی ئاوەڵناو و ناو لەو لایەنانەوە لەیەکترجیادەبنەوە. جا لە ڕێگای ئەو حاڵەتانەوە دەشێ بە ڕوونی ناو و ئاوەڵناو لەیەکتر جوێ بکرێتەوە.

لە زمانی کوردیدا کاتێ ناو بە ئاوەڵناوەوە، یان با بڵێین ئاوەڵناو بە ناوەوە دەبەسترێ لە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا (ی، ە ...) و لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا (ا، ە، ێ، ی، ێد/ێت، ێن ...) بەیەکیانەوە دەبەستن[24].

لە زمانی کوردیدا بەشە ئاخاوتنی کردار بەرانبەر ناویش و ئاوەڵناویش دەوەستێ. بەشە ئاخاوتنی کردار ئەو وشانە دەگرێتە خۆ، کە واتای ڕێزمانیی پرۆتسێسیان تێدایە- واتە ڕوودان و کاری شتێک دەردەخەن.

پرۆتسێس واتای بزووتینەوە، گەشەکردن، گۆڕان دەگەیەنێ. بەڵام بزووتنەوە و گەشەکردن و گۆڕان دەبێ لە کاتێکدا بێ. لەبەر ئەوە کردار واتای ئەو

---

[24] بۆ زانستی زیاتر لەم بارەوە، بڕوانە: بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم کتێبە.

پرۆتسێسـە دەگەیـەنێ، کـە لـە کاتێکـدا گەشـەی کردووە.[25]

واتـا سـەرەکییە ڕێزمانییـەکان کـردار لـە زمـانی کوردیدا بریتییە لە: کات، ڕێژە، هێز، داڕشتن ... هتد.

هـەموو کردارێکـی کـوردی خـاوەنی قـاڵبی کاتـە - ئێسـتا، ڕابـووردوو، ئاینـدە. حاڵـەتی کـات لـە زمـانی کوردیـدا وا دێتـە بـەرچاو، کـە ئاسـان و ئاشـکرا بێـت، بەڵام لە ڕاستیدا وا ئاسان و ئاشکرا نییە.

هەنـدێ کەرەسـتەی ئاخـاوتن و ئـەدەبیاتی کـوردی وامـان لێدەکـەن، بیربکەینـەوە: قاڵبـەکانی کـات چ واتاییـک دەگەیـەنن؟ بەوێنـە (دوێنـێ ئـەوە بـە ڕێگـەدا دەڕۆم، لـەپڕ دەبینـم، ئـازاد بـەرەوپیرم دێ)؛ (ئەگـەر سـبەینێ ڕۆیشـتم، هـەر ئەوەنـدە بزانـە پـاش چەنـد ڕۆژێـک هاتوومەتـەوە) ... لـە ڕسـتەی یەکەمـدا فـۆرم کـاتی ئێسـتا: (دەڕۆم)، (دەبینـم)، (دێ) ڕوودانێکـی ڕابـوردوو ڕادەگەیـەنێ. لـە ڕسـتەی دووەمـدا فـۆرمی کـاتی ڕابـوردوو: (ڕۆیشـتم)، (هاتوومەتـەوە) واتـای کـارێکی ئاینـدە دەدات ... ڕاسـت نییـە لەسـەر بناغـەی ئـەم جـۆرە نموونانـە بـوترێ لـە زمـانی کوردیـدا حاڵـەتی کـات لەگـەڵ فـۆرمی کاتـدا یەکناگرنـەوە. ئـەم نموونانـە تـەنیا ئـەوە

---

[25] ن. س. ڤاڵگینـا، د. ێ. ڕۆزێنتـال، م. ئـی. فۆمینـا، ڤ. ڤ. تسـاپکێڤیچ، زمـانی ڕووسیی ئەمڕۆ، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٧١، ل ٢٣٦.

ڕادەگەیەنن، کە نەک هەر لە لێکسیکدا، بەڵکو لە ڕێزمانیشدا لەگەڵ مانای حەقیقیدا مانای مەجازیش هەیە. فۆرمی کاتی ئێستا لەباری ئاساییدا واتای کاتی ئێستا دەگەیەنێ، بەڵام لەباری نائاساییدا بە مەجاز دەتوانێ کاتی ئایندە و ڕابوردوو دەربڕێ.

واز لە لێکۆڵینەوەی ئەوە دێنین، کە چۆن فۆرمی کات، مانای مەجازی وەردەگرێ و دێینە سەر باسی کێشە سەرەکییەکانی وەک: مانا حەقیقییەکانی چۆنن؟ حاڵەتی کات چی ڕادەگەیەنێ؟ ... حاڵەتی کات دەرخستن و، جیاکردنەوەی پێوەندیی نێوان پرۆتسێسێ نیشاندەدا، کە بە فۆرمی کردار لەگەڵ ئاخاوتن لەبارەیەوە دەردەبڕێ. ئەگەر پرۆتسێس و ئاخاوتن لەبارەیەوە لە یەک کاتدا بن، ئەوە فۆرمی کاتی ئێستا بەکاردێنرێ، ئەگەر پرۆتسێس پێش ئاخاوتنەکەی بکەوێ، فۆرمی کاتی ڕابوردوو بەکاردێنرێ. بێتو پرۆتسێس پاش ئاخاوتنەکە بکەوێ، ئەوسا فۆرمی کاتی ئایندە بەکاردێنرێ[26].

لە نموونەی وەک: "**١- ئازاد دەچێ بۆ قوتابخانە**"؛ "**٢- سبەینێ ئازاد دەچێ بۆ قوتابخانە**"؛ "**٣-ئازاد چوو بۆ قوتابخانە**" ... دا دەبینین لە ڕستەی یەکەمدا کردارەکە لە یەک کاتدا پرۆتسێسەکە و ئاخاوتن

---

[26] سەرچاوەی ناوبراو، ب.ن. گۆلۆڤین، سەرەتایێکی زمانناسی، ل ١٧٣.

لەبارەیەوە ڕادەگەیەنێ. لە ڕستەی دووەمدا کردارەکە پێش ئاخاوتن لەبارەیەوە دەگەیەنێ. لە ڕستەی سێیەمدا کردارەکە پاش ئاخاوتن لەبارەیەوە ڕادەگەیەنێ. ئەم واتایانە واتای ڕێزمانیی ئەو سێ فۆرمەی کاتی کردارە لە زمانی کوردیدا.

لە دیالێکتی خوارووی کوردیدا شێوەی کرداری کاتی ئێستا و کرداری کاتی ئایندە وەک یەکن و هیچ نیشانەییەک نییە لە یەکتریان جیابکاتەوە، جیاکردنەوەیان تەنیا واتای ڕستەیە، یان دیاریکردنی ئاوەڵکردارێکە بۆ ڕوودانەکە. بۆ نموونە:

١- دەچم بۆ لادێ.

٢- ئێستا دەچم بۆ لادێ.

٣- بەیانی دەچم بۆ لادێ.

حاڵەتی ڕێژەکە لەگەڵ حاڵەتی کاتدا پێوەندیی پتەوی هەیە، لە گەردانی کرداردا دەوری هەرە گرنگ دەبینێ. ڕێژە ڕێگەی سەرەکیی پێوەندیی ڕوودانە بە واقیعەوە.

لە زمانی کوردیدا کردار سێ ڕێژەی سەرەکی هەیە:

١- ڕێژەی ئیخباری.

٢- ڕێژەی ئینشائی.

٣- ڕێژەی داخوازی.

هەموو ڕێژەییێکی ئیخباری و ئینشائی لە دەمی ڕابوردوودا چوار جۆریان هەیە (١- ڕابوردووی نزیک؛ ٢- ڕابوردووی بەردەوام؛ ٣- ڕابوردووی تەواو؛ ٤- ڕابوردووی دوور) و شێوەی پێکهاتنیان بەم چەشنەیە:

کردار	ڕێژەی ئیخباری	ڕێژەی ئینشائی
ڕابووردووی نزیک — تێپەڕ	من کردم، تۆ کردت، ئەو کردی، ئێمە کردمان، ئێوە کردتا، ئەوان کردیان	من کردبام (کردبم)، تۆ کردبات (کردبت)، ئەو کردبای (کردبێ)، ئێمە کردبامان (کردبێمان)، ئێوە کردباتان (کردبتان)، ئەوان کردبایان (کردبیان).
ڕابووردووی نزیک — تێنەپەڕ	من کەوتم، ئەو کەوت، تۆ کەوتی، ئێمە دەمانکرد، ئێوە دەتانکرد، ئەوان کەوتن	من کەوتبام (کەوتبم)، تۆ کەوتبات (کەوتبیت)، ئەو کەوتبا (کەوتبێ)، ئێمە کەوتباین (کەوتبین)، ئێوە کەوتبان (کەوتبن)، ئەوان کەوتبان (کەوتبن).
ڕابووردووی بەردەوام — تێپەڕ	من دەمکرد، تۆ دەتکرد، ئەو دەیکرد، ئێمە دەمانکر، ئێوە دەتانکرد، ئەوان دەیانکرد	من بمکردایە، تۆ بتکردایە، ئەو بیکردایە، ئێمە بمانکردایە، ئێوە بتانکردایە، ئەو بیانکردایە.
ڕابووردووی بەردەوام — تێنەپەڕ	من دەکەوتم، تۆ دەکەوتی، ئەو دەکەوت، ئێمە دەکەوتین، ئێوە دەکەوتن، ئەوان دەکەوتن	من بکەوتمایە، تۆ بکەوتیتایە، ئەو بکەوتایە، ئێمە بکەوتینانە، ئێوە بکەوتنایە، ئەوان بکەوتنایە

ڕاب وردوو ی تەواو	تێپەڕ	من کردوومە، تۆ کردووتە، ئەو کردوویە، ئێمە کردوومانە، ئێوە کردووتانە، ئەوان کردوویانە.	من کردبێتم، تۆ کردبێت، ئەو کردبێ، ئێمە کردبێمان، ئێوە کردبێتان، ئەوان کردبێیان.
	تێنەپەڕ	من کەوتوومە(کەوتووم، کەوتیمە) تۆ کەوتوویتە (کەوتوویت، کەوتیتە) ئەو کەوتووە (کەوتووە، کەوتییە) ئێمە کەوتووینە (کەوتووین، کەوتینە) ئێوە کەوتوون (کەوتوون، کەتینە) ئەوان کەوتوونە (کەوتوون، کەوتینە).	من کەوتبێم (کەوتبم)، تۆ کەوتبێتی (کەوتبی)، ئـەو کـەوتبێ (کـەوتبێ)، ئێمـە کـەوتبێتین (کەوتبین)، ئێـوە کـەوتبێتن (کـەوتبن)، ئـەوان کـەوتبێتن (کەوتبن).
ڕاب وردوو ی دوور	تێپەڕ	من کردبووم، تۆ کردبووت، ئەو کردبووی، ئێمە کردبوومان، ئێوە کردبووتان، ئەوان کردبوویان.	من کردبوومایە (کردبمایە)، تۆ کردبووتایـە (کردبووتایـە)، ئـەو کردبووبایـە (کردبیایە)، ئێمە کردوومانەیە (کردبمانایە)، ئێـوە کردبووتانایـە (کردبتانایـە)، ئـەوان کردبوویانایە (کردبیانایە).
	تێنەپەڕ	من کەوتبووم (کەوبووم)، تۆ کەوتبوویت (کەوتبوویت)، ئەو کەوتبوو (کەوتبوو)، ئێمە کەوتبووین (کەوتبووین)، ئێـوە کـەوتبوون (کـەوتبوون)، ئـەوان کـەوتبوون (کەوتبوون).	تۆ کەوتبوویتایە (کەوتبووتایە)، ئەو کەوتبووایە (کەوتبووایە)، ئێمە کەوتبووینایە (کەوتبوونایە)، ئێـوە کەوتبوونایـە (کەوتبوونایـە)، ئـەوان

ڕێــــژەی داخــــوازیش، ئەوەیــــە قســــەکەر- کەســــی یەکــەم- داوا لــە گــوێگر -کەســی دووەم- بکــات کارێــک یــان حاڵــەتێک بهێنێتــە دی یــان بــەجێی بێنــێ، دوای کــاتی ئاخاوتن.

ڕێگــەی پێکهێنــانی کــرداری داخــوازیش لــە زمــانی کوردیــدا بــەم چەشــنەیە: ب + ڕەگــی کــردار + جێنــاوی لکاوی کەسی دووەم.

حاڵــەتی هێــز کــە مەبەســت کــارتێکردنی کــردارە لــە تێنەپــەڕ و تێپــەڕدا کۆدەبێتــەوە. کــرداری تێنەپــەڕ بــە تــەنیا لــە ڕســتەدا مانــاییکی تــەواوی هەیــە و ئــەنجام بــە دەســتەوە دەدات - واتــە پێویســتی بــە بــەرکار نییــە. هــەرچی کــرداری تێپــەڕ بــە تــەنیا لــە ڕســتەدا مانــاییکی تــەواو نــادات بــە دەســتەوە و پێویســتی بــە وشــەییکی تــرە ماناکــەی تــەواو بکــات- واتــە پێویســتی بــە بــەرکار هەیــە بۆ تەواوکردنی واتاکەی.

هــەرچی داڕشــتنە، کــە داڕشــتنی کــرداری کــارا دیــار و کــرداری کــارا بــزر دەگرێتــەوە، لــە زمــانی کوردیــدا دەچێتــە ژێــر باســی کــرداری تێپــەڕەوە، چونکــە لــە کرداری تێنەپەڕ کارا بزر داناڕێژرێت.

چــۆن لێکۆڵینــەوە لــە حاڵەتــەکانی هــەر بەشــە ئاخاوتنێــک ئــەرکی وشەســازییە، هــەروەها باســی پێوەنــدیی حاڵــەت ســەرەکییەکانی بەشــە ئاخاوتنــەکان

لەگەڵ یەکتردا، بۆ نموونە (ناو، ئاوەڵناو؛ ناو و کردار؛ کردار و ئاوڵکردار؛ کردار و ئاوەڵناو و ئاوەلکردار ... هتد) لە کاری وشەسازیدا پێویستە.

-١-

کورتە هەڵسەنگاندنێکی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی "ئاوەڵناو"دا کراون

لە نێو زمانەوانانی کورددا بەر لە هەر کەس مامۆستا سەعید صدقی کابان لە کتێبی "مختصر صرف و نحوی کوردی"دا بەناوی "صفت"ەوە لەو کێشەیە دواوە...[1]، لەم نووسراوەدا باسی ئاوەڵناو بە پێناسەیێک دەست پێکراوە، کە دەڵێ: "صفت- اسمیکە حال و شان اسمەکەی پێش خۆی بیان دەکا. بەو اسمە دەڵین موصوف، بە هر دوکیان دەڵین ترکیب توصیفی" (ل ٢٥). ئەگەرچی ئەم پێناسە هەندێ ناتەواوی تێدایە و زۆر تەواو نییە، بەڵام لە گەلێک لەو پێناسانەی لەم ساڵانەی دواییدا بۆ ئاوەڵناو دانراون ڕاستتر و لەبارتر و گونجاوترە.

بەدوا ئەو پێناسەیەدا کەمێک لە دیارخراو (کە ئەو "موصوف"ی پێ وتووە) دواوە (ل ٢٥) و ئەوەی ڕوون کردۆتەوە، کە چۆن بە یاریدەی نیشانەی (-ی)

---

(1) سەعید صدقی، مختصر صرف و نحوی کوردی، بەغدا، ١٩٢٨،ل ٢٥-٢٧.

بــە دیــارخراوەوە دەبەســـترێتەوە و ســـێ حاڵـــەتی دیاریکردووە:

١- "موصـــوف دائمـــا ژیـــردار دەبـــی بشـــرطی اخـــر حرفەکـەی لـە حرفـان امـلا نـەبی، وکـو (قلـم دریـژ، کـاغز سپی، منداڵ زیرک، او سارد"(ل ٢٥).

واتــە- ئەگــەر دیــارخراو کۆتــایی بــە هــەر دەنگێکــی نـەبزوێن بـێ، ئـەوە کورتـە بزوێنـی (-ی) دەچێتـە سـەر، وەک: (قەڵـەمی درێـژ؛ کاغـەزی سـپی؛ منـداڵی زیـرەک؛ ئاوی سارد).

٢- "و اگـر اخـر حـرف موصـوف لـە حرفـان امـلا بـو لــە بــاتی ژیــر (ی) دادەنــری. بــەو (ی) یــە دەلــین (ی) وصــفی وکــو بــە ژیرەکــە دەلــین وصــفی. وکــو (بــالای بــەرز، بــەروی شــیرین، تریــی ســپی، تختــەی رش" (ل ٢٥).

واتــە- ئەگــەر دیــارخراو کۆتــایی بــە دەنگــی بزوێنــی (ا، وو، ێ، ی) بێت، ئەوە بزوێنی (ی) دادەنرێ.

٣- "لکـن اگـر اخـر حـرف موصـوف (ی) ی راسـت بـو وکـو (شـوت، تـروزی) بـو خـاتری سـوکی (ی)ی وصـفی پیـــوە نانوســـینری. وکـــو (شـــوتی ســـور، تـــروزی ناسک"(ل ٢٥-٢٦).

واتە- ئەگەر دیارخراو کۆتایی بە دەنگی بزوێنی (ی) بێت، ئەو کاتە نیشانەی ئیزافەی (-ی) لە تەلەفوزدا دەرناکەوێ.

ئەگەرچی مامۆستا صدقی کابان تەنیا باسی نیشانەی (-ی) کردووە و بە لای ئەو نیشانانەی تردا نەچووە کە دیارخەر و دیارخراو بە یەکەوە دەبەستن، بەڵام دەبێ ئەو ڕاستییە لەیاد نەکەین باش بۆ مەسەلەکە چووە و بۆچوونەکەی لەگەڵ هەڵکەوتی زمانی کوردیدا دەگونجێ ... ئەوەی لێرەدا جێگەی ڕەخنە بێ، تەنیا دوو سەرنجە کە لە بەشی دووەمی ئەم باسەی پەیدا دەبێ:

١- نووسەر وای داناوە ئەگەر دیارخەر کۆتایی بە دەنگی بزوێن بێت، بزوێنی (ی) وەردەگرێ، بەڵام لە ڕاستیدا وا نییە و نیشانەکە دەبێتە (ی- y)، نەک (ی- i).

(ی- لا)، نەک (ی- ژ).

٢- نموونە بۆ دیارخراوی کۆتایی هاتوو بە بزوێنی (ۆ) نەهێنراوەتەوە. مامۆستا سەعید کابان بەدوا ئەمەدا، ئەوە ڕادەگەیەنێ، کە "موصوف چە مفرد، چ جمع بی صفت هر مفرد دەبی. وەک (مندال زیرەک، مندالان زیرەک) و نابیژری (مندالان زیرەکان)" (٢٦) ... ئەگەرچی ئەمە وایە، بەڵام نووسەر

دەبوو پەنجە بۆ ئەوەش ڕابکێشی، کاتێ دیارخراو بە یاریدەی (-ە) بە دیارخەرەوە دەبەسترێت، دیارخەرەکە - واتە ئاوەڵناوەکە دەبێتە کۆ[2]. وەک:

هەڵووژە کاڵەکان لە دارەکە کەوتنە خوارەوە.

لەبارەی جۆرەکانی ئاوەڵناویشەوە نووسیویە: "صفت- دوو قسمە (١)سماعی. (٢) قیاسی" و ئنجا بەجیا باسی هەر یەکێکیانی کردووە و لە پەیدابوونیان دواوە و پێناسەی بۆ داناون... (ل٢٦). ڕەنگە ناونانی جۆرەکانی ئاوەڵناو لە ڕووی زاراوەوە پڕبەپڕی خۆی نەبێ، بەڵام لە دابەشکردن و ڕۆنان و

---

[2] ئەگەر دیارخراو بە یاریدەی (-ە)وە بە دیارخەرەوە ببەسترێ، ئەو دەمە نەک هەر نیشانەی کۆ، بەڵکو هەموو نیشانەکانی تریش هەر بە دیارخەرەوە دەنووسێن و دیارخراو هەرگیز وەریان ناگرێ. وەک:
أ- نیشانەی (-ەکە). بەوێنە:
کچە جوانەکە، کوڕە ئازاکە ...
ب- نیشانەی (-ێک). بەوێنە:
بێچوە عەییارێک ...
ح نیشانەی (-ەکە+ ان). بوێنە:
ئەستێرە بەرزەکان؛ بەرخە بچکۆلەکان ....
...... هتد.
بەڵام بێتو دیارخراو بە یاریدەی (ی)یەوە بە دیارخەرەوە ببەسترێ، ئەوە تەنیا لە حاڵەتێکدا نیشانەکان دەچنە سەر دیارخەر (ئاوەڵناوەکە)، کە دەوری (مضاف الیە) ببینێ. وەک:
کوڕی ئازاکە
کوڕی ئازایێک
کوڕی ئازایان
کوڕی ئازاکان
لێرەدا کە ئاوەڵناوی (ئازاکە، ئازایێک، ئازایان، ئازاکان) بەدوا وشەی (کوڕی)دا هاتووە، دەوری (مضاف الیە)ی بینوە، هۆی ئەوەیە کە بە مەبەست (کەسێک)ە (ئازایە)یە و ئەو ناوەی بەردەمی کە وەسفی دەکا لابراوە.

پێناسە بۆ دانانیاندا بەگشتی سەرکەوتووە و بەپێی هەڵکەوتی زمانی کوردی باسەکەی داڕشتووە.

لە کۆتاییشدا بەکورتی لە پلەی بەراورد و پلەی باڵا دواوە و بۆ پلەی بەراورد، کە ئەو (صفت تفضیلی)ی ناوناوە (-تر)ی دیاری کردووە. بۆ پلەی باڵاش، کە ئەو بە (صفت عالی) ناوبردووە (-ترین)ی دەستنیشان کردووە.

بەگشتی ئەو چەند لاپەڕەیەی خاوەنی کتێبی "مختصر صرف و نحوی کوردی" لەبارەی ئاوەڵناوەوە نووسیویێتی لەگەڵ کەمی و باسنەکردنی هەندێ کێشەی گرنگ و بوونی چەند ناتەواویشدا نرخ و بایەخی تایبەتی خۆی هەیە.

زانای گەورە و مەزنی کورد -مامۆستا تۆفیق وەهبی لە کتێبی "دەستووری زمانی کوردی"دا لەژێر سەرناوی "سفەت"دا کۆڵیوەتەوە[3]، کە سەرەتادا پێنج جۆر ئاوەڵناوی دیاریکردووە.: "١- سفەتی چۆنی؛ ٢- سفەتی نیشانی؛ ٣- سفەتی ژمارەیی؛ ٤- سفەتی موبهەم؛ ٥- سفەتی پرسی" و دوایی لە هەر یەکێکیان بە دوور و درێژی دواوە.

---

[3] تەوفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩، ل ٦١-٨١.

نووسەر باسی جۆری یەکەمی ئاوەڵناوی بە سەرباسی "وەزیفەکانی سفەتی چۆنی" دەست پێکردووە (ل ٦٢) و دوو ئەرکی: "١- ئەبێتە تەواوکەری ناو.. ٢- ئەبێتە تەواوکەری باسی ناتەواو" بۆ دەستنیشان کردووە...[4] بەدوا ئەمەدا بە چەند دێرێک دەربارەی هاتنی ئاوەڵناوی چۆنێتی بەدوا ناودا دواوە و ئەوەی وتووە کە ناوەکە (-ی)ی ئیزافە وەردەگرێ (ل ٦٢-٦٣). لەژێر سەرباسی "ئەداتی تەعریف لەگەڵ ناوی بە سفەت تەواوکراوا" (ل ٦٣)دا لە دوو حاڵەت دواوە. حاڵەتی یەکەم، کە دەڵێ: "ئەداتی تەعریفی موبهەمی (ێک) ڕاستەوخۆ ئەخرێتە دوای ناوەکەوە، وەکو: مناڵێکی زیرەک ..." لە هەموو ڕوویەکەوە تەواوە، بەڵام حاڵەتی دووەم، کە نووسیویێتی : "بۆ ئەوە کە ناوێکی بە سفەت تەواوکراو بە ئەداتی تەعریفی مەعیەن تەعریف بکرێ ئەبەێ لە پێشا بخرێتە شکڵی ناوی لێکدراوەوە، ئەمجا ئەداتەکەی تەعریفیان لەسەر دابنرێ، وەکو: مناڵە زیرەکەکە". ئەگەرچی ڕاستە نموونەی وەک "مناڵە زیرەکەکە ...." لە شێوەی پێکهاتنی ناوی لێکدراوی، وەک (گوڵەباخ ...) دەچێ، بەڵام نابێ ئەوە لەبیر بکەین

---

[4] ئەگەرچی ئەرکەکانی ئاوەڵناو لەوە زیاترە، کە مامۆستا تۆفیق وەهبی لێی دواوە، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەم نوسینەی ئێمە لە ڕووی وشەسازییەوە دەڕوانێتە ئاوەڵناو، بۆیە لەو بارەیەوە هیچ تێبینیمان دەرنەبڕیوە.

کە (ە)ی نێوان "گوڵ" و "باخ" ناوبەندە و هەرچی (ە)ی دوای "منداڵە" نیشانەی ئیزافەیە. ڕاستتر وابوو مامۆستا وەهبی چۆنێتی هاتنی نیشانەی ناسیاوی و نەناسیاوی لەگەڵ ناوی بە ئاوەڵناو تەواوکراودا ببەستایە بە جۆری بەکارهێنانی نیشانەکانی ئیزافەوە.

نووسەر لە باسی "گەل کردنەوەی ناوی بە سفەت تەواوکراو" (ل ٦٤) یشدا وای داناوە، کە "منالە زیرەکەکان ..." شێوەی ناوی لێکدراو.

لەژێر سەرباسی "دروستکردنی سفەتی چۆنی" دا لە ڕۆنانی ئاوەڵناو دواوە و شایانی باسە، کە سێ جۆر (سادە، داڕێژراو، لێکدراو)ی دیاری کردووە (ل ٦٤-٧٠).

لە بەشی ئاوەڵناوی داڕێژراودا، کە ئەو "سفەتی دروستکراو"ی پێوتووە وای باس کردووە کە "ئەتوانرێ لە ناو و فیعل هەندێ سیفەتی چۆنی پەیا بکرێ"(ل ٦٤) و دواتریش هەندێ لەو پاشگرانەی دەستنیشان کردووە، کە دەچنە سەر ناو یان کرداری سادە و دەیانکەنە ناو و ئاوەڵناوی داڕێژراو ... لەم باسەدا سێ ناتەواوی بەرچاو دەکەوێ:

١- نووسەر وای یادداشت کردووە، کە تەنیا لە ناو و کردار دەتوانرێ ئاوەڵناوی دڕێژراو ڕۆبنرێ،

بەڵام وەک ئاشکرایە، لە ئاوەڵناو و ئاوەڵکرداریش سازدەکرێن [5].

٢- ئەگەرچی باسی بەشێکی زۆر لەو پاشگرانە کراوە، کە یاریدەی ڕۆنانی ئاوەڵناوی داڕێژراو دەدەن، بەڵام چەند پاشگرێکی زۆر چالاک هەن ناویان نەبراوە[6].

٣- ڕاستە لە ڕۆنانی ئاوەڵناوی داڕێژراودا پاشگر دەوری سەرەکی دەبینێ، بەڵام پێشگریش (ئەگەرچی کەمتر) دەورێکی دیار دەبینێ[7] کەچی مامۆستا وەهبی ئەوەی یادداشت نەکردووە.

نووسەر دوا بە دوای باسی ئاوەڵناوی داڕێژراو لە "دروستبوونی سفەتی چۆنی لێکدراو" (ل٦٨-٧٠) دواوە و زۆربەی شێوە پێکهاتنە جۆربەجۆرەکانی ئاوەڵناوی لێکدراوی دەستنیشان کردووە. ئەگەرچی ئەم باسە لەسەر بناغەی کەرەستەیێکی تێر و بەرفراوانی زمانی کوردی بینات نراوە و سەرکەوتوو، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دوو تێبینی هەیە، کە ناکرێ نەخرێنە بەرچاو:

---

(5) بڕوانە لاپەڕە (٨٣-٨٤، ٨٥-٨٦)ی ئەم کتێبە.

(6) بڕوانە لاپەڕە (٧٧-٨٦)ی ئەم نووسینە.

(7) بڕوانە لاپەڕە (٧٦-٧٧، ٨٣، ٨٤-٨٥)ی ئەم بەرهەمە.

١- نووسەر وشەکانی "نارێک، ناپاک"؛ "بەدەس"؛ "بێکەس"؛ "هاودەنگ" یشی بە ئاوەڵناوی لێکدراو داناوە، بەڵام دەبینین، ئەو وشانە لە پێشگرێک و وشەیێکی واتادار پێکهاتوون. جا کەواتە ئاوەڵناوی دارێژراون. هەرچی ئاوەڵناوی لێکدراوە وەک مامۆستا وەهبی خۆیشی لە پیناسەکەیدا وتوویە: "ئەو سفەتانەن کە لە دوو یان پتر کەلیمە دروست بوون" (ل٦٧).

٢- چەند شێوە پێکهاتنێکی دیار و ئاشکرای ئاوەڵناوی لێکدراو باس نەکراوە[8].

لە لاپەڕە (٧٠-٧١)دا لەژێر سەرباسی "سفەتی چۆنیی بچووککراو"دا باسی هەندێ لەو پاشگرانە کراوە کە بۆ بچووککردنەوە یان گەیاندنی واتای نازداری بەکاردەهێنرێن... ئەم باسە دەبوو بخرێتە نێو باسی ئاوەڵناوی دارێژراوەوە، چونکە تێکڕای ئەو نموونانەی نووسەر هێناوییەتەوە، بوونەتە ئاوەڵناوی دارێژراو ... دواتر کێشەی "سفەتی چۆنیی وەک ناو بە کەڵک ئەهێنرێ" (ل ٧١٩) بە چەند دێرێک باس کراوە و ئەمجا بەناوی "پایەکانی مەعنای سفەتی چۆنی" (ل ٧١-٧٢) دوە لەمەڕ پلەکانی ئاوەڵناوەوە کۆڵراوەتەوە. ناتەواوی هەرە دیاری ئەم باسە

[8] بڕوانە لاپەڕە (٨٦-٩٠)ی ئەم کتێبە.

لەوەدایە، کە ناوی نیشانەی (-تر+ین)ی ئاشکرا و دیاری پلەی باڵا نەهێنراوە...

مامۆستا تۆفیق وەهبی لە لاپەڕە (٧٢) دا لە باسی ئاوەڵناوی چۆنێتی بووتەوە و لە لاپەڕە (٧٣) ەوە کەوتۆتە لێدوان لەو چوار جۆرەی تری ئاوەڵناو، کە لە سەرەتادا ناومان بردن ... لێرەدا نامەوێ لەو باسانە بدوێم، چونکە زۆربەی زۆری نموونەکانی ئەو چوار جۆرەی دی، کە نووسەر بە ئاوەڵناوی داناون، ڕوون و ئاشکرا دیارن، کە بەشە ئاخاوتنی جێناو یان ژمارەن. جا لەم شوێنەدا مەودای ئەوە نییە چەندین لاپەڕە بە ڕەتکردنەوەی ئەو بۆچوونانەوە ڕەش بکەومەوە.

ئەگەرچی ئەو جۆرە ناتەواوییانە و هەندێکی تر لە نووسراوی ناوبراودا بەدی دەکرێن، بەڵام ئەمانە بایەخی ئەو کارە کەم ناکەنەوە و وێڕای ئەوەش ڕووە باشەکەی هەموو کەم و کورتییەکانی شاردۆتەوە.

مامۆستا نووری عەلی ئەمین لەو کتێبەیدا کە بە ناوی "ڕێزمانی کوردی"یەوە بڵاوی کردۆتەوە[9] لەژێر سەرباسی (ئاوەڵناو)دا لەو کێشەیە دواوە و ئەمیش وەک مامۆستا تۆفیق وەهبی بەسەر پێنج

[9]نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، سلێمانی، ١٩٦٠، ل ١١١-١٤١.

جۆردا دابەشی کردووە: "**١- ئاوەڵناوی خەبەری؛ ٢- ئاوەڵناوی ئیشاری؛ ٣- ئاوەڵناوی فرمانی؛ ٤- ئاوەڵناوی چەندی؛ ٥- ئاوەڵناوی پرسیاری**".

نووسەر لە سەرەتادا لە ئاوەڵناوی چۆنیتی (کە ئەو – ئاوەڵناوی خەبەری- پێوتووە) دواوە. پاش پێناسەکردنی بەسەر سادە و لێکدراودا دابەشی کردووە ... وا چەند کەم و کورتییێکی ئەم بەشە دەخەینە ڕوو:

خاوەنی ئەم بەرهەمە ئاوەڵناوی داڕێژراو و لێکداروی وەک یەک تەماشاکردووە و لە یەکتری جیانەکردونەتەوە. بەوێنە هەندێ ئاوەڵناوی داڕێژراوی بە لێکدراو داناوە، وەک: "بەهێز، بەجەرگ، بەگوڕ ...، نەمر، نەخۆر... ناڕەسەن، ناڕێک... بێهێز... بەختیار...تەقلەباز... نوێژکەر... (بڕوانە: ل١١٢-١١٣).

هەرچەندە نووسەر زۆربەی زۆری ئەو حاڵەتانەی ئاوەڵناوی نسادەیان لێ پەیدا دەبێ یادداشت کردووە، بەڵام هەندێ حاڵەتی ئاشکرا و گرنگ هەیە تۆماری نەکردووە... وێڕای ئەوە لە دیاریکردنی بەشە پێکهێنەکانی هەندێ وشەی ناسادەدا هەڵە دەبینرێ. بەوێنە وای داناوە، گوایا وشەکانی "دوودڵ...چوارچاو"(ئاوەڵناو+ناو) پێکهاتوون (ل ١١٢). ئاشکرایە (دوو ... چوار) بەر لە هەموو شتێک

ژمارەن. دەبارەی وشەی "بێهێز" وای ڕاگەیاندووە، کە لە (ئاوەڵکردار+ئاوەڵناو) ڕۆنراوە (ل ١١٣). (بێ) بە ڕەسەن پێشبەندە و لێرەدا بووە بە پێشگر و هەرگیز نە دەبێتە ئاوەڵکردار و نە دەوری ئاوەڵکردار دەبینێ. هەرچی وشەی "هێز"یشە ناوە، نەک ئاوەڵناو. کەواتە وشەی "بێهێز" لە (پێشگر+ناو) پێکهاتووە، نەک لە (ئاوەڵکردار+ئاوەڵناو) ... هتد.

بەدوا ئەو باسەدا ئنجا لەبارەی "پلەکانی ئاوەڵناوی خەبەری"یەوە دواوە و بەسەر سێ پلەی (چەسپیو، بەراورد، بالا) دا دابەشی کردوون و پێناسەی بۆ داناون و شەرحی کردوون و نموونەی بۆ هێناونەتەوە (بڕوانە: ل ١١٤-١١٥). ئەم بەشە تێکڕا زانستییانە و سەرکەوتووە و تەنیا کەسێ ناتەواوی لە هەندێ پێناسە و نموونەدا بەرچاودەکەون.

کاتێ نووسەر هاتۆتە سەر باسی ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵناوی چۆنێتی، دەبینین (٢٣) پاشگری دیاری کردووە (ل١١٦-١٢٠)... ناتەواوی ئەم بەشە بریتییە لە:

١- ناونەبردنی هەندێ پاشگر، وەک (-ەمەنی: ساردەمەنی ...) (- اک: ڕووناک ...) ...هتد.

٢- هەڵەکردن لە دیاری کردنی شێوەی هەندێ پاشگردا. بە نموونە نووسەر (-ی) و (- یی) بە دوو

پاشـــگر دانـــاوە و وشـــەی "هـــەژاری" و "ئـــاراییی" بـــە نموونـــە بـــۆ هێناوەتـــەوە. بـــەڵام وەک ئاشـــکرایە، ئـــەمان یـــەک پاشـــگرن، کـــە ئـــەویش (-ی)یـــە. حاڵـــەتی دووەمیـــان ئەوەیـــە کـــە بـــەپێی دەســـتووری فۆنـــەتیکی کـــوردی نیمچەبزوێنێک لە نێوان دوو بزوێنیشدا پەیدابووە...

٣- دانـــانی وشـــەکانی "چڵـــک، شـــەرم" بـــە ئاوەڵنـــاو ... هیچ گومانی لەوەدا نییە، کە ئەو وشانە ناون.

٤- لـــە زمـــانی کوردیـــدا جگـــە لـــە پاشـــگر چەنـــد پێشـــگرێکیش هـــەن دەچنـــە ســـەر ئاوەڵنـــاو[10] و نووســـەر بە هیچ چەشنێک ناوی نەبردوون. و ... هەندێکی تر.

مامۆســـتا نـــووری عـــەلی ئـــەمین لـــە لاپـــەڕە (١٢١)دا بـــە نـــاوی "ئـــەرکی ئاوەڵنـــاوی خەبـــەری چییـــە لـــە ڕســـتەدا؟" دواوە و لـــە لاپـــەڕە (١١٢) ەوە هاتۆتـــە ســـەر باســـی ئـــەو چـــوار جـــۆرەی تـــری ئاوەڵنـــاو، کـــە لـــە ســـەرەتادا ناومـــان بـــردن ... لەبـــەر ئـــەوەی لێـــدوان لـــە "ئـــەرکی ئاوەڵنـــاو لـــە ڕســـتەدا" دەچێتـــە بەشـــی ڕستەســـازییەوە و زۆربـــەری هـــەرە زۆری باســـی ئـــەو چـــوار جـــۆرەی تـــری، ئاوەڵنـــاویش، کـــە نووســـەر کردوویـــەتی، پێوەنـــدی بـــە ئاوەڵنـــاوەوە نییـــە، بۆیـــە هـــەڵیان دەگـــرین بـــۆ شـــوێنی پێویستی خۆی...

---

[10]بڕوانە لاپەڕە (٨٣)ی ئەم نووسینە.

لەگەڵ نیشانداى ئەو ناتەواوییانەشدا، ڕاست وایە، ئەوە لەیاد نەکەین، کە بەرهەمەکانی مامۆستا نووری عەلی تاکو ئەمڕۆ نرخ و بایەخیان بەردەوامە و هێشتا هەر لە ڕیزی پێشەوەن.

نووسەری کتێبی "آوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی"[11] لە لاپەڕە (٢٩-٣٠) دا بە ناوی "پەسن"ەوە بە چەند دێرێک لە ئاوەڵناو دواوە. لە سەرەتادا بە پێناسەییێک دەستی پێکردوە، کە دەڵێ: "پەسن: ئەوە کۆ بۆی پەسنێ (کەس) یان (تەنا) یان (تشتکی تێکردن، وەک: بارامێ (سۆر)، گای (ڕەش)...". بەدوا ئەمەدا "پەسن" دەکا بە دوو بەشەوە: "١- پەسنێ ڕاستی ٢- پەسنێ چێکروخی". بۆ "پەسنی ڕاستی" چوار جۆری دیاری کردووە: "١-تام: شر، شیرین...؛ ٢- ڕەنگ: سۆر، سپی...؛ ٣- کیمیاسی: کن، کورت...؛ ٤- زێدای: درێژ، ستور...".

هەرچی بۆ "پەسنێ چێکروخی"یشە ئەم نموونانەی: "گەرناسی، سواری، جوانی" هێناوەتەوە. ئەمە سەرپاکی ئەو باسەیە، کە مامۆستا جگەرخوێن لە بەشی ئاوەڵناودا لێی دواوە... وێڕای ئەو پێناسە ناتەواوە و ئەو دابەشکردنە نامەنتقییە و ئەو هەموو هەڵە زۆرە، هەڵەییێکی یەکجار گەورە لەوەدا دەبینرێ،

---

[11] جگرخوین، اوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی، بەغدا، ١٩٦١.

کە سێ وشەی "گەڕناسی، سواری، جوانی" بە ئاوەڵناو داناوە. ئەو وشانە، کە ئەسڵەکەیان "گەڕانس، سوار، جوان"ە پاشگری (-ی)ی ناوی مەعنایان چووەتە سەر. ئەم پاشگری سەربەخۆن و هەر یەکەیان لە سەرچاوەیەکەوە هاتووە و ئەرک و دەوری جیاواز دەبینن.

وێچوونی شێوەیان بووەتە هۆی ئەوەی مامۆستا جگەرخوێن بە یەک پاشگریان تێبگا[12].

سەرنجڕاکێش ئەوەیە، پاش (٣٥) لاپەڕەیێک و دوای چەندی باسی جۆربەجۆر ئنجا نووسەر لە لاپەڕە (٦٥-٦٦)دا لە پلەی بەراورد دواوە و ئەم باسەشی چ لە ڕووی ناوەرۆک و چ لە ڕووی زاراوەوە پڕ هەڵە و کەم و کوڕتییە... لە ڕووی ناوەرۆکەوە، ئەوەیە کە بە شێوەیێکی شێواندراو باسی نیشانەی (-تر)ی کردووە و هیچ حاڵەتێکی دی

---

[12] بۆ زانیاری پتر لەبارەی (ی)ی ناوی مەعنا و (ی)ی سیفەی نیسبییەوە، بڕوانە:

أ- مەسعوود محەمەد، بەکارهێنانی (ی) لە ڕێزمانی کوردیدا، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب١، ژ١، بەغدا، ١٩٧٣، ل ٢٩-١٠٢.

ب- فاروق عومەر صدیق، وشەسازی لە زمانی کوردیدا، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب٣، ژ٢، بەغدا ١٩٧٥، ل ٤١٧-٥٢٣.

ح- د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٧٧، ل ٥٢، ٥٩، ٦٦-٦٧.

د- د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٩، ل ١١٢-١١٥، ١٢٦.

ناو نەبردووە[13]. ئەوەی پێوەندیشی بە زاراوەکانی ئەم باسەوە هەیە نادروستە. بەوێنە بە پلەی بەراورد وتووە "بیتر ناڤ". بەم پێیە ئەو زاراوەیە ناتوانێ وشەکانی "کەمتر، نزمتر، خراپتر ..." بگرێتە خۆ ... سەرەڕای هەموو ئەوەش نووسەر بە هیچ چەشنێک ناوی پلەی باڵای نەهێناوە. ئەمەو چەندین باسی دی، کە پێوەندییان بە ئاوەڵناوەوە هەیە لە کتێبی ناوبراودا بەرچاو ناکەون.

مامۆستا محەمەد ئەمین هەورامانی لەو کتێبەدا، کە ناوی "سەرەتاییێک لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی"یەوە بڵاوکردووەتەوە لە هەندێ کێشەی ئاوەڵناو دواوە[14]. ئەمیش وەک نووسەرانی دیکە باسەکەی بە پێناسەی ئاوەڵناو دامەزراندووە و دەڵێ: "ئاوەڵناو شتێکە، کە تاریفی ناو یا ڕاناو دەکات، وە بۆی هەیە کە: **١- یەک وشە بێت، وەک: نەرمین زیرەکە... ٢- کە پتر بێ لە وشەیێک، ئەو کچە قژزەردە جوانە دۆستمە....٣- کە ڕستەیێک بێ، وەک: ئەو کچە، دوێنێ هات بۆ لای مامی، قوتابییە**" (ل ١٦٣-١٦٤). بە ڕای من ئەم پێناسەیە، نەک هەر زۆر نادروستە، بەڵکو نارێک و

[13] لەبارەی نیشانەی (تر) و حاڵەتەکانی تری پلەی بەراوردەوە، بڕوانە لاپەڕە (٩٨-١٠٧)ی ئەم کتێبە.

[14] محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرەتاییێک لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٣، ل ١٦٣-١٦٥.

لەنگیشە. بەر لە هەر شت ڕاست نییە بوترێ ئاوەڵناو "شتێکە"، بەڵکوو ڕاستت وایە بوترێ "وشەیەکە" ... ئنجا ئاوەڵناو نەک ئەرکی تەنیا تاریفی ناو یان ڕاناو نییە، بەڵکو بەشە ئاخاوتنێکە واتای چۆنێتی و خاسیەت و دەلالەتیش ڕادەگەیەنێ... جۆرە دەربڕینێکی وەهاش، کە گوایا ئاوەڵناو بۆی هەیە "پتر بێت لە وشەییک" یان "ڕستەییک بێ" زۆر نابەجێیە، چونکە وشەکانی "زەرد" و "قژزەرد" و "جوان" تاکە تاکە ئاوەڵناون و کاتێ پێکەوە دێن، ئەویش بە یاریدەی جێناوی (ە)ی کەسی سێیەم، دەبنە دەستەواژەییک کە واتای وەسفی تێدابێ... خۆ هەرچی ڕستەی "دوێنێ هات بۆ لای مامی"یشە ڕاستە بەپێی ڕێزمانی ئینگلیزی دەوری ئاوەڵناو دەبینێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو جۆرە نموونانە لە دەوری ڕستەسازیدان، نەک لە مەودای.ڕۆنانی ئاوەڵناودا، کە سەر بە باسی وشەسازییە... لێرەدا هەرچی وشەی "قوتابی"یە کە لە دوای ئەو ڕستەیەوە هاتووە و کە بە ڕەسەن ناوە، دەوری ئاوەڵناو دەبینێ.

هەرچی پەراوێزی (١٢٤)یشە، کە لەسەر پێناسەی ئاوەڵناو داناوە و تێیدا دەڵێ: "ئاوەڵناو، ئەگەر لە پاش ناوەوە یا ڕاناوەوە هات ئەوکاتە بێ زیاد و کەم لە قەوارەدا لەگەڵیان دایە (تاک یا کۆ) واتا ئەگەر

(ناوەکە) یا (ڕاناوەکە) تاک بێ، ئەوا ئاوەڵناوەکەش تاکە، ئەگەر کۆ بێ، ئەمیش کۆیە، وە:

ئەو ئازایە (تاک). ئەوان ئازان (کۆ). وەختی واش هەیە کە (ئاوەڵناو) لەپێش (ڕاناوەوە) دێت، وەک:

١- ژمارەی پێش ناو: شەش تەن گەچم کڕی.

٢- ئاوەڵناوی پێش ڕاناو: ئەو پۆلیسە پیس نەفەرە" (ل١٦٣). پڕ هەڵە و ناتەواوییە و سەرنج بۆ بەشکیان ڕادەکێشین:

١- ڕاست نییە بوترێ، ئەگەر ناو یان جێناو تاک بێ، ئەوە دەبێ ئاوەڵناوکەش تاک بێ، یاخود ئەگەر کۆ بێ، ئەمیش کۆ بێ.... وەک ئاشکرایە، لە زمانی کوردیدا گەلێ حاڵەتی ئەوتو هەیە کە ئەم بۆچوونەی مامۆستا هەورامانی ڕەت بکەنەوە. بەر لە هەر شت پەنجە بۆ ئەوە ڕادەکێشم کە مامۆستا سەعید صدقی کابان لە لاپەڕە (٢٦)ی **کتێبی "مختصر صرف و نحوی کوردی"**دا نموونەی "منداڵانی زیرەک"ی هێناوەتەوە و دەشڵێ: "نابێژرێ (منداڵانی زیرەکان)"[15]... ئەوەتە وشەی "منداڵان" ناوە و کۆیە، بەڵام، "زیرەک"، کە ئاوەڵناوە تاکە... جا نەک هەر دەشێ ناو کۆ بێ و ئاوەڵناوکەش تاک، بەڵکو لە کوردیدا پێچەوانەی ئەمەش هەیە، واتە وا ڕێ

[15] سەرچاوەی ناوبراو، سەعید صدقی کابان، ل٢٦

دەکەوێ ناوەک تاکە و ئاوەڵناوەکە کۆ. ئەوەتە پیرەمێرد دەڵێ:

ئەستێر بەرزەکان ئەدرەوشێنەوە بە شەو

وەک من بە داخەوەن، نە سرەوتیان هەیە و نە خەو

(پیرەمێرد، ل ١٠٦)

هەروەها گۆرانیش وتوویە:

ئەی چاو! چەشنی بازی قەفەسی هەڵوەرێ پەڕت،

کوا باڵە تیژەکانی نیگا حوسنی دلبەرت؟

(گۆران،ب، ل ٢١)

٢- لە ڕستەی "شەش تەن گەچم کڕی" دا وشەی "شەش" ژمارەیە، نەک ئاوەڵناو. جا لێرەدا ژمارە پێش ناو کەوتووە، نەک ئاوەڵناو پێش ناو کەوتبێ.

٣- ڕستەی "ئەو پۆلیسە پیس نەفەرە"، کە کردوویەتییە نموونەی هاتنی ئاوەڵناو لە پێش جێناوەوە، دروست نییە. وەک ئاشکرایە و وەک نووسەر خۆی دیاری کردووە لەو ڕستەیەدا ئاوەڵناوەکە وشەی "پیس"ە، کە لە پێش وشەی "نەفەر"ەوە هاتووە، بەڵام بە هیچ لێکدانەوەییک وشەی"نەفەر" نابێتە جێناو. سەرباری هەموو ئەوەش لە ڕستەی ناوبراودا "پیس" و "نەفەر" دوو وشەی سەربەخۆ و جیا نین، بەڵکو بە هەردووکیان وشەی لێکدراوی "پیس نەفەر"یان پێکهێناوە.

..... هتد.

نووسەر پاشان دێتە سەر جۆرەکانی ئاوەڵناو لە ڕووی ڕۆنانەوە و دەڵێ: "لە ڕووی قەوارەوە، ئاوەڵناو دەکرێ بە دوو جۆرەوە:

١- ئاوەڵناوی ساکار:

ئاوەڵناوی ساکار بریتییە لە یەک وشە، وەک: ئازا، سوور، زیرەک، دوو، هەندێ.

ئازاد ئازایە.

دوو گوڵم لێ کردەوە.

هەندێ دەفتەرم کڕی... هەندێ شتم کڕی.

٢- ئاوەڵناوی لێکدراو:

ئەم جۆرە پێکهاتووە لە پتر وشەییێک، وەک: ڕێک و پێک، دەستکرد، بیست و یەک...

ئازاد ڕێک و پێکە

ئەو کورسییە دەستکردە

بیست و یەک صندوقە گوێزم کڕی

ئەو زۆر نەرم و شلە" (ل ١٦٤-١٦٥).

بەداخەوە ئەم بەشەش هەڵە و ناتەواوی هێندە زۆر تێدایە، کە لە توانستدا نییە لە هەمووی بدوێین، بۆیە تەنیا بەشێکی کەمیان دەخەینە پێش چاو:

١- لە باسی ئاوەڵناوی ساکاردا:

أ) لە پێناسەکەدا دەبوو بوترێ "بریتییە لە یەک مۆرفیم"، نەک مامۆستا هەورامانی واتەنی "بریتییە لە یەک وشە"، چونکە وەک ئاشکرایە، مۆرفیم بچووکترین دانەی واتاداری زمانە و هەرچی وشەشە دەشێ پێکهاتبێ لە چەند مۆرفیمێک.

ب) وشەی "دوو"، کە نووسەر بە ئاوەڵناوی داناوە، ئاوەڵناو نییە و ژمارەیە.

ت) وشەی "هەندێ"، ئەگەرچی دەتوانێ وەک ئاوەڵناویش خۆی بنوێنێ، بەڵام لە ڕەسەندا جێناوە و مامۆستا نەدەبوو بە ئاوەڵناوی دابنێ.

ث) گەلێ ئاوەڵناوی سادەی چالاک لە زمانی کوردیدا هەن و نووسەر ناوی نەبردوون.

٢- لە باسی ئاوەڵناوی لێکدراودا:

نووسەر لێرەدا نەک هەر باسی ئەو هەموو حاڵەتە زۆر و هەمەچەشنانەی نەکردووە، کە لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناوی لێکدراویان لێ پەیدا دەبێ[16]، بەڵکو بە سێ نموونە، کە یەکێکیان ژمارەیە ئەو باسە گرنگەی پێ تەواو کردووە.

سەرنجڕاکێشتر ئەوەشە کە نووسەر بە هیچ چەشنێک نە ناوی ئاوەڵناوی داڕێژراو هێناوە و نە

---

[16] بۆ وەرگرتنی زانیاری لەبارەی ئاوەڵناوی لێکدراوەوە، بڕوانە لاپەڕە (٨٦-٩٠)ی ئەم بەرهەمە.

باسی کردووە. وەک ئاشکرایە لە زمانی کوردیدا ژمارەییێکی زۆر پێشگر و پاشگر هەن، کە دەچنە سەر ناوی سادە و ئاوەڵناوی سادە و ڕەگی کردار یان ناوی چاوگ و ئاوەڵکرداری سادە و دەیانکەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو[17]. جا دەبوو ئەم کێشە پێویستە باس بکرێ.... وێڕای ئەوە، لە باسی ئاوەڵناوی کتێبی "سەرەتاییێک لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی"دا گەلێ کێشەی دی گرنگ و پێویستی سەر بەو باسە هەیە، کە نووسەرەکەی هەر ناویشی نەبردووە.

لیژنەیە زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد لە لاپەڕە (٧٥-٩١)ی کتێبی "ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی"دا لە بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناوی کۆڵیوەتەوە[18].

بۆ لێکدانەوەی زاراوەی ئاوەڵناو و پێناسەی ئاوەڵناو، باسی ئاوەڵناو بە گەشتێک بە هەندێ لەو نووسینانەدا دەست پێکراوە، کە لەبارەی ئاوەڵناوەوە نووسراون... ئەوەی لێرەدایە جێی سەرنج بێ، ئەوەیە کە لیژنەی ناوبراو لە سەرەتادا بۆ پێناسەی ئاوەڵناو

(17) بۆ ڕوونکردنەوەی ئەو باسە، بڕوانە لاپەڕە (٧٦-٨٦)ی ئەم نووسینە.
(18) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوە لیژنەی زمان و زانستەکانی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٧٥-٩١.

ڕاییەکی یەکگرتوو لە نێوان ئەندامەکانیدا نەبووە، بۆیە هەر یەکە بەپێی تێگەیشتن و بۆچوونی خۆی پێناسەییەکی تایبەتی خۆی پێشنیار کردووە، کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە:

١- مامۆستا صادق بەهائەدین دەڵێت: **ئاوەڵناو وشەییەکە وەصفی مەوصوفەکەی خۆی دەکات و مەوصوفەکەی ناو بێت یا ڕاناو یا هەر شتێکیتر بێت.**

٢- د.نەسرین فەخری دەڵێت: **ئاوەڵناو ئەو وشەیەیە کە لە خۆیدا (وصفیة) هەیە، بۆیە جۆر و چۆنێتی (موصوف) دیار دەخات لە ڕستەدا و بەمەدا لە ناو جودا دەکرێتەوە،** هەروەها توانای ئەوەی هەیە جێگای ناو بگرێتەوە ئەگەر هاتوو بوو بە صفەتێکی دیار یان هەمیشەیی لە مەوصوفدا، یان وەک ناو بەکار دێت بەمە هێزی وەصفیەتەکە دەردەکەوێت و بەمانەش لە ناو جودا دەکرێتەوە.

٣- مامۆستا هەژار دەڵێت: **ئاوەلناو وشەییەکە لە خۆیدا مانای (وصفیة) هەیە لە ڕستەدا چۆنیەتی موصوف دەردەخات.**

٤- مامۆستا نووری عەلی ئەمین دەڵێت: **ئاوەڵناو وشەییەکە گوزارەی (وصفیة)ی تێدایە و بۆ تەواوکردنی واتای ناو یا ڕاناو ئاوەڵناوێکی تر بەکار دەهێنرێت، هەندێ جاریش لە سنووری خۆی**

تێدەپەڕێت و لە ڕستەدا وەک ناو یا ئاوەڵکار یا تەواوکەری فیعلی مساعد بەکاردەهێنرێت، وەک:

نازدار هات. (نازادر بووە بە ناو)

بارام باش دەڕوات. (باش بووە بە ئاوەڵکاو بۆ وشەی دەڕوات)

پەروین جوانە.

٥- بیروڕای مەسعوود محەمەد: وا دیارە هەموو ئەندامان لەسەر ئەوە ڕێککەوتوون کە ئاوەڵناو وشەییێکە (وصفية)ی تێدایە. من ئەوەش دەخەمە سەر (وصفية) و دەڵێم وشەکە دەبێ بە کاتیشەوە نەبەستراب‌ێتەوە. بەمەدا دەتوانین بڵێین (ئاوەڵناو ناوێکە وەصفی تێدا بێ)، چونکە ناو بە کاتەوە نەبەستراوەتەوە. ئەم تەعریفە بەشی (ناو) ناگرێتەوە، چونکە واتای (وصفية) لە ناودا نییە، بەو پێیە تەعریفەکە بۆ تەنها بەشی (ئاوەڵناو) دەمێنێتەوە، کە ئەمەش مەبەستێکی بنجییە لە دانانی تەعریفەکە) (ل٧٧-٧٨).

دوای دەربڕینی ڕای جودا جودای ئەندامانی لیژنە، لەسەر بناغە ئەو بیروڕایەی مامۆستا مەسعوود محەمەد و هەندێ ڕوونکردنەوەی دی بڕیار درا ئەم پێناسەیەی خوارەوە بۆ ئاوەڵناو پەسند بکرێت:

"ئاوەڵناو وشەییکە (وصیفة)ی تێدایە و بە کاتەوە نەبەستراوەتەوە" (ل ٨١).

بە پێویستی نازانم لەو بیرورِا جوداوازانە بدوێم، کە لە سەرەتادا ئەندامانی لیژنە بۆ پێناسەی ئاوەڵناو دەریانبرِیوە، بەڵکو باشتر وایە ڕا یەکگرتوو پەسەندکراوەکە و هەندێ لێکدانەوە دەمرِاستی لیژنە بخەمە بەر تیشکی لێکۆڵینەوە:

ئەگەرچی ڕاستە کە ئاوەڵناو (وصیفة)ی تێدایە، بەڵام ئەمە باش ئەوە ڕوون ناکاتەوە خاسیەتی شت کە ئاوەڵناوی دیاری دەکا یان لەسەر بناغەی واتای لێکسیکی (سوور، لاواز، چاپوک ....) یان لە ڕێگای پێوەندیی شت بە شتی ترەوە (کێوی بەفرین، زمانی کوردی...) ڕادەگەیەنرێ... یاخود دەبوو پەنجە بۆ ئەوە درێژ بکرێ، کە ئاوەڵناو وەک بەشە ئاخاوتنێک واتای چۆنیەتی و خاسیەت و دەلالەت نیشان دەدات. ئەم نیشاندانەش چ لە بەکارهێنانی ڕستەسازیدا و چ لە تایبەتێتی وشەسازیدا ڕوون و ئاشکرا بەدیار دەکەوێ.

ئەگەر لە لاپەڕە (٨١)ی ئەو کتێبەوە، کە پێناسەی "ئاوەڵناو"ی تێداکراوە، بگەڕێینەوە بۆ لاپەڕە (١٠)، کە پێناسەی "ناو"ی تێدایە، ئەوە دێتە پێش چاومان، کە بۆ ئەو بەشە ئاخاوتنی دیسان چەمکی بە کاتەوە

نەبەسترانەوە ڕەچاو کراوە و وتراوە: "**ناو ئەو وشەیەیە سەربەخۆ واتایێک دەگەیەنێت کە بە کاتەوە نەبەستراوە...**" (ل ١٠). لێرەدا بە پێویستی نازنم لە نادروستی گرتنی لایەنی بە کاتەوە نەبەسترانەوە بۆ ئاوەڵناو بدوێم، چونکە کاتی خۆی لە پێناسەی (ناو)دا بە دوور و درێژی لێم کۆڵیوەتەوە[19]. لێرەدا هەر ئەوەندە دەڵێم، ئەگەر لەو ڕێگایەوە بۆ پێناسەی (ئاوەڵناو) بچین، ئەوە دەبێ بۆ (جێناو) و (ژمارە) و (چاوگ) و (پێشبەند) و (ئامرازی پێوەندی) و .... هتدیش، هەمان مەسەلەی نەبەسترانەوە بە کاتەوە لەنەزەر بکرین، چونکە ئەو بەشە ئاخاوتنانەش کە ناومان بردن، تێکڕایان بە کاتەوە نەبەستراونەتەوە.

دەمڕاستی لیژنە لەو لێدوانەیدا کە دەڵێ: "**لێرەدا دەمەتەقە هەڵدەستێ لەسەر ئەمە ئایا کە وشەیێکی ئاوەڵناوی بێگومان وەک (جوان، پڕ، ئازا...) لە فەرهەنگدا ئیشارەی بۆ کرا کە (ئاوەڵناو)ە، کەچی لە ڕستەدا جێگەی وەصفکردنی کار (فعل)ی گرتەوە وەک کە بگوترێ (تێر خوارد...)**" (ل ٧٨).... "لەبارەی بەکارهێنانی وشەی ئاوەڵناوی بێگومان وەک (جوان) بۆ وەسفی کار (فعل) دەتوانین بڵێین لەو تەرزە

---

[19] بڕوانە: د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٩، ل ٤٢-٤٣.

جێگەیەدا (موصوف)ێکی قرتاو هەیە، کە وەصفەکە دەلالەتی لێدەکا. بە نموونە کە گوتمان (زۆرم خوارد) لێرەدا بە ئەصل (خواردنێکی زۆرم خوارد) بووە و وشەی (خواردن) قرتاوە کە (زۆر) دەلالەتی لێدەکا و فیعلی (خوارد)یش ئیشارەی بۆ دەکا..." (ل ٧٩)... "لە کوردیشدا وشەییێکی (ئاوەڵکار) کە لە مادەی وشەییێکی (ئاوەڵناو)ەوە وەرگیرێت، داڕشتنێکی تایبەتی بۆ بەکار دێت. بە نموونە لە وشەی (جوان) کە ئاوەڵناوە (بەجوانی) دەگوترێ بۆ ئاوەڵکاو، هەروەها (ئازایانە، مەردانە) ئاوەڵکارن لە (ئازا، مەرد) وەرگیراون..." (ل ٧٩)... "بە نیسبەت ئەوەوە کە بگوترێ ئاوەڵناو لەوانەیە ببێتە ناو وەک (زانا هات)، لێرەدا هیچ سروشت و تایبەتییێکی ئاوەڵناو دەخڵی بەسەر ڕستەکەوە نییە، چونکە (زانا) بۆتە (ناوی تایبەتی – اسم علم) ..." (ل ٨٠)... هەندێ شتی تێکەڵ بە یەک کردووە....

لە ئەنجامی پێشکەوتن و گەشەکردنی زماندا، وشە لە بەشێکی ئاخاوتنەوە دەگوێزرێتەوە بۆ بەشێکی دی ئاخاوتن. لە ئەنجامی ئەو ڕاگوێزانەشدا، وشە خاسیەتی پێشووی نامێنێ و شێوەی نوێ وەردەگرێ و لەگەڵ ئەوەشدا ئەرکی ڕستەسازی دەگۆڕێت. بە وێنە وشەی "جوان" لە ڕستەی **"کچی جوان زۆرە"؛**

"**جوان کچێکی باشە**"دا دوو بەشی جیاوازی ئاخاوتنن و دوو ئەندامی جیاوازی ڕستەن. لە ڕستەی یەکەمدا "جوان" ئاوەڵناوە و دیارخەرە، بەڵام هەر ئەو وشەیە لە ڕستەی دووەمدا واتاییکی تری وەگرتووە و مەبەستێکی دی داوە - واتە بووە بە ناو و ئەرکی دیارخراو بەجێ دێنێ وشەی "جوان" لە سەرەتادا هەر ئاوەڵناو بووە، بەڵام دواتر - واتە لە ئەنجامی گەشەکردن و پێشکەوتنی زماندا - وەک ناوی تایبەتی کەوتۆتە کار. وشەی "پیاوانە" لە ڕستەی "مام بارام جلی پیاوانە دەفرۆشێ"دا ئاوەڵناوە، چونکە وەسفی ناو دەکا، بەڵام ئەگەر بوترێ "ئازاد پیاوانە دانیشتووە"، ئەوە وشەی "پیاوانە" دەبێتە ئاوەڵکردار، چونکە لێرەدا وەسفی کردار دەکا - واتە چۆنیەتی دانیشتن نیشان دەدات. هەروەها لە ڕووی ڕستەسازییەوە ئەرکی جیاواز دەبینن. وشەی "هێمن" لە ڕستەی " ئازاد کوڕێکی هێمنە"دا ئاوەڵناوە، لە ڕستەی "هێمن کوڕێکی زیرەکە"دا ناوە؛ لە ڕستەی "دارا هێمن دەڕۆیشت"دا ئاوەڵکردارە. بەم جۆرە دەبینین کە وشەی "هێمن" وەک ئاوەڵناو و ناو و ئاوەڵکردار خۆی دەنوێنێ - واتە وەک سێ بەشی ئاخاوتن بەکاردەهێنرێ.... هەندێ وشە هەن، وەک (**دەر، بەر، لا، پێش، پاش، دوا، ژێر، بن ....**)، کە ناو و

ئاوەڵکارن – واتە وشەی واتادارن، بەڵام دەتوانن وەک پێشگریش خۆیان بنوێنن. بەوێنە (بەر) لە وشەی لێکدراوی "بەرماڵ"دا یاخود لە ڕستەی "نەسرین چووە بەر هەتاوەکە"دا وشەیە، بەڵام لە وشەی "بەربوون" ....دا پێشگرە. هەروەها ژمارەییێک پێشبەند، بەوێنە (پێ، تێ، لێ...) وەک پێشگریش خۆیان دەنوێنن، بە نموونە "پێکەنین، پێگەیشتن...؛ "تێکردن، تێگرتن ..."؛ "لێدان، لێنان..."... هتد.

ڕاستە ئەگەر وشەیێک لە بنەڕەتدا ناو بێ نالوێ لە هەمان کاتدا لە ڕیزی ئاوەڵناو یان ژمارە دابنرێ... بێگومان لێرەدا مەبەست گوێزانەوە وشە نییە لە بەشێکی ئاخاوتنەوە بۆ بەشێکی دی. بەڵێ ناو دەشێ وەک ئاوەڵناو بەکاربهێنرێ، بەڵام ئەو وشەیە ناشێ لە یەک کاتدا ناویش و ئاوەڵناویش بێ.

گوێزانەوە و گۆڕانی وشە لە بەشێکی ئاخاوتنەوە بۆ بەشێکی دیکەی ئاخاون، دیاردەییێکی هەمیشەییە لە زماندا، لەبەر ئەوە دابەش کردنی وشە بەسەر بەشەکانی ئاخاوتندا کارێکی گرانە. بێگومان هەر زمانێکیش لە گواستنەوە و گۆڕانی وشەکاندا، خاوەنی توانست و تایبەتێتی خۆیەتی. لە زمانی کوردیدا، وەنەبێ هەموو بەشەکانی ئاخاوتن وەک یەک بەئاسانی بگۆڕێن. بەوێنە ئاوەڵناو زوو دەبێتە ناو و

ئاوەڵکردار، پێشبەند و ئاوەڵکردار چالاکتر لە بەشەکانی تری ئاخاوتن دەبنە پێشگر، بەلام جێناو لەو ڕووەوە کەم توانستە[20].

مامۆستا مەسعوود لەوەدا ڕاستە، کە دەڵێ: "**بەنموونە کە گوتمان (زۆرم خوارد)، لێرەدا بە ئەصل (خواردنێکی زۆرم خوارد) بووە و وشەی (خوارد) قرتاوە، کە (زۆر) دەلالەتی لێدەکا...**" (ل ٧٩)، بەلام کاتێ دەوترێ، "خواردنێکی خۆشم زۆر خوارد" خۆ ئەوە هیچ وشەیێک نەقرتاوە و (زۆر)یش ڕوون و ئاشکرا وەسفی کردارەکە دەکا و گومان لە ئاوەڵکرداری ناکرێت...

لیژنە دوای ئەو لێدوان و پێناسەیە لە ڕووی پێکهاتنەوە لە ئاوەڵناو دواوە. ئەگەرچی لەم بارەیەوە هەندێ جیاوازیی بیروباوەڕ لە نێو ئەندامانی لیژنەدا هەیە، بەلام لە ئەنجامدا لە ڕووی پێکهاتنەوە هەروەک ناو، ئاوەڵناویشی بەسەر سادە و نادسادەدا دابەش کردووە. هەرچی ناسادەشە داڕێژراو و لێکدراوی لێ جیاکردۆتەوە.

---

(20) بۆ زانستی زیاتر لەم بارەوە، بڕوانە:
أ- د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٩، ل ١٣-١٥.
ب- د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی دووەم، بەغدا، ١٩٨٧، ل ٣.

بەداخەوە، ئەم باسە شتی لاوەکی زۆر تێئاخنراوە، کەچی هەندێ شتی سەرەکی و پێویست باس نەکراوە. بەوێنە ئەم باسە چوار لاپەڕە دەبێت و ماکەکەی لە دوو دێڕ تێناپەڕێ... کەم و کورتی و ناتەواوی هەرە بەرچاوی ئەم باسەش لەوەدایە کە لیژنە لە چۆنیەتی و جۆری ڕۆنانی ئاوەڵناوی ناسادە نەدواو – واتە باسی ئەو پێشگر و پاشگرانەی نەکردووە، کە یاریدەی دروست کردنی ئاوەڵناو دەدەن؛ یاخود باسی شێوازی پێکهاتن و جۆرەکانی ئاوەڵناوی لێکدراو نەکردووە.... بە نموونە لە زمانی کوردیدا ژمارەییێکی زۆر پاشگر و چەند پێشگرێک هەن، دەچنە سەر (ناو یاو ئاوەڵناو) یا (کردار یا ئاوەڵکردار)ی سادە و دەیانکەنە ناوی داڕێژراو[21]... لیژنە نەک هەر باسی ئەو پێشگر و پاشگرانەی نەکردووە و دەربارەی ئاوەڵناوی داڕێژراو هیچ شتێکی نەوتووە، بەڵکو سەبارەت بە ئاوەڵناوی لێکدراویش هیچی نەنووسیوە.

پاش ئەوەی لیژنە بەو ناتەواوی و کەم و کورتییە لە ئاوەڵناوی سادە و ناسادە دواوە، ئنجا هاتۆتە سەر باسی "ئاوەڵناو لە ڕووی گوزارەوە" (ل ٨٥-٩١). لە سەرەتادا ئەوەی مامۆستایان: سەعید صدقی کابان و

---

[21] بڕوانە لاپەڕە (٧٦-٨٦)ئەم کتێبە.

تۆفیق وەهبی لەو بارەیەوە وتوویانە و ئەوەی لە کتێبی ڕێزمانی قوتابخانەکاندا نووسراوە خستوویانەتە بەرچاو و ئنجا ئەندامانی لیژنە یەکە یەکە ڕای خۆی لەبارەی "جۆرەکانی ئاوەڵناو لە ڕووی واتاوە" دەربڕیوە... بەداخەوە، ئەم باسەش کەم و کورتی و هەڵەی زۆرە.:

بەر لە هەر شت، لیژنە دەبوو وێڕای ئەو سێ سەرچاوەیە[22]، ئەو سەرچاوانەی تریش، کە باسی

[22] سەیر و سەمەرە ئەوەشە، بەشێکی زۆری زانیاریی نێو ئەو سەرچاوانە بە هەڵە بۆ کارەکەی خۆیان گوێزاوەتەوە، بە نموونە؛ دەڵێن: "لە ڕێزمانی قوتابخانەکاندا، ئاوەڵناو کرداوە بەو بەشانەی خوارەوە:

١- ئاوەڵناوی فرمانی: ئەمیش دەکرێ بە سێ بەشەوە:

١- بکەر، وەک: نووسەر، بکوژ.

٢- کراو، وەک: نووسراو، هەڵکەندراو.

٣- ناوی فرمان، وەک: گریە، پرسە، ترس.

٢- ئاوەڵناوی ئیشاری:

أ- ئیشاریی دیار، وەک

ئەم – ئەو

ئەمە - ئەمانە

ئەوە - ئەوانە

ب- ئیشاری نادیار، وەک:

گەلێک، هیچ فلان، هین.

٣ – ئاوەڵناوی چەندی، ئەمیش دەکرێ بە دوو جۆرەوە:

أ- ئاوەڵناوی چەندیی نادیار.

(هیچ میسالی بۆ نەهێناوەتەوە).

٤ - پلەکانی ئاوەڵناو: دەیکات بە سێ بەشەوە:

١- پلەی چەسپیو: گەورە، ڕووت.

٢- پلەی بەراوردی: گەورەتر، ڕوونتر.

٣- پلەی باڵا: جواترین، گەورەترین" (ل ٨٦).

بەڵام ئەوەی لە کتێبی ڕێزمانی قوتابخانەکاندا سەبارەت بەو کێشەیە نووسراوە، بەم جۆرەیە:

- لە کتێبی پۆلی یەکەمی ناوەندیدا:

١- ئاوەڵناوی چۆنی (ل٦٦-٦٧)

ئاوەڵناویان کردووە بخاتە پێش چاو، چونکە وەک ئاشکرایە پێش ئەو لیژنانەی لیژنە گەلێ باو و نووسینی تر دەربارەی ئاوەڵناو بڵاوکراونەتەوە[23].

ڕەنگە زێدەڕۆیی نەبێ ئەگەر بڵێم هەموو ئەندامانی لیژنە (جگە لە مامۆستا مەسعوود محەمەد) لە دابەش کردنی ئاوەڵناودا لە ڕووی واتاوە، تووشی هەڵەی گەورە گەورە بوون. بەوێنە:

٢- پلەکانی ئاوەڵناوی چۆنی (ل ٦٨-٧١)
- لە کتێبی پۆلی دووەمی ناوەندیدا:

٣- ئاوەڵناوی نیشانە (ل ٨٥-٨٦)
- لە کتێبی پۆلی چوارەمی ئامادەییدا:

٤- ئاوەڵناوی ژمارەیی
أ- ئاوەڵناوی ژمارەیی بنجی (١٩-٢٢)
ب- ئاوەڵناوی ژمارەیی تەرتیبی (ل٢٣-٢٦)
ت- ئاوەڵناوی ژمارەیی کەرتی (ل ٢٧- ٣١)
٥- ئاوەڵناوی نادیار (ل ٣٢- ٣٣)
- لە کتێبی پۆلی پێنجەمی ئامادەییدا:

٦- ئاوەڵناوی بکەر (ل ٢٧-٣٤)
٧- ئاوەڵناوی کراو (ل ٣٥- ٤٢)

[23] بە نموونە:
أ- نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کورد، سلێمانی، ١٩٦٠، ل ١١١-١٤١.
ب- جگرخوێن، آوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی، بەغدا، ١٩٦١، ل ٢٩-٣٠، ٦٥-٦٦.
ت- محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرەتایێک لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٣، ل ١٦٣-١٦٥.
ث- د. قەناتی کوردۆ، زمانێ کوردی، چاپی چوارەم، یەریڤان، ١٩٧٠، ل ٥٠-٥٤، ٨٩.
ج- د. قەناتی کوردۆ، دەستووری زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٧، ل ١٢٦-١٣٨.
هەروەها
D. N. Mackenzie, Kurdish Dialect Stndies, London, 1961, pp 163-168.
و گەلێکی تر.

١- چ مامۆستا صادق بەهائەدین و چ د. نەسرین فەخری و چ مامۆستا نووری عەلی ئەمین پلەکانی ئاوەڵناویان بە جۆرێک لە جۆرەکانی ئاوەڵناو داناوە لە ڕووی واتاوە... وەک ئاشکرایە، پلەکانی ئاوەڵناو فۆرمی جیاوازی یەک وشە نیشان دەدەن و حاڵەتی ڕێزمانین، لەبەر ئەوە هەموو پلەکانی ئاوەڵناو هەر یەک شت نیشان دەدەن، بۆیە ڕاست نییە وەک وشەی جیاجیا تەماشابکرێن، واتە وشەی نوێ ڕۆنانێن، بەڵکو فۆرمی جۆر بەجۆری یەک وشە دەردەبڕن. کەواتە مەسەلەکە وشەگۆڕییە، نەک وشەڕۆنان. جا بۆیە ناکرێ ئەم کێشەیە بخرێتە باسی جۆرەکانی ئاوەڵناو لە ڕووی واتاوە.

٢- مامۆستا نووری عەلی ئەمین هەشت جۆر ئاوەڵناوی دیاری کردووە، کە زۆربەیان نەک هەر بە ئەسڵ ئاوەڵناو نین، بەڵکو لەو نموونانەشدا کە بۆیانی هێناوەتەوە نەبوو بە ئاوەڵناو و نە دەوری ئاوەڵناو دەبینن. لێرەدا بە پێویستی نازانم لەو بۆچوونانە بدوێم، چونکە مامۆستا مەسعوود محەمەد لە لاپەڕە (٨٩-٩١)دا بە شێوەیێکی زانستی ڕەتی کردوونەتەوە...

تێکڕای باسی ئاوەڵناو لە کتێبی "ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و

زانستەکانی"دا یەکجار سادە و پڕ ناتەواوی و هەڵەیە....

یەکێ لەو کارە دیارانەی لەبارەی "ئاوەڵناو"ەوە نووسراوە، ئەو لاپەڕانەن، کە مامۆستا ئەحمەد حەسەن لە کتێبی "ڕێزمانی کوردی"دا[24] هێناوییەتە بەرهەم (بڕوانە: ل ١٢٩-١٥٧).

نووسەر تا ڕادەییێک بە شێوەییێکی باش پێناسەی ئاوەڵناوی کردووە و زانیاری ڕاستی لەبارەی شوێن و دەرکەوتنی؛ وە تۆمار کردووە و دەڵێ: "ئاوەڵناو: وتەیەک یان پترە، چەشن یا شکڵی ناوێک یا ڕاناوێک پیشان ئەدا. وە بە ئاسانی شوێن ناوەکەی ئەکەوێ، وە پیتی بەستەر (ی) پێکیانەوە ئەبەستێ. وە ئەگەر ناوەک بەرناس کراوبوو بە (کە، کان) پێویستە ئەم ئامرازە لە ناوەکە بگوێزرێتەوە بۆ ئاوەڵناوەکە، وە ئەوسا پیتی بەستەر (ە) لەجیاتی (ی) بەکاریەت، ئەگەر ناوەکە بە پیتێکی بێدەنگ یان (وو، ی) دوایی هاتبوو، بەڵام ئەگەر بە پیتی دەنگدار دوایی هاتبوو پیتی بەستەری نابێ. ئەگەر ئاوەڵناو خۆی بە تەنیا بوو ئەمرازی بەرناسی تاک یان کۆمەڵ پاشکوی ئەبێ بە گوێرەی هەمان دەستوور، کە ئەبێتە پاشکۆی ناو..." (ل ١٢٩).

---

[24] ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، ڕێزمانی کوردی بەغدا، ١٩٧٦.

ئەگەرچی زانیاری و وتەکانی ئەو چەند دێڕەی مامۆستا ئەحمەد حەسەن هەندێ ناتەواوییان تێدایە، بەڵام تێکڕا مەبەست دەپێکن، نووسەر کە هاتۆتە سەر باسی ئاوەڵناو لە ڕووی ڕۆنانەوە، سێ جۆری دیار کردووە: "١- سادە؛ ٢- لێکدراو؛ ٣ کۆژ یان ڕستە" (ل ١٢٩)... لە سەرەتادا بە دوور و درێژی لە ئاوەڵناوی سادە و چۆنیەتی خۆنواندنی دواوە و شایانی باسە، ئاوەڵناوی (کە، تر، دی)ی لەگەڵ ئەم بەشەدا داناوە و لێی کۆڵیوەتەوە.... هەڵەی گەورەی ئەم باسە، ئەوەیە کە مامۆستا ئەحمەد حەسەن ئاوەڵناوی داڕێژراوی بە یاریدەی پاشگری (-ن in) و (-یار) و (-باز) و (-ۆک) و (-ەوەر) و (-ەوار) .... سازبوو ژمارەی خاوەن نیشانەی (-ەم، -ەمین) واتە - ژمارەی تەرتیبی- و ناوی کاراو ناوی بەرکاری وەک: هاتوو، کەوتوو... کڕیار... یشی بە ئاوەڵناوی سادە داناوە (بڕوانە: ل ١٣٦- ١٣٨).

لە بەشی ئاوەڵناوی لێکدراودا هەرچەندە نموونەی جوانی بۆ چەشنە جوداوازەکانی وشەی لێکدراو هێناوەتەوە، بەڵام بەداخەوە تێکەڵ کردنێکی تەواو بەرچاو دەکەوێ، نووسەر بەر لە هەموو شتێک ئاوەڵناوی داڕێژراو و لێکدراوی بە یەک شت داناوە و لە یەک جودای نەکردوونەتەوە. پێشتر ئەوەمان

وت، کە هەندێ ئاوەڵناوی داڕێژراوی بە ئاوەڵناوی لێکدراو داناوە. ئەمەش هەڵەیێکی بنەڕەتیی باسەکەیەتی، کە هەر لە سەرەتاوە بە ڕێگەیێکی چەوتدا ڕۆیشتووە. بێگومان ئەمەش کەم و کورتییێکی گەورەیە... سەرەڕای ئەوە، کە مامۆستا بەشێک لە ئاوەڵناوی داڕێژراو و لێکدراوی بە یەک جۆر ئاوەڵناو داناوە، ئنجا گەلێ پێشگر و پاشگر و چەشنی جۆراوجۆری ئاوەڵناوی لێکدراوی یادداشت نەکردووە.

جگە لەوە، مامۆستا لە دیاری کردنی هەندێ لە بەشەکانی ئاخاوتندا هەڵەی کردووە. بەوێنە وای نیشان داوە، کە وشەی "**زۆرخۆر**" و "**ڕاستگۆ**" و "**چەپنووس**" لە دوو ئاوەڵناو پێکهاتوون (بڕوانە: ل ١٣٩) و ڕاستە "**زۆر**" و "**ڕاست**" و "**چەپ**" ئاوەڵناون، بەڵام "**خۆر**" و "**گۆ**" و "**نووس**" ئاوەڵناو نین و ڕەگی کردارن. بەم چەشنە "**زۆرخپڕ**" و "**ڕاستگۆ**" و "**چەپنووس**" لە دوو ئاوەڵناو پێکنەهاتوون، بەڵکو لە ئاوەڵناو و ڕەگی کردار دروست بوون.

مامۆستا ئەحمەد حەسەن ئەحمەد لە باسی جۆری سێیەمی ئاوەڵناودا کە بە ناوی "ئاوەڵناوی کۆژ و ڕستە"وەیە (ل ١٥١-١٥٢)، کە مەبەستی ئەو دەستەواژە و ڕستانەن دەوری ئاوەڵناو دەبینن،

کەوتۆتـــە ژێـــر تەئســـیری چاولێکـــەریی ڕێزمـــانی ئینگلیزییـــەوە. زمانـــەوانانی ئینگلیـــز بـــەپێی هەولْکـــەوتی زمانەکـــەیان هەنـــدێ ڕســـتە و دەســـتەواژەیان دیـــاری کـــردووە، کـــە دەوری ئاوەڵنـــاو دەبیـــنن، بـــەڵێ لـــە زمـــانی کوردیشـــدا ئـــەو جـــۆرە حاڵەتانـــە دەبینـــرێن، بـــەڵام بەگشـتی ئەمـە پتـر پێوەنـدیی بـە ڕستەسـازییەوە هەیـە و ڕاسـت نییـە بخرێتـە نێـو باسـی ڕۆنـانی ئاوەڵنـاوەوە، کـە باسێکی سەر بە وشەسازییە.

لـە لاپـەڕە (١٤٢-١٤٤)دا لـەژێر سـەرباسـی "ئاوەڵنـاو وەپـاڵ خسـتە" دا و لـە لاپـەڕە (١٤٤-١٤٧)دا بـە نـاوی "ئەگـەر ناوێـک دوو یـا پتـر ئاوەڵنـاوی هـەبوو"ەوە لـە چۆنیـەتی بـەکارهێنانی هەنـدێ نیشـانەی ئیزافـە لـە نێـوان دیـــارخراو و دیارخـــەردا دواوە و باســـی ئـــەوەی کـردووە، کـە ئەگـەر چەنـد دیارخـەرێک بـەدوا یەکتریـدا بێن چی بە یەکیانەوە دەبەستێ....

کێشـەی کردنـی ئاوەڵنـاو بـە نـاو کـە مامۆسـتا ئەحمـەد حەسـەن لـەژێر نـاوی "چـۆن ئاوەڵنـاو ئەکـەین بـە نـاو" دا (ل ١٤٨-١٥١) لێـی دواوە زۆر کـورت و کۆڵـەوار و وای بۆچـووە، کـە تـەنیا پاشـگری (-ی، -ایـەتی، -ێتـی) ئاوەڵنـاو دەکەنـە نـاو... بەداخـەوە وەک خـۆی بـە بیریـدا نـــەهاتووە، ســـەرچاوەی کوردیشـــی بـــۆ تەماشـــا نـەکردووە. دەنـا لـە مێـژە مامۆسـتا نـووری عـەلی ئـەمین

لە کتێبی "گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی"دا ژمارەییێک پاشگری دەستنیشان کردووە، کە ئاوەڵناو دەکەنە ناو، وەک: (-ە): "**خرایە....**"؛ (-ێنە): "**زەردێنە...**"؛ (-کە): "**ڕەشکە...**" .... و گەلێکی تر[25]، کە لەژێر سەرباسی "ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە و دەیانکەنە ناوی داڕێژراو"دا لە بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم کتێبەماندا لێیان دواوین[26].

هەرچەندە لە باسی ئاوەڵناوی کتێبی "ڕێزمانی کوردی"ی مامۆستا ئەحمەد حەسەن ئەحمەددا کەم و کورتی و ناتەواوی و هەڵە دەبینرێ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەبێ سێ و دوو دەتوانم بڵێم یەکێکە لەو کارە باشانەی کە تا ئێستا بە زمانی کوردی لەبارەی ئاوەڵناوەوە نووسرابێ.

لە کتێبی "زمانی یەکگرتووی کوردی" ی د. جەمال نەبەزدا[27] سێ کورتە باس بەرچاو دەکەون، کە پێوەندییان بە (ئاوەڵناو) ەوە هەیە، وەک: "پاشگری نێوی کارا (-وو in-) و (-ی i_)ی کارێکی تێنەپەڕ و تێپەڕ" (ل ٣١)؛ "پاشگری نێوی بەرکار (-راوraw) و

---

[25] نووری عەلی ئەمین، گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٥٨.

[26] د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٩، ل ١٢٦-١٢٨.

[27] د. جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ، ١٩٧٦.

(-رای ray)ی کاریکی تێپەڕ" (ل ٣١-٣٢)؛ "ئاوەڵناوی (تر) و (دی)" (ل ٣٢-٣٣).

نووسەر باش لە ئاوەڵناوی (تر) و (دی) دواوە و بە شێوەییکی ڕاست و زانستی باسەکەی دامەزراندووە و بە نموونە و بەڵگەوە لە نیشانەی (تر)ی پلەی بەراوردی جیاکردووەتەوە.... بەلاّم ئەوەی پێوەندی بە باسی ڕۆنانی ناوی کارا و ناوی بەرکارەوە هەیە، ناتەواوی زۆری تێدایە، بەتایبەتی لەوەدا کە تەنیا ناوی پاشگری (-وو) و (-ی)؛ (-راو) و (-راو)ی کردووە و ئەوانی دی باس نەکردووە.

مامۆستا صادق بەهائەدین لەو نووسراوەیەیدا کە بە ناوی "ڕێزمانا کرمانجی"یەوە نووسیویّتی و بە ڕۆنیو ڕاکێشراوە[28]، لە لاپەڕە (١١٢-١٢٧)دا لەژێر سەرباس "هەڤالناڤ"دا لە ئاوەڵناو دواوە.

هەرچەندە ئەو پێناسەیەی ئەم نووسەرە بۆ ئاوەڵناوی داناوە، هەندێ کەم و کورتی تێدایە، بەلاّم لەبەر ئەوەی کەڵکی لە پێناسەی ئاوەڵناوی کتێبی "زمانی کوردی"ی د. قەناتی کوردۆ وەرگرتووە[29]،

---

[28]صادق بەهائەدین ئامێدی، ڕێزمانا کرمانجی، بەغدا، ١٩٧٦.

[29] بڕوانە: د. قەناتی کوردۆ، زمانێ کوردی، چاپی چوارەم، یەریڤان، ١٩٧٠، ل ٥٠.

بۆیە لە زۆر ڕووەوە لە بەشی لەو پێناسانەی تاکو ئێستا ناومان بردوون باشترە.

بەدوا ئەوەدا، مامۆستا صادق ئاوەڵناو بەسەر شەش بەشدا دابەش دەکا: "**١- هەڤالناڤێ چەوانیێ...؛ ٢- هەڤالناڤێ هژمارێ....؛ ٣- هەڤالناڤێ نیشانکرنێ....؛ ٤- هەڤالناڤێ ئارزێ (هەیێ)...؛ ٥- هەڤالناڤێ پرسیارێ....؛ ٦- هەڤالناڤێت نەبەن....**" (ل ١١٢-١١٣)[30] و بەجیا و بە دوور و درێژی لە هەر یەکێکیان دواوە ... ئەگەرچی نووسەر کەرەستەیێکی زۆری خستۆتە پێش چاو، بەڵام لە باسە بنەڕەتییەکە دوورکەوتۆتەوە و گەلێک شتی هەمەجۆری تێکەڵ بەیەکتر کردووە و هەندێ بەشە ئاخاوتنی وەک جێناو و ژمارە... ی بە ئاوەڵناو داناوە.

نووسەری "ڕێزمانا کوردی" لە ڕووی فۆرمەوە ڕاستی ئاوەڵناوی بەسەر (سادە) و (داڕێژراو) و

---

(30) سەرنجڕاکێش ئەوەیە، مامۆستا صادق بەهائەدین لە دەمەتەقێی لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورددا سێ جۆر ئاوەڵناوی جیاکردووەتەوە، لەگەڵ ئەوەدا کە چ کتێبە تایبەتییەکەی خۆی و چ کارەکەی لیژنە هەر لە یەک ساڵدا دەرچوون. ئەوەش ئەو وشانەیەتی کە لە کۆبوونەوەکانی لیژنەدا دەربڕیون:
"مامۆستا صادق بەهائەدین دەڵێت ئاوەڵناو بەم بەشانەوە:
١- ئاوەڵناوی وەسفی، وەک: سەوز، گەورە، پان.
٢- ئاوەڵناوی نیسبی، وەک: تەنەکەچی، باخەوان.
٣- لە ڕووی پلەشەوە سیانە (گەورە، گەورەتر، گەورەترین)"
(بڕوانە: ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکان، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٨٧).

(لێکدراو)دا دابەش کردووە[31]، بەڵام لە لێکدانەوە و باسکردنیاندا ناتەواوی و هەڵەی گەورە گەورە دەبینرێ:

١- گەلێ وشەی واتادار بە پاشگر دانراوە، کەچی گەلێ پاشگری ئاشکرا و دیار باس نەکردووە.

٢- باسی ئاوەڵناوی داڕێژراو بە دوور و درێژی کراوە، کەچی لەبارەی ئاوەڵناوی لێکدراوەوە تەنیا چەند دێڕێک نووسراوە.

٣- گەلێ ناوی لێکدراو و داڕێژراو بە ئاوەڵناوی داڕێژراو لە قەڵەم دراوە.

... هتد.

لە لاپەڕە (٦٤-٦٥)ی کتێبی پۆلی یەکەمی ناوەندیدا[32]، بە ناوی "ئاوەڵناو"ەوە هەندێ زانیاری بە شێوازی فێرکردن خراوەتە پێش چاو... لە لاپەڕە (٦٦-٦٧)ی کتێبی هەمان پۆلدا باسی "ئاوەڵناوی چۆنی" کراوە... لە لاپەڕە (٦٨-٧١)یشدا لە "پلەکانی ئاوەڵناوی چۆنی" کۆڵراوەتەوە.... ئەگەرچی ئەم

---

[31] سەیر ئەوەیە مامۆستا صادق بەهائەدین (ناو)ی لە ڕووی فۆرمەوە بەسەر (سادە) و (لێکدراو)دا دابەش کردووە (بڕوانە: ل ٦٨).

[32] عەبدوڵلا شاڵی، د.عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، د.ئەمین عەلی، نووری عەلی ئەمین، فەرەیدوون عەلی ئەمین، عەلائەددین سەجادی، کەمال مەحموود فەرەج، ئەبوزەید مستەفا سندی، زمان و ئەدەبی کوردی، بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦؛ بۆ پۆلی دووەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦؛ بۆ پۆلی سێیەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦، بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦؛ بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦؛ بۆ پۆلی شەشەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦.

باسانە هەندێ ناتەواوی و کەم و کورتییان تێدایە، بەڵام بەگشتی پوخت و سەرکەوتوون....

دانەرانی کتێبی "زمان و ئەدەبی کوردی" لە کتێبی پۆلی دووەمی ناوەندیدا لە ئاوەڵناوی نیشانە (ل ٨٥-٨٦) دواون و لەو ڕایەدان لە ڕستەکانی (ئەم گوڵە جوانە) و (ئەو مەڕانە قەڵەون)دا – (ئەم..ە) و (ئەو...ە) ئاوەڵناون و دواتر لە باسی "جیاوازیی ئاوەڵناوی نیشانە و ڕاناوی نیشانە"دا (٩٣-٩٥) وایان نیشان داوە، ئەگەر بوترێ "ئەمە جوانە" و "ئەوانە قەڵەون"، ئەو دەم (ئەمە) و "ئەوانە" جێناوی نیشانەن.... هۆی ئەو هەڵەیە ئەوەیە، کە زاراوەی (جێناو، ڕاناو-pronoun)یان وەک (جێگری ناو) تەماشاکردووە.

لە کتێبی پۆلی چوارەمی ئامادەییدا (ل ١٩-٢٩) بە شێوەییێکی ساکار لەژێر سەرناوی "ئاوەڵناوی ژمارەیی"دا لە "ئاوەڵناوی ژمارەیی بنجی" و "ئاوەڵناوی ژمارەیی تەرتیبی" و "ئاوەڵناوی ژمارەیی کەرتی" دواوە و لە لاپەڕە (٣٢-٣٣)شدا باسی "ئاوەڵناوی نادیار" دامەزراندووە.... ئەگەرچی وایە و هەندێ ژمارەی تەرتیبی و هەندێ جێناوی نادیار دەتوانن دەوری ئاوەڵناو ببینن، بەڵام زۆربەی زۆری ئەو باسانە و بەشی هەرە زۆری نموونەکان نە

ئاوەڵناون و نە بوونەتە ئاوەڵناو و نە پێوەندییان بە ئاوەڵناوەوە هەیە.

لە لاپەڕە (٢٧-٤٣)ی کتێبی پۆلی پێنجەمی ئامادەییدا، کە باسی "ئاوەڵناوی بکەر" و "ئاوەڵناوی کراو"یان تێدا کراوە تا ڕادەیێکی باش سەرکەوتووە. هەرچی ئەو باسانەشە، کە لە کتێبی پۆلی شەشەمی ئامادەییدا کراون (ل ٤٧-٦١) و بە ناوی "تەواوکردنی ناو بە ئاوەڵناو" و "ئاوەڵناوی سادە و داڕێژراو" و "ئاوەڵناوی لێکدراو"ەوەن ڕاست و ڕەوان زانستانەن....

بەگشتی باسی ئاوەڵناو لەو شەش کتێبەدا، کە بەڕێوەبەرێتیی خوێندنی کوردی پێکیهێناوە، هەرچەندە چەند کەم و کورتی و ناتەواوییان تێدایە، بەڵام لە ڕاستیدا بەرهەمێکی پوخت و بە سەروبەرە و لەگەڵ ئەوەشدا کە بۆ خوێندنی قوتابخانەکانە، ئنجا لە زۆربەی ئەو کارانەی بە زمانی کوردی لەم بارەیەوە بڵاوکراونەتەوە قووڵتر و ڕەسەنتر و زانستییانەترە".

د. ئیبراهیم پوور لە لاپەڕە (٩-١٠)ی کتێبی "دستور زبان کردی"دا [33] بە کورتی لە ئاوەڵناو دواوە و بەسەر شەش جۆردا دابەشی کردووە: "ا-صفت

---

[33] دکتر ابراهیم پوور، دستور زبان کردی، تهران؟

مطلق" (ل ٩-١٠)؛ "٢- صفت فاعلی" (ل ٩)؛ "٣- صفت مفعولی" (ل ٩-١٠)؛ "٤- صفت نسبی" (ل ١٠)؛ "صفت مشبه" (ل ١٠)؛ "٦- صفت تفضیلی" (ل ١٠).

نووسەر لەم کورتە باسەدا بەتایبەتی گرنگی بە ڕۆنانی ئاوەڵناو بەیاریدەی پاشگر داوە لە بەشە دیالێکتی مەهاباد و سنە و هەورامان و کرمەشاندا. بە چەند دێڕێکیش لە پلەی بەراورد و پلەی باڵا دواوە و ئەوەی دیاری کردووە، کە لەو بەشە دیالێکتە ناوبراوانەدا نیشانەی (-تر) بۆ پلەی بەراورد و (-ترین)، یاخود (تەرین)یش بۆ پلەی باڵا بەکاردەبرێن.

لەو کتێبی ڕێزمانەدا، کە د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی بۆ بەشی کوردی زانکۆی سەلاحەددین دایانناوە[34]، چاومان بە باسی ئاوەڵناو دەکەوێ (بڕوانە: ل ٧٥-٩٤).

باسی ئاوەڵناو لە کتێبی ناوبراودا گەلێک شوێنی جێگەی سەرنج و ڕەخنە و لێدوانە، بەڵام لێرەدایە مەودای ئەوەمان نییە لە گشت ڕوویێکی بکۆڵینەوە. ئەو چەند تێبینییەی خوارەوە تەنیا هەندێ سەرنجی سەرەتایی و سەرپێیە بۆ نیشاندانی بەشێک لەم کەم و کورتی و ناتەواوییەکانی.

---

[34] د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی، ڕێزمانی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی بەشی کوردی زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٣.

لە سەرەتادا پێناسەی ئاوەڵناو بەو شێوە نادروستە کراوە، کە دەڵێ: "ئاوەڵناو- بەشێکی ئاخاوتنە، شێوە و جۆری شت پێشان دەدا و بە کاتەوە نەبەستراوە" بەڵێ ڕاستە "ئاوەڵناو – بەشێکی ئاخاوتنە"، بەڵام ئایا ئەو بەشە ئاخاوتنە چییە؟ وشەیە؟ ئامرازە؟ دەستەواژەیە؟ ڕستەیە؟... لە لاییکی ترەوە نووسەرانی ئەو کتێبە دەبوو چاوێک بە کاری یەکتریدا بخشێنن و زاراوەکانی ئەو بەرهەمە بچکۆلەیەیان یەکبخەن و زاراوەی "ئاخاوتن" لە پێناسەی (ناو)دا نەبوایە بە "ئاخافتن" (بڕوانە: ل ١٠).

ئەوەش ڕاستە، کە دەڵێن ئاوەڵناو: "شێوە و جۆری شت نیشان دەدا، بەڵام ئەمە باش ئەوە ڕوون ناکاتەوە خاسیەتی شت کە ئاوەڵناو دیاری دەکا لەسەر بناغەی لێکسیکی یان لە ڕێگای پێوەندیی شت بە شتی ترەوە ڕادەگەیەنرێ.... یاخود دەبوو پەنجە بۆ ئەوە درێژ بکرێ، کە ئاوەڵناو وەک بەشە ئاخاوتنێک واتای چۆنیەتی و خاسیەت و دەلالەت نیشان دەدات. ئەم نیشاندانەش چ لە بەکارهێنانی ڕستەسازیدا و چ لە تایبەتێیی وشەسازیدا ڕوون و ئاشکرا بەدیار دەکەوێ.

بێتو لە لاپەڕە (٧٥)ی ئەم بەرهەمەوە، کە پێناسەی "ئاوەڵناو"ی تێداکراوە، بگەڕێینەوە بۆ لاپەڕە (١٠) کە

پێناسەی "ناو"ی تێدایە، ئەوە دێتە پێش چاومان، کە بۆ ئەو بەشە ئاخاوتنە چەمکی بە کاتەوە نەبەستران ڕەچاو نەکراوە و وتراوە: "ناو: ئەو بەشەی ئاخافتنە، کە کەتیگۆری ڕێزمانی ناسیاری، نەناسیاری، ڕەسەن و دۆخ دەگرێتە خۆی" (ل ١٠). لێرەدا بە پێویستی نازانم لە نادروستی گرتنی لایەنی بە کاتەوە نەبەسترانەوە بۆ ئاوەڵناو بدوێم، چونکە لە بەشی یەکەمی کتێبی "ڕێزمانی کوردی"دا بە دوور و درێژی لێی دواوە[35]، بەڵام لێرەدا هەر ئەوەندە دەڵێم، ئەگەر لەو ڕێگایەوە بۆ پێناسەی ئاوەڵناو بچین، ئەوە دەبوو بۆ "ناو"یش هەمان مەسەلەی نەبەسترانەوە بەکاتەوە لە نەزەر بگیرایە، چونکە ئەو بەشە ئاخاوتنەش بە کاتەوە نەبەستراوەتەوە.

دوا بە دوا ئەو پێناسە لە جۆرەکانی ئاوەڵناو لە ڕووی پێکهاتنەوە دواون. لە ڕووی پێکهاتنەوە ئاوەڵناویان بەسەر (سادە) و (ناسادە)دا دابەش کردووە. هەرچی (ناسادە)شە (دارێژراو) و (لێکدراو)یان لێ جیاکردۆتەوە. ناتەواوی گەورەی ئەم باسە، ئەوەیە شتی لاوەکی زۆر تێئاخنراوە، کەچی هەندێ شتی سەرەکی و پێویستیش باس نەکراوە.

---

[35] د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٩، ل ٤٢-٤٣.

بۆیــە ئــەم باســە (١٦) لاپــەڕەی لــەو (٢٠) لاپەڕەیــەی دەربــارەی ئاوەڵنــاوە داگیــر کــردووە و ماکەکــەی لــە چەنـد لاپـەڕەییک تێناپـەڕێ. ئـەو زیادییـەش ئەوەیـە، کـە بـۆ هـەر پێشـگرێک یـان پاشـگرێک چەنـد بەیتـە شـیعرێک یـاخود چەنـد ڕسـتەییکی وەرگێـراو کراوەتـە نموونـە... بــەڵێ بــۆ حاڵــەتێکی ڕێزمــانی نائاشــکرا یــان کــەم باسـکراو یـان حاڵـەتێک کـە جێـی گومـان یـا جێـی دەمەتـەقێ بـێ، دەقـی وەرگێـراو کردنـە نموونـە پێویسـتە و کـەڵکی زۆرە و ڕێگـەییکی زانسـتییە، بـەڵام ئەمـە ئـەوە ناگەیـەنێ، کـە هـەر وشـەیەکمان وت، یەکسـەر چەنـد بـەیت و ڕسـتە و دەقـی بـۆ بکەینـە بەڵگـە. ئێمـە دەزانـین، کـە وشـەی داڕێـژراوی "نـەخۆش" لـە پێشـگری (-نـە) و ئاوەڵنـاوی سـادەی (خـۆش) پێکهـاتووە. جـا نووسـەرانی کتێبـی نـاوبراو، کـە شـیعرێکی (قـەفایی) یـان هێناوەتـەوە و وشـەی "نـەخۆش"ی تێدایـە (بڕوانـە؛ ل ٧٩) چ شـتێکی نـوێ و چ ڕوونکردنەوەیـەکیان نیشـانی خوێنـەر داوە؟... بـەڵێ دەزانـین کـە پاشـگری (-یـن) دەچێتـە سـەر نـاوی سـادە و دەیکاتـە ئاوەڵنـاوی داڕێـژراو، وەک: (زێـڕ+ین= زێـڕین؛ ئـاگر+ین= ئـاگرین..) تێناگـەم د.نەسـرین و د.کوردسـتان کـە لـە چەنـد بەرهەمێکـەوە دەق و ڕسـتەیان بـۆ ئـەو وشـانە وەرگرتـووە (بڕوانـە: ل ٨٠) ویسـتویان بـۆ خوێنـەر چ شـتێکی نهێنـی ئاشـکرا بکـەن؟..

دانەرانی ئەو کتێبە دەبوو ئەسڵ و گۆڕانی ئەو پێشگر و پاشگرانەیان بۆ خوێنەر ساغ بکردایەتەوە، نەک بە کاری بێسوودەوە خۆیان و ئەوانیش خەریک بکەن.

سەیر و سەمەرە ئەوەشە لە دیاری کردنی بار و دەوری هەندێ پێشگر و پاشگر و لە تێکەڵ کردنی هەندێ لە بەشەکانی ئاخاوتندا هەڵەی زۆر دەبینرێ.

بەڵێ ڕاستە پاشگری (-انە) دەچێتە سەر ناوی سادە و دەیکاتە ئاوەڵناوی داڕێژراو، بەلام وشەی "ژیرانە"، کە کراوەتە نموونەی ئەو پێکهاتنە لە ئاوەڵناو و پاشگری (-انە) سازبووە، نەک لە ناو و پاشگری (-انە)، چونکە ئاشکرایە، کە وشەی "ژیر" ئاوەڵناوە (بڕوانە: ل ٨١)... یاخود لە نموونەی "پێشوو"دا وا دانراوە، کە پاشگری (-وو) چووەتە سەر (ناو)ی سادە و کردوویەتییە ئاوەڵناوی داڕێژراو... جێی گومانە و دەمەتەقێ نییە کە وشەی "پێش" ئاوەڵکردارە، نەک ناو... ڕاستە لە وشەی "ئاگراوی"دا (-او) پاشگرە، بەلام لە وشەی "بەفراوی" و "قوڕاوی"دا (وی) پاشگر نییە. لە وشەی "بەفراوی"دا بریتییە لە وشەی "او" و نیشانەی (-ی) ئیزافە. لە وشەی "قوڕاوی"یشدا لە وشەی "او" وشەی داڕێژراوە لە وشەیێکی سادە و پاشگرێک پیکهاتووە. هەرچی "بەفراو" و "قوڕاوی"یە وشەی لێکدراون و

یەکەمیان لە دوو وشەی سادە سازبووە. (-ی)ی کۆتایی "بەفراو"یش نیشانەیێکی ڕێزمانییە و دێت و دەڕوات.

پاش باسی ئاوەڵناوی داڕێژراو دەربارەی ئاوەڵناوی لێکدراو دواون و یازدە جۆریان دەستنیشان کردووە... لێرەدا ناچارم کەمێک گلەیی لەو مامۆستایانە بکەم، کە دەربارەی شێوەی پێکهاتنی ئاوەڵناوی داڕێژراو و لێکدراو دواون، کەرەستەی **"وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا"**یان وەرگرتووە (بڕوانە:ل ٦٥-٧٢، ٨٧-٨٩)[36] و بە هەندێ دەستکارییەوە بڵاوکردۆتەوە و کردوویانە بەماڵی خۆیان....

دووەم باسی ئاوەڵناو لە کتێبی ناوبراودا دەربارەی شێوە و جۆری وەگرتن و وەرنەگرتنی نیشانە ڕێزمانییەکانە (ل ٩١-٩٢) و بەشی سێیەمیش بە ناوی "ئاوەڵناو لە ڕووی پلەوە" (ل ٩٢-٩٤)یە. لەم دوو باسەدا ئەوە نەبێ، کە هەندێ هەڵەی نووسەرانی زوو دووپات کراونەتەوە، دەنا هیچ زانیارییێکی نوێ ئەوتۆی تێدا نابینرێ، کە شایانی باس بێت.

لە هەندێ لەو کارە زمانەوانییانەدا کە کوردناسانی سۆڤێت: د.قەناتی کوردۆ، د.چەرکەزی بەکۆ،

---

[36] د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٧٧.

د.کەریمی ئەیووبی و د.ئی. ئا. سمیرنۆڤا، د. مەکسیمی خەمۆ، د.ڕ. ڵ. تسابۆلۆڤ، د.زاریێ یووسف..... نووسیویانە، چاومان بە باسی ئاوەڵناو دەکەوێ.

د.قەناتی کوردۆ لە سەرپاکی ئەو کتێبەیدا کە لەبارەی وشەسازیی زمانی کوردییەوە نووسیونی باسی ئاوەڵناوی کردووە[37]... لەبەر ئەوەی کاری هەرە گەورە و دیاری و زانستی د. قەناتی کوردۆ کتێبی "دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی ژووروو و خواروو)"ە و تێیدا وردتر لە بەرهەمەکانی تری لە ئاوەڵناو (٧٨-٨٦)ی کۆڵیوەتەوە، دەیکەنە کەرەستە و سەرچاوەی سەرەکیی ئەم باسەمان.

---

[37] بە نموونە، بڕوانە:
* بە زمانی کوردی:
أ - د. قەناتی کوردۆ، گراماتیکا زمانێ کوردی، چاپی سێیەم، یەریڤان، ١٩٦٠، ل ٨٤-٩٦.
ب - د. قەناتی کوردۆ، زمانێ کوردی، چاپی چوارەم، یەریڤان، ١٩٧٠، ل ٥٠-٥٤، ٨٩.
ج - د. قەناتی کوردۆ، زمانێ کوردی، فرانکفۆرت، ١٩٨١، ل ٥٦-٥٩.
.... هتد.
• بە زمانی ڕووسی:
١- د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێڤ)، زمانێ کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٧، ل ١٢٦-١٣٨.
٢- د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێڤ)، زمانێ کوردی، مۆسکۆ، ١٩٦١، ل ٢٨-٣٠.
٣- د. قەناتی کوردۆ (کوردۆیێڤ)، دەستووری زمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٧٨-٨٦.
..... و هەندێکی تر.

نووسەر لە سەرەتای باسی ئاوەڵناوی کتێبی "دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)"دا (ل ٧٨) زۆر بە کورتی لەو لێکۆڵینەوانەی ف. یووستی؛ ڕ. جاردین؛ د. ن مەکەنزی؛ ئەرنست مەکارۆس؛ ل. فۆسسوم دواوە، کە لەبارەی ئاوەڵناوەوە نووسیویانە. لێرەدا مامۆستا کوردۆ دەربارەی ئەو کارانە نەک هەر زانیارییێکی ئەوتۆی نەخستۆتە پێش چاو، بەڵکو گەلێ بەرهەمی دیار و ئاشکراشی یادداشت نەکردووە. بەوێنە، وەک نووسینەکانی مامۆستایان: تۆفیق وەهبی؛ نووری عەلی ئەمین...

مامۆستا کوردۆ دوای ئەو کورتە گەشتە هەندێ زانیاریی گشتی سەبارەت بە ئاوەڵناو تۆمار کردووە و ئەمجا ئاوەڵناو بەسەر دوو جۆردا دابەش کردووە:

١- ئاوەڵناوی چۆنیتی؛ ٢- ئاوەڵناوی نیسبی.

نووسەر دوو چەشن ئاوەڵناوی چۆنێتی لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی - کرمانجی ژووروو و کرمانجیی خواروو- کوردیدا دیاری کردووە:

١- ئاوەڵناوی چۆنیەتی، کە بۆ هەردوو دیالێکتەکە گشتییە. زۆربەی ئاوەڵناوەکانیش لەم بەشەن.

أ- ئاوەڵناوی هاوشان لە ڕووسی فۆنەتیکەوە، وەک: **ڕەش، سپی، ئاڵ، باش...**

ب- ئاوەڵناوی لە ڕووی فۆنەتیکەوە جیاواز، بەڵام خاوەنی یەک ڕەگە وەک: **هشک، هوورد- ورد، زەر- زەرد...**

١- ئاوەڵناوی لە ڕووی ڕەگەوە جیاواز. وەک:

ڕند- جوان

تژی – پڕ

قۆچاخ- ئازا

نووسەر بەدوا ئەو لێدوانەدا هاتۆتە سەر باسی بوونی ئاوەڵناوی چۆنی بە ناو و ئەو ڕێگایانەی دیاری کردووە، کە ئەم کارەی پێ سازدەبێ.

لە لاپەڕە (٨٠-٨٢)دا لە پلەکانی ئاوەڵناو دواوە و ئەو ڕێگایانە و ئەو نیشانانە ئەو ئامراز و وشانەی دەستنیشان کردووە، کە لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردی و هەندێ بەشە دیالێکتدا پلەی بەراورد و پلەی باڵای ئاوەڵناوی چۆنێتی سازدەکەن. هەرچەندە د.کوردۆ لەم باسەدا زانیاریی باش و نوێی تۆمار کردووە و بە شێوازێکی زانستییانەی لێ کۆڵیوەتەوە، بەڵام کەم و کورتی لەوەدایە هەندێ حاڵەتی گرنگی ناو نەبردووە[38] ، و بەپێچەوانەشەوە حاڵەتی ئەوتۆی بە پلەی بەراورد یان بە پلەی باڵا داناوە، کە جێی گومانن. بەوێنە لە لاپەڕە (٨١)دا وا

---

[38] بڕوانە لاپەڕە (٩٨-١٠٧)ی ئەم کتێبە.

ڕادەگەیەنێ، کە گوایا "پلەی بەراورد دەشێ بە کەرەستەی لێکسیک دەرببڕرێ. بەنموونە ئاوەڵکرداری (دھا) لە کرمانجیی ژووروودا و (ھێشتا) لە کرمانجیی خوارووودا لە پێش ئاوەڵناوی چەسپیو دادەنرێ و ئەم حاڵەتە سازدەکرێ. وەک: (ئەزێ، قیزا دھا بەدەو بخوەزم – من کچێکی ھێشتا جوانم دەوێ؛ ئەوا گوندا دھا مەزنە - ئەم لادێیە ھێشتا گەورەیە). وای بۆ دەچم نووسەر لێرەدا بە تەواوی کەوتۆتە ژێر باری زمانی ڕووسییەوە و بە ھەڵە (دھا)ی وەرگێڕاوتە سەر زمانی و دیالێکتی کرمانجیی خواروو. پێویستە ئەوەش لەیاد نەکەین، (دھا) لە زمانی تورکیدا پلەی بەراوردە.

بەدوا باسی پلەکانی ئاوەڵناودا، لە ئاوەڵناوی نیسبی دواوە (ل ٨٣-٨٦) و ئەوەی دیاری کردووە، کە پاشگری (-ی)، (-ۆکی) و پێشگری (بێ-) و ئامرازی (نا)، (نە) یاریدەی داڕشتنی ئاوەڵناوی نیسبی دەدەن و ئنجا ھاتۆتە سەر لێکۆڵینەوە لە چۆنیەتی پێکھاتنی ئاوەڵناوی لێکدراو و چەند ڕێگاییێکی دەستنیشان کردووە. ناتەواویی بەرچاوی ئەم بەشەش ئەوەیە، کە ھەندێ پاشگری دیار و چالاک یادداشت نەکراوە و چەند حاڵەتێکی ڕۆنانی ئاوەڵناوی لێکدراو لەبیر کراوە....

بەگشتی دەتوانرێ باسی ئاوەڵناو لە کتێبی ناوبراوی د.قەناتی کوردۆدا بە لێکۆڵینەوەیێکی سەرکەوتووی کەرەستە دەوڵەمەند دابنرێ و بەتایبەتییش ڕووی بەراوردکاری دیالێکتەکانی زمانی کوردی بە سەرچاوەیێکی زانستی وەربگیرێ.

د. چەرکەزی بەکۆ (بالاییڤ)یش لە کتێبی "زمانی کوردەکانی ئازربایجان"[39] و کتێبی "بەشە دیالێکتی کوردی تورکمەنستان"[40] باسی ئاوەڵناوی کردووە و دواتریش لە کتێبی "زمانی کوردەکانی سۆڤێت"دا[41] باشتر لێی دواوە. مامۆستا بەکۆ لەم کتێبەی دواییدا لەسەر بناغەی کەرەستەیێکی زۆری بەشە دیالێکتەکانی کوردی سۆڤیت و بەراوردکردن لە نێوانیاندا زانایانە و شارەزایانە لە ئاوەڵناوی کۆڵیوەتەوە (ل ١١٥-١٢٦).

نووسەر بە خستنە پێش چاوی چەند تایبەتیێتییێک دەستی بە باسی ئاوەڵناو کردووە و ئەوەی نیشان داوە، کە ئاوەڵناو لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی سۆڤێتدا لە ڕووی ڕوخسارەوە هیچ جیاوازییێکی

---

[39] د. چەرکەزی بەکۆ (باکاییڤ)، زمانی کوردەکانی ئازربایجان، مۆسکۆ، ١٩٦٥، ل ٥٢-٥٧.

[40] د. چەرکەزی بەکۆ (باکاییڤ)، بەشە دیالێکتی کوردی تورکمەنستان، مۆسکۆ، ١٩٦٢، ل ٦٣-٦٩.

[41] د. چەرکەزی بەکۆ (باکاییڤ)، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ١١٥-١٢٦.

لەگـەڵ نـاودا نییـە و چ ئاوەڵنـاو و چ نـاو، هـەروەها ئـاوەڵکرداریش دەلـوێ کۆتاییـان بـە هـەر دەنگێکـی بـزوێن یـان نـەبزوێن بێـت... لـە بـەردەوامیی ئـەم باسـەیدا دەڵـێ: "جیـاوازی لـە نێـوان ئـەو بەشـە ئاخاوتنانـەدا لـە گەیانـدنی واتایانـدا و بینینـی دەوریانـدا بەدەردەکـەوێ و هـەروەها ئاوەڵنـاو جـنس و ژمـارە و دۆخ و ناسـیاوی و نەناسـیاوی نییـە و هەمیشـە ئـەرکی دیارخەر دەبینێ" (ل ١١٥).

مامۆسـتا چەرکـەزی بـەکۆ لـە لاپـەڕە (١١٦-١٢٢)دا باسـی (پلـەکانی ئاوەڵنـاو)ی کـردووە. بـە نموونـە و بەڵگـەوە ڕوونـی کردووەتـەوە کـە لـە تێکـڕای بەشـە دیالێکتـەکانی کـوردی سـۆڤێتدا (-تـر) نیشـانەی دەرەکـی پلـەی بـەراوردە. هـەرچی بـۆ پلـەی باڵایـە، لـەم بەشـە دیالێکتانـەدا ئەگـەرچی نیشـانەیێک نییـە پێـی دەرببـڕێ، بـەڵام چەنـد ڕێگـەیێکی تـەحلیلی (سـیمانتیکی) هەیـە بـۆ نیشاندانی ئەو دۆخە.

پـاش باسـی پلـەکانی بـەراورد دەربـارەی ئاوەڵنـاوی نیسـبی دواوە (ل ١٢٢-١٢٦). ناتـەواویی دیـاری ئـەم باسـە ئەوەیـە، نووسـەر تـەنیا نـاوی چەنـد پاشـگرێکی کـەمی بـردووە، کـە یاریـدەی ڕۆنـانی ئاوەڵنـاوی نیسـبی دەدەن وبـە هـیچ چەشـنێک لـە ئاوەڵنـاوی لێکـدراو نەدواوە...

لە کتێبی "دیالێکتی کوردی موکری"دا، کە د.کەریمی ئەیووبی، د.ئی. ئا سمیرنۆڤا دایانناوە[42] ، باسی ئاوەڵناو لە بەشە دیالێکتی موکریدا کراوە (بڕوانە: ل ٣٨-٤٣).

نووسەرانی ناوبراو لە سەرەتادا لەوە دواو، کە ئەگەر ناو و ئاوەڵناو پێکەوە بێن، ئاوەڵناوەکە نیشانەی (جنس، دۆخ، ژمارە، نەناسیاوی) وەرناگرێ... دواتریش دەڵێن: "**لەباری هەبوونی ئاوەڵناودا نیشانەی (ەکە)ی ناسیاوی ناچێتە سەر ناوەکە، بەڵکو بە ئاوەڵناوەکە دەلکێ، وەک: کچە جوانەکە؛ کراسە سوورەکە**..." (ل ٣٨-٣٩).. ناتەواوی و هەڵەی ئەم باسە لە دوو سەرەوەیە:

١- ئاوەڵناو تەنیا هەر (-ەکە)ی ناسیاوی وەرناگرێ، بەڵکو نیشانەی تریش وەردەگرێ. بەوێنە، دەوترێ: منداڵە زیرەکەکان؛ کیژۆڵە جوانەکان ... بێچووە عەییارێک...[43]

٢- کاتێ ناو و ئاوەڵناو پێکەوە دێن، نیشانەی (-ەکە) هەر بە ئاوەڵناوەوە نالکێ، بەڵکو دەچێتە سەر

---

[42] د.کەریمی ئەیووبی، د.ئی. ئا سمیرنۆڤا، بەشە دیالێکتی کوردی موکری، لینینگراد، ١٩٦٨.

[43] بڕوانە لاپەڕە (١١٧-١٢٢)ی ئەم کتێبە.

ناوەکـــەش. بەنموونـــە: کچەکـــە جوانـــە؛ کراســـەکە سوورە...[44]

نووســەرانی ئــەم کتێبــە لــە باســی پلــەکانی ئاوەڵنــاودا ڕاســت بــۆ ئــەوە چــوون، کــە جگــە لــە نیاشــنەی (-تــرین)، هــەروەها بــە یاریــدەی وشــەی "هــەرە"، "لــە هــەموو"، "لــە هــەموان"، "لــە تــەواویان" کــوردی نیشــانەی (-تــر)ەوە پلــەی بــاڵا ســازدەبێ.. بــەڵام ئــەوەیان لــەبیر کــردووە، کــە "لــە گشــت"، "لــە تێکــڕا"، "لــە ســەرپاکی".... یــش هــەمان دەور دەبینین.

شــایانی باســە، د.کــەریمی ئــەیووبی و د. ئــی. ئــا. ســمیرنۆڤا. بــە شــێوەیێکی زانســییانە لــە چۆنیــەتیی ڕۆنــانی ئاوەڵنــاوە کۆڵیوەتــەوە و بــە ســەر ســادە و داڕێــژڕاو و لێکــدراودا دابەشــیان کــردووە.. بــە دوور و درێــژی لــەو پاشــگرانە دواون، کــە ئاوەڵنــاوی داڕێــژراو ســازدەکەن (ل ٤٠-٤١) و ئــەو ڕێگانــەیان دەستنیشــان کــردووە کــە ئاوەڵنــاوی لێکــدراویان پــێ دروســت دەکــرێ (ل ٤١-٤٣). ئەگــەرچی نووســەرانی ئــەم کتێبــە هەنــدێ زانیــاریی نــوێ و بەکــەڵکیان پێشــکەش کــردووە و لــە گــەلێک شــوێنی ئــەو باســەدا ســەرکەوتوون و ژمارەیێــک نموونــەی جــوان و لــەباریان دەربــارەی ئاوەڵنــاوی

[44] بڕوانە لاپەڕە (١١٧-١١٨، ١٢١)ی ئەم بەرهەمە.

داڕێــــژراو و لێکــــدراو هێناوەتــــەوە، بــــەڵام بەداخــــەوە لەگەڵ ئەو پوختییەشدا هێشتا بێ کەم و کورتی نییە:

یــــەکێ لــــەو ناتەواوییانــــە، ئەوەیــــە هەنــــدێ پاشــــگر یادداشــــت نــــەکراون و لــــە دیــــاری کردنــــی دەوری هەندێکیشــیاندا تێکــەڵکردن بــەدی دەکــرێ. بەوێنــە وایــان دانــاوە کــە پاشــگری (–دار)، (–بــاز) دەچنــە ســەر نــاوی ســادە و دەیکەنــە نــاوی داڕێــژراو (ل ٢٨). ڕاســتە، ئــەو دوو پاشــگرە بــە نــاوەوە دەلکــێن، بــەڵام ئــەوان ئــەوەیان لــەیاد کــردووە، کــە هەنــدێ جــار پاشــگری (–دار) نــاوە ســــادەکە دەکاتــــە ئاوەڵنــــاوی داڕێــــژراو، وەک: "نــــاودار، نــازدار...". پاشــگری (–بــاز)یش بــە زۆری نــاوە داەکــە دەکاتــە ئاوەڵنــاوی داڕێــژراو، نــەک نــاو. وەک: "فێڵبــاز، کۆتربــاز، مێبــاز...". جگــە لــە چەنــد وشــەییەکی کــەم کــە دەبنە ناو، وەک: "سەرباز...".

ناتــەواوییەکی دی ئــەو باســە، ئەوەیــە هەنــدێ پێکهــاتنی گرنگــی ئاوەڵنــاوی لێکــدراویان لــەبیر کــردووە، وەک: :گــەردنبلوور، بــەژنچنار، باڵاعەرعــەر....) کــە لــە دوو نــاو پێکهــاتوون. یــاخود (ڕەشــپۆش، ڕاســتگۆ...) کــە لــە ئاوەڵناو و ڕەگی کردار سازبوون.

د. مەکســیمی خــەمۆ لــەو کــارە زانســتییەیدا، کــە بــــەناوی "زمــــانی کوردەکــــانی بادینــــانی کوردســــتانی

عێراق"ەوە بڵاوی کردۆتەوە،[45] لە باسی ئاوەڵناو (ل ۳۳۰-۳۳۱) دا تەنیا لە پلەکانی ئاوەڵناو دواوە و ئەویش زۆر بەکورتی.

د. ڕ. ل. تسابۆلۆڤ لە کتێبی "لەبارەی مۆرفۆلۆژی زمانی کوردییەوە"دا[46] باسی ئاوەڵناوی کردووە (ل۱٤-۱۸). ڕووی باش و سەرکەوتووی ئەم کارە بە تایبەتی لەوەدایە نووسەرەکەی لێکۆڵینەوەیێکی مێژوویی سەربارەت هۆی وێکچوونی فۆرمی ناو و ئاوەڵناو کردووە.... بەشێکی زۆری ئەو پاشگرانەی دیاری کردووە، کە یاریدەی دارشتنی ئاوەڵناو دەدەن و لەگەڵ ئاوێستا و فارسیی کۆندا بەراوردی کردوون.... هتد. ناتەواوی دیاریشی ئەوەیە، هەندێ کێشەی زۆر گرنگی باس نەکردووە و چەند باسێکی جیاوازی بێگومان تێکەڵ بە یەک کردووە.

ساڵێک لەمەوبەر د.زارێ یووسف بە ناوی "دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی"یەوە کتێبێکی بڵاوکردەوە[47] و لە بەشە ئاخاوتنی ئاوەڵناو (بڕوانە: ل ۳۸-۳۹) دواوە تێیدا.

---

[45] د. مەکسیمی خەمۆ، زمانی کوردەکانی بادینای کوردستانی عێراق، کتێبی "وڵاتان و میللەتانی ڕۆژهەڵاتی نێزیک و ناوەڕاست"، ب ۷، یەریڤان، ۱۹۷۵، ل ۲۸۳-۳۸۲.

[46] د. ڕ. ل. سابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ۱۹۷۸.

[47] د. زارێ یووسف، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، مۆسکۆ، ۱۹۸۵.

لە باسی ئاوەڵناوی ئەم کتێبەدا نووسەر لە سەرەتادا ناوی کێشانەی هێناوە کە پێوەندییان بە ئاوەڵناوەوە هەیە و دواتریش بە کورتی لە هەر یەکێکیان دواوە. نووسەر لە ڕووی واتاوە (ئاوەڵناوی چۆنێتی) و (ئاوەڵناوی نیسبی) جیاکردووەتەوە. لە ڕووی ڕۆنانیشەوە (سادە) و (داڕێژراو) و (لێکدراو)ی دیاری کردووە و دواتریش لە لاپەڕەکانی (٤٣-٥٣) دا باسی ئەو پێشگر و پاشگرانەی کوردووە، کە یاریدەی دارشتنی ئاوەڵناوی داڕێژراو دەدەن و لەو ڕێگایانە دواوە، کە ئاوەڵناوی لێکدراویان پێ دروست دەکرێ.

نووسەر لە باسی (پلەکانی ئاوەڵناو)دا بەپێی سروشتی زمانی کوردی سێ پلەی دەستنیشان کردووە (پلە چەسپیو) و (پلەی بەراورد) و (پلەی باڵا)...

ئەگەرچی د.زاریێ یووسف لە کتێبی "دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی"دا بە کورتی لە ئاوەڵناو دواو، بەڵام ئەو زانیارییانەی تۆمار کردوون، بەگشتی ڕاست و ڕەوانن.

لە باسی ئەو کارانەشدا، کە بە زمانە ڕۆژاواییەکان لەبارەی زمانی کوردییەوە بڵاوکراونەتەوە، ئاوڕێک

لــە بەرهەمــەکانی: د.ئەرنســت مــەکارۆس و د.مەکــەنزی و د.جۆیس بلۆ دەدەینەوە.

د. ئەرنســت مــەکارۆس لــە لاپــەڕە (٤٩-٥١)ی کتێبــی "**ڕێزمــانی کــوردی**"دا[48] بــە کــورتی چەنــد زانیــارییێکی کــەمی لــەبارەی ئاوەڵنــاوەوە تۆمــار کــردووە، کــە پێوەنــدی بــە چــۆنێتی وەرگرتنــی نیشــانەی ناســیاوی و نەناســیاری و کــۆ و پلــەی بــەراورد و پلــەی بــالا و جێناوی لکاوەوە هەیە.

د. مەکــەنزی لــە ســەرەتای باســی ئاوەڵنــاوی ئــەو کتێبــەی ســاڵی ١٩٦١ لــە بــارەی ڕێزمــانی کوردییــەوە بــڵاوی کردووەتــەوە[49] لــەوە دواوە، کــە ئاوەڵنــاو بــەدوا نــاودا دێــت و لــە حاڵــەتی ئیزافــەدا دەبێتــە دیارخــەر (١٦٣-١٦٤). بــەدوا ئەمــەدا باســی پلــەکانی ئاوەڵنــاوی کــردووە و وای نیشــان داوە، کــە لــە بەشــە دیالێکتــەکانی ســـوورچی و ئــاکری و ئامێــدی و زاخــۆ ...دا (-تــر) نیشــانەی بــەراوردە و بــۆ ســازکردنی پلــەی بــالاش مــۆرفیمی (ێ) دەخرێتــە ســەر فــۆرمی پلــەی بــەراورد. هــەرچی لــە بەشــە دیــالێکتی ڕەواندزیشــدایە، وشــەی "هەرە" یاریدەی پێکهێنانی ئەو پلەیە دەدا (ل ١٦٤).

---

[48] Ernest, Mccarus, A Kurdish Grammar, New-York, 1958, pp. 49-51

[49] S. N. Mackenzie, Kurdish Dialect Studies, London, 1961, pp. 163-168.

نووسەر لە لاپەڕە (١٦٤-١٦٦)دا باسی وشەکانی: چ، چەند، فلان، گەلەک، هەموو/ هەمی، (ئەڤ) هندە، هەر، کی ... ی کردووە و بە "ئاوەڵناوی دیاریکراو"ی لەقەڵەم داون. وشەکانی "دی(کە)" و "وە(توڤ" و "وەصا"یشی هەر لەگەڵ ئەم دەستەیە ژماردووە و وای ڕاگەیاندووە کە یەکەمیان لە تێکڕای بەشە دیالێکتەکانی ژووروودا بەکاردێ و دووەمیان لە ناوچەی ئاکری و سێیەمیشیان لە شێوەی زاخۆدا... پاشان هاتۆتە سەر باسی وشەکانی: ئەڤ، ئەو... و بە "ئاوەڵناوی نیشانە"ی داناون (ل ١٦٦-١٦٨).

ئەوەی د.مەکەنزی لەبارەی "ئاوەڵناوەوە" نووسیویێتی، نەک هەر پڕ کەم و کورتییە، بەڵکو هەڵەی گەورە گەورەشی تێدایە. ناتەواوی هەرە دیاری ئەوەیە، باسی "ئاوەڵناوی چۆنێتی" و "ئاوەڵناوی نیسبی"ی نەکردووە، کە دوو جۆری سەرەکی و بنەڕەتی و دیارن؛ یاخود لەو پێشگر و پاشگرانە نەدواوە، کە یاریدەی ڕۆنانی ئاوەڵناوی داڕێژراو دەدەن و شێوازی پێکهاتنی ئاوەڵناوی لێکدراویشی یادداشت نەکردووە... هەڵەی بەرچاویش ئەوەیە، هەندێ وشەی هەمەجۆر، کە سەر بە بەشە ئاخاوتنی جیاوازن، بە ئاوەڵناو داناوە...

د.جۆیس بلۆ لە کتێبی Manuel De Kurade Dialecte Sorani

[50]دا هەندێ زانیاریی بەکەڵکی تۆمار کردووە، وەک: هاتنی ئاوەڵناو بەدوا ناودا لە دۆخت ئیزافەدا؛ چۆنێتی بەدوا یەکتردا هاتنی چەند ئاوەڵناوێک بە یاریدەی نیشانەی (-ی)ی ئیزافە و (و)ی پێوەندی؛ بوونی ئاوەڵناو بە کردار، ئەو حاڵەتانەی ئاوەڵناوی پێش ناو دەکەوێ..

ویڕای ئەو چەند بەرهەمەی لە سەرەوە لێیان دواین، هەندێ کتێب و نامیلکە و وتاری دیکەش هەن کە باسی ئاوەڵناویان تێدکراوە، بەلام بە داخەوە لێرەدا مەودا نییە باسی هەموویان بکەین.

بەم جۆرە - واتە دوای کورتە گەشتێک بەو کارانەدا کە دەربارەی ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا نووسراوە- ئەوەمان بۆ دەرکەوت، زۆربەی ئەو باسانەی لەبارەی ئەم کێشەیەوە نووسراون، سادە و ساکارن و ناتەواوی و هەڵەی زۆریان تێدایە و بە لای زۆر لایەنی باسەکەدا نەچوون و تیشکی ڕووناکییان ئاراستەی گەلێک ڕووی نەکردووە و ئەنجامێکی سەرکەوتوویان وەدەست نەهێناوە... لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە پەنجە بۆ ئەوە درێژ بکەین، کە چەند بەرهەمێک هەیە، بەتایبەتی ئەوەی د.قەناتی

[50] Joyce Blau, Menuel De Kurde, Paris, 1980, pp. 60-62

کورد و د.چەرکەزی بەکۆ و ئەحمەد حەسەن و نووسەرانی کتێبی ڕێزمانی قوتابخانەکان... لەسەر بناغەی کەرەستەی باش و شێوازی زانستی نووسراون. هەرچەندە ئەو جۆرە هەوڵانە هەندێ ڕووی ئاوەڵناویان ساغ کردووەتەوە، بەڵام هێشتا چەندین نادیاری و تەم و مژ بەسەر ئەو کێشەیەی زمانەکەمانەوە هەیە و ئاشکرا نەکراون و نەڕەوێنراونەتەوە و تەنانەت هەندێ شتی زۆر ئاشکراش دەبینن کە بە هیچ چەشنێک نەخراونەتە سەر کاغەز.

ئەو نووسەرانەی پێناسەی ئاوەڵناویان کردووە، ئەگەرچی زۆربەیان مەسەلەی وەسفیەتیان لە نەزەر گرتووە، بەڵام هیچ کامێکیان ئەوەیان ڕوون نەکردووەتەوە خاسیەتی شت کە ئاوەڵناو دیاری دەکا لەسەر بناغەی واتای لێکسیکی یان لە ڕێگای پێوەندی شت بە شتی ترەوە ڕادەگەیەنرێ.... یاخود پەنجەیان بۆ ئەوە درێژ نەکردووە، کە ئاوەڵناو وەک بەشە ئاخاوتنێک واتای چۆنێتی و خاسیەت و دەلالەت نیشان دەدا.

بەشێکی زۆر لە زانایانی ڕۆژاوا لە جۆرەکانی ئاوەڵناو نەدواون. ئەوانەش کە باسیان کردووە بە لای مەسەلە بنەڕەتییەکەدا نەچوون و شتی لاوەکی

وایان هێناوەتە گۆڕێ کە پێوەندی بە ئاوەڵناوەوە نییە... زانایانی یەکێتی سۆڤێت ئەگەرچی باش لە جۆرەکانی ئاوەڵناویان کۆڵیوەتەوە دوو جۆری سەرەکییان دیاری کردووە: (**١- ئاوەڵناوی چۆنێتی؛ ٢- ئاوەڵناوی نیسبی)**، بەلام بە هیچ چەشنێک لە ئاوەڵناوی نادیار نەدواون، کە ئەمیش دوو چەشنە: (**١- ئاوەڵناوی نادیاری جیاکەرەوە؛ ٢- ئاوەڵناوی نادیاریکردن)**. زۆربەی نووسەرانی لای خۆشمان وشە و حالاتی ڕێزمانی و بەشە ئاخاوتنی هەمەجۆریان لەژێر سەرباسی جورەکانی ئاوەڵناودا باس کردووە.

لە باسی ئاوەڵناو لە ڕووی ڕۆنانەوەدا چەند کێشەیەک دەبینرێ:

١- هەندێ لە نووسەران نە باسیان کردووە و نە بە لایدا چوون

٢- تێکڕای ئەو نووسەرانی باسی ئەو پێشگر و پاشگرانەیەان کردووە، کە یاریدەی سازکردنی ئاوەڵناوی داڕێژراو دەدەن، ئەگەرچی لە بەشێکی زۆریان دواون، بەلام چەند پاشگر و پێشگرێکی چالاک هەن، ناویان نەبردوون.

٣- تەنانەت ئەوانەش کە بە باشی و دوور و درێژی لە جۆرەکانی ئاوەڵناوی لێکدراو دواون، گەلێ

شێوە پێکهاتنی دیار و ئاشکرا و گرنگیان یادداشت نەکردووە.

٤- گەڵێ جار ئەوە بەرچاو دەکەوێ، کە ئاوەڵناوی دارێژراو بە لێکدرا و دانراوە و بە پێچەوانەشەوە لێکدراو بە دارێژراو ناوبراوە:

مەسەلەی باسی پلەکانی ئاوەڵناو دوو تێبینی بنەڕەتی لێ پەیدا دەبێ:

١- لە هەندێ کاردا کێشەی "پلەکانی ئاوەڵناو" لە بەشی "وشەڕۆنان"دا باس کراوە و لە چەند بەرهەمێکیشدا لە باسی "جۆرەکانی ئاوەڵناو" دا لێی کۆڵراوەتەوە... وەک ئاشکرایە، لە هەر سێ پلەکانی ئاوەڵناودا مەبەست هەر یەک دەلالەتە، بەلام جیاوازیی پلەی بەراورد و پلەی بالا لەگەڵ پلەی چەسپیودا، ئەوەیە ئەوان خاسیەتی نیسبییان تێدایە. پلەی بالا شتێک بەجیا نیشان نادەن، بەڵکو نیشانی بەراوردیان دەدەن لەگەڵ شتی تردا. لەبەر ئەوەی هەموو پلەکانی ئاوەڵناو هەر یەک شت نیشان دەدەن، بۆیە ڕاست نییە وەک وشەی جیاجیا تەماشا بکرێن، واتە وشەی نوێ ڕۆنانین، بەڵکو فۆرمی جۆربەجۆری یەک وشە دەردەبڕن. کەوابوو مەسەلەکە وشەگۆڕییە، نەک وشەڕۆنان.

٢- ئەگەرچی باسی پلەکانی ئاوەڵناو لە زۆربەی باسە ڕێزمانییەکاندا بەدی دەکرێ، بەڵام لە هەڵەی زۆر، ئەو ناتەواوییەش دەبینرێ کە گەلێ ڕێگەی پەیدابوونی ئەو پلانە ناونەبراون.

ئەمانە و گەلێک کێشە و باس و نائاشکرایی دی لە باسی ئاوەڵناودا دەبینرێ. جا هیوامە لە بەشی دووەمی ئەم کتێبەدا توانیبێتم بەشێکی زۆریان ساغ بکەمەوە و بگەیەنمە ئەنجام.

-٢-

(لێکۆڵینەوەکانی خۆم لەبارەی "ئاوەڵناو"ەوە

ئاوەڵناو

ئاوەڵناو وەک بەشە ئاخاوتنێک، واتای چۆنێتی و خاسیەت و نیشانە ڕادەگەیەنێ. لە ئاوەڵناودا ئەم ڕاگەیاندنە چ لە بەکارهێنانی ڕستەسازیدا و چ لە تایبەتێتی وشەسازیدا ڕوون و ئاشکرا بەدیاردەکەوێ.

لە مەیدانی ڕستەسازدا جیاوازیی ئاوەڵناو لەگەڵ ناودا لەوەدایە، کە بەر لە هەر شت بە بەردەوامی وەک دیارخەر بەکاردەبرێ. ئاوەڵناو لە سروشتیدا دیارخەری خاسیەتی ناوە.

ئاوەڵناو لەپاڵ ئەوەدا کە دەوری دیارخەر دەبینێ، هەروەها دەشتوانێ وەک بەشێکی گوزارە خۆی بنوێنێ، بەڵام لەبەر ئەوەی بەشە ئاخاوتنی دیش دەتوانن ببنە بەشێکی گوزارە و لە نێویاندا ناویش، بۆیە لە ڕاستیدا ناتوانرێ ئەو ئەرکە وەک تایبەتێتی سەربەخۆی ئاوەڵناو تەماشا بکرێ.

لەبەر ئەوەی ئاوەڵناو وەک ئەندامی دی ڕستە کەم بەکاردەهێنرێ[1]، بۆیە دەبینین مەیدانی ئەرک و وەزیفەیەی لە هی ناو تەسکترە.

لە حاڵێکدا ئەگەر دوو ئاوەڵناو یان پتر بەیەکەوە بێن، ئەوە هیچ یەکێکیان لەژێر باری ئەوی دییاندا نییە، بەڵکو هەر دووکیان سەر بە ناوەکەن. بەوێنە:

کوڕێکی چالاک و زیرەک.

شووتییێکی سووری شیرین.

پیاوێکی ئازا و نەبەرد.

کچی جوان و نازدار.

... هتد.

لە باری وشەسازییەوە ئاوەڵناو لەچاو ناودا لە بوونی فۆرمی هەمەچەشندا هەژارە.

لە ڕووی فۆرمەوە ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا هیچ جیاوازییێکی لەگەڵ ناودا نییە - واتە هیچ نیشانییێکی ڕێزمانی نییە ئاوەڵناو لە ناو جیابکاتەوە[2] و دەشێ چ

---

[1] بۆ وەرگرتنی زانیاری دەربارەی ئەرکی ئاوەڵناو لە ڕستەدا، بڕوانە:
أ- د. کوردستان موکریانی، ئاوەڵناو لە ڕستەی کوردیدا، گۆڤاری "کاروان"، ژ٥، هەولێر، ١٩٨٣، ل ٣٩-٤٤.
ت - د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی سادە لە زمانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٨٦، ل ٩٨-٩٩، ١٠٥-١٠٧، ١١٥-١١٦، ١٢٤-١٢٦.
... و هەندێکی تر.

[2] لە زمانی ئینگلیزیدا کۆتایی (ly) ئاوەڵناو لە ناو جیادەکاتەوە (بڕوانە: ئا. ئی. سامیرنیتسکی، مۆرفۆلۆژیی زمانی ئینگلیزی، مۆسکۆ، ١٩٥٩، ل ١٥١). لە زمانی ڕووسییشدا ئاوەڵناو خاوەنی چەند نیشانییێکی کۆتاییە (بڕوانە: ن. س. ڤالئنگا، د. ێ.

ئاوەڵناو و چ ناو بە هەر دەنگێکی بزوێن یان نەبزوێن کۆتاییيان بێت. بۆ نموونە:

گەورە، سپی.... ورد، ڕاست...

بەڕە، شووتی... کورد، دەست...

جیاوازیی ئەم دوو بەشی ئاخاوتنە لە گەیاندنی واتا و بینینی ئەرکدا دەردەکەوێ و هەروەها ئاوەڵناو و دۆخ و جنس و ژمارەی نییە[3]، بەڵام ناو هەیەتی. دەلالەتی دۆخ و جنس و ژمارەی ئاوەڵناو دەمێک بەدی دەکرێ، کە ناوەکە دیاری دەکا- واتە دەلالەتی دۆخ و جنس و ژمارەی ئاوەڵناو لە ڕێی پێوەندی بە ناوەوە ئاشکرا دەبێ[4].

ڕۆزینتال، م. ئی. فۆمینا، ڤ، ڤ، تساپکێڤیچ، زمانی ڕووسی ئەمڕۆ، چای چوارەم، مۆسکۆ، ل ٢٠٢-٢٠٣).

[3] ئاوەڵناو لە زمانی ئینگلیزیدا دۆخ و ژمارەی نییە (بڕوانە: ئا. ئی. هامیرنتسکی، مۆرفۆ؛ۆژی زمانی ئینگلیزی، مۆسکۆ، ١٩٥٩، ل ١٥٠). لە زمانی ڕووسیشدا ئەگەرچی ئاوەڵناو خاوەنی دۆخ و جنس و ژمارەیە (بڕوانە: ئا. ن. گڤۆزدێڤ، زمانی ئەدەبی ڕووسیی ئەمڕۆ، بەرگی یەکەم، چاپی سێیەم، مۆسکۆ، ١٩٦٧، ل ٢٢٢)، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا وەسیلەیێکی سەربەخۆ نین لە دەربڕینی واتای لێکسیکی و ڕێزمانیدا، بەڵکو بەندن بە دۆخ و جنس و ژمارەی ئەو ناوەوە کە لەگەڵی هاتووە (بڕوانە: ن. س. ڤالگینا، د. ئ. ڕۆزینتال، م. ئی. فۆمینا، ڤ. ڤ. تساپکێڤیچ، زمانی ڕووسی ئەمڕۆ، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٧١، ل ٢٠٢-٢٠٣).

[4] لە زمانی ئاوێستادا ناو و ئاوەڵناو وەک یەک خاوەنی یەک دۆخ و جنس و ژمارەن و تەنیا هەندێ فۆرمی جیاوازی جنس و توانای پێکهێنانی پلە ئاوەڵناو لە ناو جیادەکاتەوە. هەردوو بەشە ئاخاوتنی ناو و ئاوەڵناو سێ جنس (نێر، مێ، بێلایەن) و سێ ژمارە (تاک، جووت، کۆ) و هەشت دۆخیان هەیە (بڕوانە: س. ن. سۆکۆلۆڤ، زمانی ئاوێست، مۆسکۆ، ١٩٦١، ل ٤٠-٤٤). لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا ئەگەرچی لە فۆرمی دۆخ و جنس و ژمارەدا جیاوازی لە نێوان ناو و ئاوەڵناودا زۆرە، بەڵام ئاوەڵناو خاوەنی دۆخ و جنس و ژمارەیە (بڕوانە: ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٥١-٥٢).

ئەگەرچی ئاوەڵناو دۆخ و جنس و ژمارەی نییە، بەڵام خاوەنی خاسیەتێکی تایبەتی خۆیەتی، ئەویش بوونی پلەیە. بەم چەشنە لە لایەنی وشەسازییەوە پێوەندی ناو و ئاوەڵناو لەم شێوەیەدا دەردەکەوێ: لە سەرێکەوە ناو سێ حاڵەتی هەیە (دۆخ و جنس و ژمارە)، کە ئاوەڵناو نییەتی. لە سەرێکی دییەوە ئاوەڵناو خاونی حاڵەتێکە - (پلە)، کە ناو نییەتی. بەو پێیە بەگشتی ئاوەڵناو و ناو لە چوار لایەنەوە لەیەک جیادەبنەوە. جا لە ڕێگای ئەو چوار حاڵەتەوە دەشێ بە ڕوونی ناو و ئاوەڵناو لەیەکتر جوێ بکرێنەوە[5].

ئەگەرچی لە زمانی کوردیدا دەلوێ لە ڕێگای ئەو چوار حاڵەتە بنەڕەتییەوە ناو و ئاوەڵناو جیابکرێنەوە، بەڵام دەبێ ئەوەش لەبیر نەکەین کە لە هەندێ ڕووی دییەوە ئاوەڵناو تایبەتێتی وای هەیە، ناو نییەتی. یاخود بەپێچەوانەوە تابەتێتی ئەوتۆ لە ناودا هەیە، کە لە ئاوەڵناودا نییە. وەک:

هەرچەندە گەلێ پێشگر و پاشگر هەن و وەک یەک دەچنە سەر (ناو یا ئاوەڵناو یا کردار یا ئاوەڵکردار)ی

---

[5] هەرچەندە پاشبەند و نیشانەی ئیزافە بە ئاوەڵناویشەوە دەلکێن، بەڵام ئەمە وا نەگەیەنێ کە ئاوەڵناو خاوەنی دۆخ و جنس و ژمارەیە، چونکە ئەمە تەنیا دیاردەیێکی ڕواڵەتییە و دەنا لە بنەڕەتدا ئەو نیشانانە نیشانەی ناون و لە هەموو بارێکدا هەر بۆ ناوەکە دەگەڕێنەوە. جا ئەمەش ئەوە ناگەیەنێ کە (-تر، -ترین) نیشانەی تایبەتی ئاوەڵناو نەبن.

سادە و دەیانکەنە ناوی داڕێژراو یان ئاوەڵناو داڕێژراو، بەڵام هەندێ پێشگر و پاشگر هەن، کە هەر ناو ڕۆدەنێن و ئاوەڵناو سازناکەن، یاخود بەپێچەوانەوە تەنیا ئاوەڵناو دروست دەکەن و یارمەتیی دارِشتنی ناو نادەن... هەندێ پێشگر و پاشگر هەن دەچنە سەر ناو و ناچنە سەر ئاوەڵناو، یان بەپێچەوانەوە بە ئاوەڵناوەوە دەلکێن و بە ناوەوە نالکێن. نموونە:

پاشگری (-باز) لەگەڵ ئەوەدا کە یاریدەی ڕۆنانی وشەی "سەرباز" دەدا، کە ناوی داڕێژراوە، هەروەها هاریکاریی سازکردنی وشەی "فێڵباز"یش دەکا، کە ئاوەڵناوی داڕێژراوە...

پێشگری (پێ) و پاشگری (-ێنە) یاریدەی ڕۆنانی ناوی داڕێژراو دەدەن "پێویست، پێخەف..."؛ "نیسکێنە، زەردێنە..." و یاریدەی سازکردنی ئاوەڵناوی داڕێژراو نادەن.... بەپێچەوانەوە پێشگری (بێ-) و پاشگری (-ن، in-) هاریکاریی ڕۆنانی ئاوەڵناوی داڕێژراو دەکەن "بێهۆش، بێکار ..."؛ "ورگن، تووکن ..." و لە پێکهێنانی ناوی داڕێژراودا بەشداری ناکەن...

پێشگری (بە-) و پاشگری (-گەر) دەچنە سەر ناو "بەجەرگ،..."؛ "ئاسنگەر، مزگەر ..." و ناچنە

سەرئاوەڵناو.... بەپێچەوانەوە پاشگری (-ەک) دەچێتە سەر ئاوەڵناو "بەرزەک.." و ناچێتە سەر ناو...

وێنەیێکی دی لە جیاوازیی ناو و ئاوەڵناودا ئەوەیە، لەگەڵ ئەوەدا کە ناو دەبێ بە ئاوەڵناو و ئاوەڵناویش دەبێ بە ناو، بەڵام ناو نابێن بە ئاوەڵکردار و هەرچی ئاوەڵناوە بە ئاسانی دەبێ بە ئاوەڵکردار. بەوێنە:

وشەی "جوان" لە ڕستەی "نەسرین کچێکی جوانە"دا ئاوەڵناوە، چونکە وەسفی ناو دەکا، بەڵام ئەگەر بوترێ: "نەسرین جوان دەڕوا"، ئەوە وشەی "جوان" دەبێتە ئاوەڵکردار، چونکە لێرەدا وەسفی کردار دەکا – واتە چۆنێتی ڕۆیشتن نیشان دەدا... وشەی "منداڵانە" لە ڕستەی "دارا ڕەوشتی منداڵانەیە"دا ئاوەڵناوە، لە ڕستەی "دارا منداڵانە دەجووڵێتەوە"دا ئاوەڵکردارە.... هتد.

لە بەراوردکردنی ناو و ئاوەڵناوی ناسادەدا، ئەوە بەدی دەکرێ، کە هەر یەک لەو بەشە ئاخاوتنە بەشداری لە ڕۆنانی یەکدیدا دەکەن. بەوێنە لە ڕۆنانی ناوی داڕێژراوی "**بەرزی ... گەورەیەتی... سپێت... بڵندایەتی... قووڵایی... چالاکە... سەوزەڵان... زەردێنە.... ڕەشکە.. پاکانە...**" **دا ئاوەڵناوی** "**بەرز... گەورە... سپی... بڵند... قووڵ... چاک... سەوز.... زەرد.. ڕەش... پاک...**"هاوکاری کردووە... یان لە سازکردنی

ناوی لێکدراوی "**مێرگەسوور... ڕەشماڵ... سەوزەگیا...**"دا ئاوەڵناوی "**سوور... ڕەش...سەوز...**" بەشدارە.... بەپێچەوانەشەوە دەبینین لە پێکهێنانی ئاوەڵناوی داڕێژراوی "**بێهۆش... بەهێز... جیهانی...شەرمین... زێڕین... کرمیِ... ژنانە... خێڵەکی... غەمناک... شەڕانی... نازدار... فێڵباز...**"دا وشەکانی "**هۆش... هێز... جیهان... شەرم... ناز... فێڵ...**"، کە ناون هاریکارن... یاخود لە دروستبوونی ئاوەڵناوی لێکدراوی "**دڵڕەق... خۆشباوەڕ... پیرەمێرد...**"دا وشەکانی "**دڵ... باوەڕ...مێرد...**"کە ناون بەشدار.... هتد.

جیاوازیی ئەو دوو بەشە ئاخاوتنە - ناو و ئاوەڵناو- شتێکی بنەڕەتییە. ئاوەڵناو بەپێی سروشتی سەربەخۆیی تەواوی نییە و هەمیشە مەبەستی ناو نیشان دەدا، کە لەگەڵیدا هەڤاڵە. ئاوەڵناو خۆی ناوی گیانداریک یان بێگیانێک یان بیرێک یان کارێک دیاری ناکا، بەڵکو چۆنیەتی و خاسیەت و نیشانەیان ڕادەگەیەنیِ. بە واتاییکی دیکە - دەتوانێن بڵێین واتای ڕاگەیاندنی چۆنیەتی و خاسیەت و نیشانەی ئاوەڵناو، پەیوەندە بە ناوی گیانداریک یان بێهاینێک یان بیرێک یان کارێکەوە- واتە چۆنیەتی و خاسیەت و نیشانە لە مەودای ناوی گیانداریک یان بێگیانێک یان بیرێک یان کارێکدا. لە ئاوەڵناودا هەمیشە خەیاڵ لەبارەی

گیانداری یان بێگیانی یان بیر یان کرارەوە هەیە. جا ئەمەنیە کە یاریدەی ئەوە دەدا بە ئاسانی و بە ڕەوانی ئاوەڵناو بەبێ ناو بەکاربهێنرێ. بەوێنە، کە دوترێ"قەڵەمێکم بدەرێ! ئەوە نا، سەوزەکە"، دیارە مەبەست "قەڵەمی سەوزە"ە. ئاوەڵناوی "سەوز" واتای شتێکی (سەوز)دەگەیەنێ. خاوەنی ئەو خاسیەتە لە سەرپاکی ڕستەکەدا ئاشکرا دەبێ. خۆ ئەگەر نیشانەکە - (سەوز)، بەبێ پێوەندی خاوەنەکەی - (قەڵەم) بوترایە، ئەوە هیچ ئاشکرا نەدەبوو.

ئەو جێناوانەی ئیشارەت بۆ ناو گیاندارێک یان بێگیانێک یان بیرێک یان کارێک دەکەن، هەمیشە دەچنە ڕیزی دواو، چونکە ناوەکە - خاوەنی خاسیەتەکە- پتر مانا و مەبەستی وتراوەکەی هەڵگرتووە. ناو بە ئاوەڵناو بووە بە دیارخراو - "قەڵەمی سەوز". ئەگەر ناو لە ئارادا نەبێ، ئاوەڵناوەکە جێناوی نیشانەکە دەردەخا (هەروەک نموونەکەی سەرەوە "ئەوە نا").

لەگەڵ ئەوەشدا، کە لە واتای ئاوەڵناودا هەمیشە نیشاندانی خاسیەتی گیاندارێک یان بێگیانێک یان بیرێک یان کارێک هەیە، لە هەندێ باریشدا بە یارمەتیی نیشانەی دیاری کراوەوە دەتوانێ جێگەی ناوبگرێتەوە.

جیاوازی لە نێوان بەکارهێنانی ئاوەڵناو بەبێ ناو لەگەڵ بوونی ئاوەڵناو بە ناودا هەیە. بەوێنە:

١- قەڵەمێکی چۆنت کڕی؟

- سەوز

لێرەدا ئاوەڵناو – "سەوز" بەبێ ناو – "قەڵەم" بەکارهاتووە.

٢- نەخۆشێکی زۆر بێهۆش لە تەنیشتمەوە پاڵ کەوتووە.

"نەخۆش"، کە لە بنەڕەتدا ئاوەڵناو، لێرەدا بووە بە ناو.

لە زمانی کوردیدا گوێزانەوەی ئاوەڵناو بۆ ناو ئەو خاسیەتەی هەیە، کە وا ئاوەڵناوە گوێزراوەکە دەبێ بە کۆڵەکە بۆ دیارخەرەکانی دی. بەوێنە: "ئەو نەخۆشانە"؛ "نەخۆشەکانی دوێنێ"؛ "نەخۆشێکی بێهۆش"... هتد.

پرۆتسێست پێچەوانە - ڕوودانی بوونی ناوە بە ئاوەڵناو. ئەمە لە سروشتدا کەمتر واقعییە، وەک لە بوونی ئاوەڵناو بە ناو. ناو ئەگەرچی بەهۆی کەرەستەی وشەڕۆنانەوە بە ئاسانی دەبێت بە ئاوەڵناو، بەڵام ئەگەر لەو ڕێگەوە نەبێ، ئەوە بارودۆخێکی تایبەتی دەوێ کە ئەو دەورە ببینێ.

هەموو ئەوەی لە سەرەوە باس کراوە، جیا و سەربەخۆن و هەر یەکەیان خاوەنی تایبەتێتی و خاسیەتی خودی خۆیانن.

ئاوەڵناو لە ڕووی واتاوە

خاسیەتی شت کە ئاوەڵناو دیاری دەکا یان ڕاستەوخۆ لە سەر بناغەی واتای لێکسیکی (**سەوز، سپی، لەڕ، چالاک...**) یان لە ڕێگای پێوەندی شت بە شتی دییەوە (**چیای بەفرین، زمانی کوردی....**) ڕادەگەیەنرێ. لە ئاسۆی ئەو پێوەندییەوە کە ئاوەڵناو چۆن و کام خاسیەت نیشان دەدا سەرپاکی ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا دابەش دەبێ بەسەر ئەم جۆرانەدا:

١- ئاوەڵناوی چۆنێتی.

ئاوەڵناوی چۆنێتی ئەو ئاوەڵناوەیە، کە وا ڕاستەوخۆ واتای چۆنێتی و خاسیەت و نیشانە ڕادەگەیەنێ. واتای لێکسیکی ئاوەڵناوی چۆنێتی هەمەجۆرە: ڕەن نیشان دەدەن (**سپی، سوور، سەوز، ئاڵ، ڕەش..**)؛ خاسیەت ڕادەگەیەنن (**ترش، سوێر، گەرم، قورس، پتەو...**)؛ جۆری سیفەت دەربڕن (**ڕەزیل، ڕووخۆش...**)؛ شێوەی مرۆڤ و گیانلەبەر دەخەنە بەرچاو (**خڕ، قەڵەو، لاواز، رووی...**)؛ چەمکی

دەوروبەر دەردەبڕن (**ڕاست، چەپ، پان...**) و هەندێکی دی.

ئاوەڵناوی چۆنێتی خاوەنی ئەو تایبەتییە لێکسیکی و ڕێزمانییانەی خوارەوەیە:

١- توانای پێکهێنانی پلەی بەراورد و پلەی باڵا هەیە، وەک:

گران- گرانتر- گرانترین

قەڵەو- قەڵەوتر- قەڵەوترین

٢- دەشێ سادە یان داڕێژراو یان لێکدراو بێ. وەک:

أ- سادە. وەک:

جوان، ڕەش، لەڕ، سوور، ترش...

ب- داڕێژراو:

- **بە یارمەتی پێشگر. وەک:**

بێهۆش، بەهێز، نەخۆش، ناخۆش...

- **بە یارمەتی پاشگر. وەک:**

دانا، زانا، لەرزۆل، نازدار، فێڵباز، نەرمۆڵە، پیسۆکە...

ج- لێکدراو. وەک:

باڵاعەرعەر، ڕووخۆش، خۆشباوەڕ، پیرەمێرد....

٣- دەلوێ زۆربەی ئاوەڵناوی چۆنێتی وەک ئاوەڵکردار بەکاربهێنرێ.

بۆ نموونە:

زۆر، کەم

... کاروانچییەکان زۆریان وت و ئەوان کەمیان بیست.

(لە خەوما، ل ٣٣)

گورج و گۆڵ

هات و چۆیانە بە گورج و گۆڵی

بەڵام پێکنایە ئیش بۆ کلۆڵی

(گۆران، ل ١٣٦)

٤- بەشێکی زۆریان دەتوانن ببنە ناوی تایبەتی و نازناو. وەک:

شیرین، نازدار .. بێکەس، پیرەمێرد...

قەدی گوڵ و دەمی گوڵ ئەمەی کە قووتی جانە

لە باغی یاسەنیندا شکۆدەیی گۆڵانە

بەهاری بێ خەزانە، شیرین تەشی دەڕێسێ

(وەفایی، ل ١٩٥)

بێکەس بوو وەک پاڵەوان

پەنجەی لە چاوی چەقان

(گۆران، ل ٨٤)

٥- بەشێکی کەمی ئاوەڵناوی چۆنێتی دەتوانێ دەوری ناو ببینێ. وەک:

نازادری جافان/ نازداری جافان

گەورەی کورد، جوانی لادێ، زانای بەناوبانگ....

ئای بۆ پەری خان نازداری جافان
ئاهووی زەڕباهووی عەنبەر کڵافان

(پیرەمێر، ل ١٢٤)

بۆچ پێم نانوێنی وێنەی فۆتۆغراف
وێنەی شیرینی نازدارانی جاف

(پیرەمێرد، ل ١٢٤)

٦- هەندێ ئاوەڵناوی چۆنێتی دەتوانێ لە یەک کاتدا جێی خۆی و ناوەکەشی بگرێ. ئەمیش دوو جۆرە.:

أ – پێشتر ناوەکە دەوترێ و جاری دووەم ناوترێتەوە. بەوێنە لە لاپەڕ (٤٧)ی چیرۆکی "لە خەوما"دا باسی "پیاوێکی کوڵەبنە" کراوە، بەڵام لە لاپەڕە (٤٨)دا کە باسی هاتۆتەوە، وشەی "پیاو" کە ناوە، نەوتراوەتەوە و نووسراوە: "کوڵەبنەکە کە لای خوارەوە وەستابوو، ئەویش هەڵیدایە...."

ب – ئەگەرچی ناوەکە لە هیچ شوێنێکدا نەوتراوە، بەڵام لە ناوەرۆکدا هەیە. وەک:

گەورە ئاوە ئەڕێژێ و بچووک پێی تێ ئەخا

(پەندی پێشینان، ل ٣٧٧)

گەورە قەدری خۆی بە خۆیەوەیە

(پەندی پێشینان، ل ٣٨٨)

"عەیبە.. عەیبە..." ئەی ڕەفیقان ماڵی خەڵک وێران ئەکا

پیاو ئەخاتە سواڵ و سووکی، گەورە سەرگەردان ئەکا
(بێکەس، ل ٨٨)

لە ناوەرۆکدا دیارە، مەبەست لە "گەورە" و "بچووک" **پیاوی گەورە؛ مرۆڤی گەورە... پیاوی بچووک، مرۆڤی بچووک.... ە.**

... هتد.

ڕوونکردنەوەی تایبەتێتی لێکسیکی و ڕێزمانیی ئاوەڵناوی چۆنێتی جیاوازی لەگەڵ ئاوەڵناوی نیسبی نیشان دەدەن، بەڵام وەنەبێ هەموو ئاوەڵناوێکی چۆنێتی تێکڕای ئەو تایبەتێتییانەی تێدابێ، کە لێیان دواین.

هۆی ئەو جیاوازییەش بەندە بە کات و سەردەمی پەیدابوونی ئەو ئاوەڵناوە لە زماندا یان بەندە بە واتاو پێکهاتنی ڕێزمانی و شێوازی بەکارهێنانییەوە.

ئەو ئاوەڵناوی چۆنێتییانەی، کە دەلالەت لە شتێک دەکەن و زۆری و کەمییان نییە، پلەی بەراورد پێکناهێنن. وەک: کوێر، شەل... ئەگەرچی هەندێکیان بە ئاشکرا نیشانەی (تر، ترین) وەردەگرن، بەڵام لە ڕووی مەنتیقەوە "کوێر" هەر "کوێر"ە و ئیدی "کوێرتر، کوێرترین" زیادە.

بەم چەشنە ئەو تایبەتێتییە لێکسیکی و ڕێزمانییانەی ئاوەڵناوی چۆنێتی، کە نیشانمان دان تا

ڕادەییێک گشتین و دەتوانن ببنە بەڵگە بۆ جیاکردنەوەی ئاوەڵناوی چۆنێتی لە ئاوەڵناوی نیسبی.

ئاوەڵناوی چۆنێتی لە ڕووی پێکهاتنی فۆنەتیکییەوە لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردیدا چەند جۆرێکی هەیە:

١- بەشێکی زۆریان بە تەواوی وێکدەچن و هیچ جیاوازییێک لە نێوانیاندا نییە. وەک:

کرمانجیی خواروو	**کرمانجیی ژووروو**
چاک	**چاک**
باش	**باش**
درێژ	**درێژ**
سپی	**سپی**
پیر	**پیر**

.... هتد.

٢- هەندێکیان جیاوازی لە نێوان بەشێک لە فۆنیمەکانیاندا هەیە، بەڵام خاوەنی یەک ڕەگن. بۆ نموونە:

کرمانجیی خواروو	**کرمانجیی ژووروو**
تاڵ	**تێل**
سوور	**سۆر**
هەرزان	**ئەرزان**
وشک	**هشک**

هەژار	ژار
سارد	سار
زەرد	زەر
نوێ	نوو
کوێر	کۆر

.... هتد.

٣- دەستەیەکیان خاوەنی ڕەگی جیاوازن. بەوێنە:

کرمانجیی خواروو	کرمانجیی ژووروو
هەژار	بەلەنگاز، کەسیب
ئازا	عەگید، فێرز، جندی
جوان	بەدەو
چاک	قەنج
شەل	تۆپاڵ
شێت	دین
ڕێک و پێک	قولای

هتد[6].

٢- ئاوەڵناوی نیسبی

ئاوەڵناوی نیسبی ئەو جۆرە ئاوەڵناوەیە، کە وا ڕاستەوخۆ دەلالەتی شتێک ڕاناگەیەنێ، بەڵکو لە

[6] شایانی باسە، مامۆستا قەناتی کوردۆ باسی ئەو بەراوردەی دیالێکتی ژووروو و خوارووی کردووە (بڕوانە: ق. کوردۆیێڤ، دەستووری زمانی کوردی - بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو خواروو، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٧٨-٨٠).

ڕێگای پێوەندییەوە بە شتی دییەوە واتا دەدات – واتە بە هۆی پێوەندی بە دیاردەیەکەوە یان ڕووداوێکەوە دەردەکەوێ.

جیاوازیی دیاری مۆرفۆلۆژی نێوان ئاوەڵناوی چۆنێتی و ئاوەڵناوی نیسبی لە زمانی کوردیدا ئەوەیە، کە ئاوەڵناوی نیسبی لە ڕووی پێکهاتنەوە تێکڕا ناسادەیە، هەرچی ئاوەڵناوی چۆنێتییە بە زۆری سادەیە.... لە زمانی کوردیدا هەندێ پاشگر و پێشگر هەن یارمەتیی ڕۆنانی ئاوەڵناوی نیسبی دەدەن، کە لە ناویاندا هەندێ پاشگر، وەک (-ی، -ین...) (-انە، ەکی، -ە...) پتر دیار و چالاکن.

چەند نموونەیێک:

(-ی):

کوردی، کرمانجی، عێراقی، کێوی، پۆڵایی، شیری، زستانی....

(-ین):

زێڕین، ئاسنین، بەردین، پۆڵایین، دارین...

(-انە):

پیاوانە، ژنانە، ئازایانە، مەردانە....

(-ەکی):

دەستەکی، خێڵەکی...

(-ە):

بەهارە، زستانە، هاوینە....

...هتد.

مانای گشتی لێکسیکی ئاوەڵناوی نیسبی ناگۆڕێ و دەشێ وەک "پێوەندی بەرانبەر شتێک" یان "خاسیەت بۆ شتێک" دیاری بکرێ.

ئەم بارودۆخە یارمەتی گۆڕینی ئاوەڵناوی نیسبی دەدا بە ناو – واتە ئەو ناوەی ئاوەڵناوەکەی لێ دروست کراوە. بەوێنە:

قاپی زێڕین – قاپی زێڕ

گوڵێ بەهارە - گوڵی بەهار

لە زمانی کوردیدا هەر ناوێک تاک بێ یان کۆ، ئەگەر لە دۆخی ئیزافەدا دەوری دیارخەری ببینێ، ئەوە ئەرکی ئاوەڵناوی نیسبی بەجێ دێنی و دەتوانێ واتای پێوەندی بە کەسێکەوە نیشان بدا "شیری دایک، باغچەی منالان..."؛ مانای پێوەندی بە ڕووداوێکەوە دەبڕی "داسی دروێنە، دەرزی دروومان ...."؛ پێوەندی بە کات و شوێنەوە ڕادەگەیەنێ "بارانی بەهار، ڕەشەبای هاوین، چیای کوردستان، ڕێگای کوێستان...."؛ پێوەندی بە واتای تەجریدەوە دەخاتە بەرچاو "دوکانی هەلاجی، هێزی برایەتی...." .... هتد.

لە زۆر زماندا ئاوەڵناوی نیسبی، وەک دەستوور پلەی بەراورد و پلەی باڵای لێ پەیدا نابێ و نابێتە ئاوەڵکردار[7].

لە زمانی کوردیی ئەمڕۆدا ئاوەڵناوی چۆنێتی و نیسبی دوو کۆمەڵی تەواو لەیەکتر دابڕاو نین و سنووری ڕێزمانی لە نێوانیاندا ئاڵوگۆڕی بەسەردا دێت، لەبەر ئەوەی خاسیەتی سیمانتیکی ڕێگە بە جیاکردنەوەی گرووپێک لە گرووپێکی دی دەدا و مەودای گۆڕان پەیدا دەبێ.

لە واتای زۆربەی ئاوەڵناوی نیسبیدا ڕەنگی چۆنیەتی هەیە، کە وا لە ئەنجامی هەندێ هۆی دیاریکراودا، گەشە دەکا بۆ بوون بە واتاییکی سەربەخۆ. بۆ نموونە: ئاوەڵناوی نیسبی "ئاسنین، ژنانە... و گەلێکی دی" چۆن دەتوانرێ بە واتای بنەڕەتی خۆی، کە ئاوەڵناوی نیسبییە بەکاربهێنرێ: "ڕێگای ئاسنین، جلی ژنانە...."، هەروەها بەو چەشنە دەشی بە واتای ئاوەڵناوی چۆنێتییش بەکاربهێنرێ: "سەری ئاسنین، ڕەوشتی ژنانە....".

ئاوەڵناوی نیسبی کە دەبێتە ئاوەڵناوی چۆنێتی، هەندێ جار خاسیەتی مۆرفۆلۆژی ئاوەڵناوی چۆنێتی

---

[7] بڕوانە: ن. س. ڤاڵینگا، د. ێ. ڕۆزێنتال، م. ئی. فۆمینا، ڤ. ڤ. تساپکێڤیچ، زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٧١، ل ١٩٧-٢٠٠.

وەردەگرێ. بەوێنە کەمێکیان دەتوانێ نیشانەی پلەی بەراورد و پلەی باڵا وەربگرن و پچێکیشیان دەشێ ببنە ئاوەڵکردار.

هەندێ ئاوەڵناوی نیسبی لە ئەنجامی زۆر بەکارهێنانی بە واتای ئاوەڵناوی چۆنێتی، واتای زووی ون دەکا و دێتە ڕیزی ئاوەڵناوی چۆنێتییەوە.

٣- ئاوەڵناوی نادیار[8]

ئاوەڵناوی نادیار ئەو جۆرە ئاوەڵناوەیە، کە وا دەلالەت لەسەر شتێکی دیاریکراو ناکا و واتای کەوتووەتە چوارچێوەی عەهدێکەوە.

لە زمانی کوردیدا دوو جۆر ئاوەڵناوی نادیار هەیە.

یەک- ئاوەڵناوی نادیاری جیاکەرەوە. وەک:

تر، کە، دی، دیکە، دن ...

---

[8] چ نووسەرانی ڕێزمانی کوردی یەکێتی سۆڤێت و چ ئەوانی ئەوروپا بە هیچ چەشنێک بەلای ئاوەڵناوی نادیاردا نەچوون. لای خۆشمان تەنیا چەند زمانەوانێک لەو باسە دواون و زۆربەی زۆری نووسەران بەلایدا نەچوون. ئەو مامۆستایانەش، کە باسیان لێوە کردووە ،وشەی هەمەجۆر و بەشە ئاخاوتنی جۆربەجۆریان بە ئاوەڵناوی نادیار داناوە. بەوێنە مامۆستا تۆفیق وەهبی لەپاڵ وشەکانی "تر، کە"؛ "وا، وەها"دا هەروەها "هەندێ، گەلێ، فلان، کام، هیچ، هەموو، هەر، چەند، چی، هەرکام، هەرچی، هەرچۆن، زۆر، کەم..."یشی بە ئاوەڵناوی نادیار لە قەڵەم داوە (دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩، ل ٧٨-٨٠). مامۆستا نووری عەلی ئەمینیش وێڕای "تر، کە، دی، دیکە"، "وا، وەها"، ئەمانشی "ێ، پێچێ، چۆڕێ"؛ "هیچ"؛ "گەلێ"؛ "گشت"؛ "هەر"؛ "نە"؛ "زۆر، فرە"؛ "کەم" هەر بە ئاوەڵناوی نادیار داناوە (ڕێزمانی کوردی، سلێمانی, ١٩٦٠، ل ١٢-١٢٦، ١٣٢-١٣٣).... هتد.

ئـەم کۆمـەڵـە وشـەیە، کـە تێکڕایـان واتـای (other)ی ئینگلیـزی و (اخــر)ی عـــەرەبی دەگەیــەنن، ئاوەڵنـــاوی نادیـاری جیاکـەرەوەن و بەتایبـەتی لـەن دۆخـی ئیزافـەدا دەبینـــرێن و دەوری دیارخـــەر دەبیـــنن و بـــە دوا دیـارخراودا دێـن. دەشـێ سـەرپاکیان لـە ڕسـتەدا لـە جێی یەکتر بەکاربهێنرێن و بە یەکدی بگۆڕدرێنەوە.

ئاوەڵناوی (تر):

ئاوەڵنـاوی (تـر) تـەنیا لـە ناوچـەی سـلێمانی و کـەمێ بەشە دیالێکتی کرمانجیی خواروودا بەکاردێنرێ.

چەند نموونەییێک:

تا ئەسیری داوی تۆم ڕەحمێ بە حاڵم کە تو خوا

مودەییێکی تر لە دەستت ڕادەبوورم دەرفەتە

(کوردی، ل ٦٧)

هـــەر ئەوەنـــدەم زانـــی یـــەکێکی تریـــان لـــە پشـــتەوە زرموهـوڕ دامیـە بـەو پـێ لەقـە.... ئـەوی تریشـیان لـێم هاتـــە پێشـــەوە بـــە پاڵەپەســـتۆ بـــە هەرســـکێکیان دایانگرتم....

(لە خەوما، ل ٣٨)

با ڕەنگیان پەرداخت بێ و جێگەیان سەرچڵ بێ،

بە واتە خەڵکی تر با ناویان شاگوڵ بێ

(گۆران، ل ٣٨)

دەزگا و دوکانی شارەکان دادەنرێ

ئەمیان دەفرۆشت ئەوی تر دەکڕی

(کۆیی، ل ٣٠)

..... هتد[9]

ئاوەڵناوی (کە):

ئاوەڵناوی (کە) کورتکراوەی (دیکە= دی + کە) یە و هەر لە ناوچەی سلێمانی و چەند شوێنێکی کەمی دی بەرچاو دەکەوێ. ئەگەرچی هەندێ لە نووسەرانی ڕێزمانی کوردی لەو ڕایەدان، کە ئاوەڵناوی (کە) تازە پەیدابووە و کەم بەکاردێنرێ، بەڵام کەرەستەی بەردەست ئەو ڕایە ڕەتدەکەنەوە. ئەوەتە لە خوێندنەوەی سەرپاکێ شیعرەکانی نالیدا، گەیشتینە ئەو ئەنجامە کە نالی لە شیعرەکانیدا نەک هەر (کە)ی

---

[9] لە زمانی کوردیدا دوو مۆرفیمی هاوبێژی (تر) هەیە. یەکێکیان ئاوەڵناوی (تر)ە، کە لەسەرەوە باسمان کرد. ئەوی دییان نیشانەی پلەی بەراوردی (-تر)ە، کە دواتر لە باسی (پلەکانی ئاوەڵناو)دا لێی دواوین (بڕوانە: ل ٩٩-١٠٨).
لە نووسینی کوردیدا زۆر جار ئەوە دێتە بەرچاو کە هەردوو مۆرفیمی (تر) بە کۆتایی وشەوە دەلکێنرێن. جا ئەو دوو مۆرفیمە، کە یەکەمیان بەشە ئاخاوتنی سەربەخۆیە و دووەمیان نیشانەیە، ڕاست نییە وەک یەک تەماشا بکرێن و بنووسرێن. (تر)ی ئاوەڵناو دەبێ سەربەخۆ بنووسرێ و (-تر)ی نیشانە پێویستە بە وشە پێش خۆیەوە بلکێنرێ، چونکە ڕاست وایە بەشەکانی ئاخاوتن وشەی تەواو بن یا ناتەواو دەبێ بە جیا بنووسرێنم بەڵام نیشانە و پێشگر و پاشگر کە بوونی سەربەخۆیان نییە پێویستە بە وشەوە بلکێنرێن (بۆ زانستی زیاتر لەبارەی نووسینی ئەو دوو مۆرفیمەوە، بڕوانە: د.ئەوڕەحمانی حاجی مارف، نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی، بەغدا، ١٩٨٦، ل ١٣٥-١٣٦).
بۆ زمانی ئەدەب و نووسینیش پەسەند وایە (تر) هەر بۆ پلەی بەراورد بێ و لە حاڵەتی ئاوەڵناویدا (دی، دیکە...) لەجێی بەکاربهێنرێ (دەربارەی ئەو ڕایە، بڕوانە ڕەئووفی ئەحمەدی ئالانی، دیاردەیەکی زمانەوانی، گۆڤاری "نووسەری کورد"، خولی دووەم، ژ٨، بەغدا، ١٩٨٢، ل ٣٦-٤١).

زۆر وتووە، بەڵکو لە (تر) و (دی) و (دیکە) ... شی زیاتر بەکارهێناوە.

بە نموونە:

حۆری ئەوا بە مونتەظیری دێتە مەنظەرە
لاییێکی کەش لە جەننەت و ڕیضوان تەدارەکە

(نالی، ل ٤٤٢)

هەر دەمە فەرشی کەسێکی کەیە بێ مەهر و نیکاح
دوورە لە چاکانی، عەجەب فاحیشە دنیاییێکە!

(نالی، ل ٤٦٣)

.... هتد[10]

ئاوەڵناوی (دی):

(دی) کورتکراوەی (دیکە)یە. هەرچەندە نووسەران ڕاستن لەوەدا، کە ئەم وشەیەیان داوەتە شێوەی موکری، بەڵام دەبێ ئەوەش لەیاد نەکەین، کە

---

[10] لێرەدا باسی (کە)مان تەنیا وەک ئاوەڵناوی نادیار کردووە، واتە - ئەوەی مەبەستی لێکۆڵینەوەکەمانە. جا ئەوەش دێنینە یاد، کە لە زمانی کوردیدا ئەم (کە)یە وەک ئامرازی مەرج و ئامرازی پێوەندی و .... زۆر بەکاردێنێ. تەنانەت هەندێ نووسەریش بەهەڵە وەک (جێناوی لێکدەر) تەماشایان کردووە (بۆ زانیاری تەواو لەبارەی ئەرک و دەوری "کە"وە، بڕوانە:
أ- ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بە پێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٢٦٢-٢٦٣.
ب-محەمەد ئەمین هەورامانی، "کە" لە زمانی یەکگرتووی ئەدەبیی کوردیدا، گۆڤاری "کاروان"، ژ١٢، ئەیلولی ١٩٨٣، ل ١٩-٢٨.
ج – د. ئەورەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم؛ بەشی دووەم، بەغدا، ١٩٨٧، ل ٢٨٨-٢٩٠.
....و هەندێکی دی).

لە زۆربەی دیالێکت و بەشە دیالێکتەکانی کوردیدا بەکار دێنرێ.

چەند نموونەییێک:

خونکار جوابی نووسیەوە: "مانگێکی دی لەشکری دەگاتێ".

(تحفەء مظفریە، ب١، ل ١٨١)

ئەوی دی نازانم چییە...

(تحفەء مظفریە، ب١ ، ل ٣٧٢)

برایم لەکن میرحەجی بەجێما، هەتتا ساڵێکی دی؛ زستانیان بە سەردا هات.

(تحفەء مظفریە، ب١ ، ل ٣٧٣)

ڕەقیب و موددەعی هەردوو لە خەودان
هەتا چەن ساعەتێکی دی نەما باس

(نالی، ل ٢٣٣)

.... شەڤا دی ڕەنگەکی دی جلکا لبەر خوە گرو خولێکدا و چوو سەر بالی....

(خالید حسەین، ل ٢٦)

جارەکا دی ژن باب بگری ڤە هاتە خوارێ و چۆ نک مێرێ خوە...

(خالید حسەین، ل ٢٧)

.... هتد.

ئاوەڵناوی (دیکە):

(دیکـــە) کـــە لـــە زمـــانی فارســـیدا لـــە شـــێوەی (دیگـــر)دا دەبینـــرێ[11]، هـــەر لـــە شـــێوەی موکریـــان و چەنـــد شوێنێکی کەمی دیدا بەکاردەبرێ.

چەند نموونەییێک:

.... کـــابرا زۆر مـــات بـــوو، هـــیچ کاســـبی دیکـــەی نەدەزانی....

(تحفەء مظفریە، ب١ ، ل ١٨٧)

لـــە لایـــەکی تەکیەیـــە، لـــە تـــەرەفی دیـــەکیان خانـــەقا ڕۆنانە

(تحفەء مظفریە، ب١ ، ل ٣٠١)

لـــە لایـــەکی دە ملێـــی شـــەکر و شـــەربەت و، لـــە لای دیکە نوغل و نەباتی

(تحفەء مظفریە، ب١ ، ل ٣٧٦)

.... هتد.

ئاوەڵنـــاوی (دن) لـــە هەنـــدێ بەشـــە دیـــالێکتی ژووروودا[12] و بـــە تایبـــەتی لـــە زمـــانی کوردەکـــانی سۆڤیەتدا لە کاردایە. وەک:

---

[11] بڕوانە: ذوالنور، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی تهران، ١٣٤٣، ل ٣١.

[12] بڕوانە: گیوی موکریانی، فەرهەنگی مەهاباد، هەولێر، ١٩٦١، ل ٢٨٠.

پادشـا گـۆت: "حـەلالی و ڕاسـتگۆییا تـە عـەیان بـوو، تـە خوەسـت قـەنجییێ بکـی، لـێ تشـتەکی دن قـەومی، گونێ تە تونە، ئەز نکارم تە بکوژم..."

(کوردۆ، ل ٤٠)

.... هتد.

وێـڕای "تـر، کـە، دی، دیکـە، دن" لـە هەنـدێ شـێوەی کوریـدا وشـەی دی بـەرچاو دەکـەوێ. بەوێنـە لـە شێوەی زازادا "بین" بەکاردێنرێ[13].....

بەشـێکی زۆری ئـەم ئاوەڵناوانـە لـە بەراییـەوە (ئـی) یاخود (یەک)... یان دەچێتە سەر.

أ- لەگەڵ (ئی)دا، وەک:

ئیتر، ئیکە، ئیدیکە، ئیدن[14]

چەند نموونەیێک:

سبەینێ وەرنە سەیری کوشتنم وادەم چەها داوە

لەسەر وادەی درۆی ئەو نادەم ئیتر وادە، قەت نادەم

(مەحوی، ل ٢٢٨)

عەقیم ئاسا لە زگ وەستایەوە حەملی نەما ئیتر

---

[13] مالمیسانیژ، فەرهەنگی دملکی- ترکی، ئۆساک، ١٩٨٧، ل ٤٨.

[14] لە دیالێکتی کرمناجیی ژووروودا زۆر جار (ئێ٩ لەبریتی (ئی) دەوترێ؛ وەک:

چین چین کرن زولفێن سیا کەسک ئەطلەسا دیبا قەبا

ئێدی نشان نابن خویا تێکل کرن لازم صەبا

(جزیری، ل ٩٤)

پەرێی گوت: نەترسە ئەز ئێدی تێهی نابم ....

(خالید حسەین، ل ٦٨)

لە پاش تۆ دایەیی دونیا بە مثلی مادەری عیسا

(سالم، ل ٢٧)

بانگم وەبەر خوای گەورە
ئیدی غەوسی بەغدایێ
لانکت لە بۆ دەکەم
لە داری خورمایێ

(فۆلکلۆر، ل ١٠٣)

دڵ و دین هەرچی بوو قوربانی تۆ بوو
هەتا کەی ئیدی ئەم ناز و عیتابە؟

(وەفایی، ل ١١٥)

دوور لە تۆ ئیدی مەپرسە، قوربان
حاڵی "نالی" کە نە مرد و نە ژیا

(نالی، ل ١٢٨)

لاس وەرە دوو ماچانت بدەمێ، یەک لە باتی زەکاتێ، ئیدیکە لە باتی کەلیمەی شادەت و ئیمانێ.

(تحفەء مظفریە، ب١، ل ٢٤٢)

.... هتد.

ب-لەگەڵ (یەک)دا. وەک:

یەکتر، یەکدی ....

چەند نموونەییێک:

بێ ئەگەر دەستی یەکتری بگرن
وەک سکەندەر جیهان هەموو دەگرن

(کۆیی، ل ۲۰)

من گریە، ئەتۆ خەندە بە یەکدی دەفرۆشین
من لەعلی بەدەخشان و، ئەتۆ لوئلوئی لالا

(نالیم، ل ۱۱۵)

بەو ئاوە خۆت بشۆ لە کودووراتی سەرزەمین
شادبن بە وەصلی یەکدی: کە تۆ طاهیر، ئەو طەهوور

(نالی، ل ۱۷۸)

دوو – ئاوەڵناوی نادیاری دیاری کردن. وەک:

وا، ئاوا

وەها، ئاوەها، وەهە

ئەوها، ئاوها

وەسا، وسا، وسان

ئەم چەند وشەیە، کە سەرپاکیان بە مانای (such)ی ئینگلیزی دێن، ئاوەڵناوی نادیاری دیاریکردنن[15] و هەروەک "تر، کە، دی، دیکە، دن ..." بە زۆری لە دۆخی ئیزافەدا دەبینرێن و دەوری دیارخەر دەبینن و بەدوا دیارخراودا دێن. دەلوێ

[15] وشەکان "وا، ئاوا، وەها...."، کە لە زمانی کوردیدا ئاوەلناوی نادیاری دیاریکردنن لە زمانی ڕووسیدا جێناون و لە زمانی ئینگلیزیشدا ئەگەر بە واتای (such) بێت ئاوەڵناوە، بەڵام کە مانای (thus, so) دەدات دەبێتە ئاوەڵکردار. ئەمەش ئەوە نیشان دەدا کە ئەگەرچی ڕێزمانی گشتی هەیە، بەڵام هەر زمانەش خاوەنی ڕێزمان و تایبەتێتی خۆیەتی.

تێکڕایان لەجێی یەکتر بەکاربهێنرێن و بە یەکدی بگۆڕدرێنەوە.

(وا) و (ئەوها) لە هەر دوو دیالێکتی سەرەکیی کرمانجیی خوارووودا لە کاردایە.

(وەهە) و (وەسا) و (وسا) و (وسان)یش سەر بە دیالێکتی کرمانجیی ژووروون.

چەند نموونەیێک:

لە خۆمەوە... دەستم کرد بە قاقای پێکەنین، پێکەنینێکی وا کە لەودیوەوە هەموو ڕاچڵەکین...

(لە خەوما، ل ٧١-٧٢)

پیاوێ بوو نەما، زۆر تەواو پیاو بوو
خاوەن کردار و مەوقیع و ناو بوو
پیاوی وا نامرێ، دیارە ئەمێنێ
لە ناو عالەما بەرز و ناسراو بوو

(بێکەس، ل ١٤٣)

.... قسێکی وا پەیدابوو لە مەنزڵی کاکم[16].

(تحفەء مظفریە، ب١، ل ٢٨٧)

بە نووری بادە کەشفی ظوڵمەتی تەقوا نەکەم، چبکەم!
بە شەمعێکی وەها چاری شەوێکی وا نەکەم، چبکەم

(مەحوی، ل ٢٣٠)

---

[16]لە ناوچەی موکریان ڕێژەی "وەها کوڕێک؛ وەها پیاوێک ..." بەکاردێنرێ. ئەمە ڕەنگە تەئسیری زمانی فارسی بێ، کە دەڵێن "چونین جەوانی، چنونین مەردی ....."

هتد[17].

[17] لێرەدا بەپێی مەبەستی لێکۆڵینەوەکەمان، تەنیا ڕووی ئاوەڵناوێتی وشەکانی (وا، ئاوا، وەها، ئاوەها...."مان خستۆتە پێش چاو، دەنا دەزانین کە بە گەلێ شێوەی دی دەبینرێ. بەوێنە وەک:

أ – ئاوەلکردار

لەم بارەدا بە زمانی ئینگلیزی واتای(thus, so) دەدات.

نموونە:

فەلەک- خانەخەرابێ!- بەزمی مەستانی وەها تێکدا
ئەما داری لە سەر بەردی، بە دەردی سەر چە ئاواکەم؟
(وەفایی، ل٧٥)

ب – ئامرازی پێوەندی.

نموونە:

وا چاکە خەیاڵ و ئەسراری هودا بێ
نەک بەحثی سوروو ر و عەلەم بادی هەوا بێ.
(نالی، ل ٦٣٠)

....هتد.

ئاوەڵناو لە ڕووی ڕۆنانەوە

ئاوەڵناوی ناسادە وەک ناو لە ڕووی ڕۆنانەوە دابەش دەبێ بەسەر (داڕێژراو) و (لێکدراو)دا.

ئاوەڵناوی داڕێژراو

لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناوی داڕێژراو بە یارمەتیی پێشگر و پاشگر سازدەبێ. بۆ ڕۆنانی ئاوەڵناوی داڕێژراو هەندێ پێشگر و پاشگر هەن، کە دەچنە سەر (ناو یا ئاوەڵناو یا کردار یا ئاوەڵکردار)ی سادە و دەیانکەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو:

١- ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەچنەسەر ناوی سادە و دەیکەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو.

یەکەم – پێشگر:

لە زمانی کوردیدا دوو پێشگر هەن دەچنە سەر ناو و ئاوڵناوی لێ دروست دەکەن. وەک:

١- (بێ). وەک:

بێهۆش، بێکار، بێگیان، بێهێز، بێ سنوور، بێ خەتا، بێ ویژدان، بێ ئینساف، بێبەش، بێ ناف، بێ یار....[18]

٢- (بە-). وەک:

بەهێز، بەجەرگ، بەڕێز، بەتام، بەپێز.....[19]

دووەم- پاشگر:

ئەو پاشگرانەی ئاوەڵناو لە ناو ساز دەکەن زۆر نین. هەندێ پاشگر هەن چۆن ناو پێکدەهێنن،

---

[18] پێشگر (بێ-) یاریدەی دارشتنی ئاوەڵناو لە ناوەوە دەدات و واتای نەبوونی جۆرە چۆنێتی و خاسیەتێک ڕادەگەیەنێ. ئەم پێشگرە زۆر چالاکە و لە هەر دوو دیالێکتی سەرەکیی کوردیدا بەکاردێنرێ. لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا لە شێوەی (ەپێ-)دا دەبینرێ، وەک: "ئەپێ پیم" (بێترس)؛ "ئەپێ گومان" (بێگومان).... (بڕوانە: ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٣٦). لە زمانی فارسیی نوێدا لە قاڵبی (بێ-)دایە. لە زمانی پشتۆدا هەر (بێ-)یە، وەک، "بێکارە)"... (بڕوانە: ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤١-٤٢). لە زمانی ڕووسیشدا (بێس-ە)ە.

[19] ئەم پێشگرە دەچێتە سەر ناوی سادە و دەیکاتە ئاوەڵناوی دارێژراو و واتای بوونی جۆرە چۆنێتی و خاسیەتێک نیشان دەدا. پێشگری (بە-) دژواتای پێشگری (بێ-)یە. وەک:

بەکار- بێکار

بەهێز- بێهێز

بەتام- بێتام

بەپێز- بێپێز

بەهۆش- بێهۆش

پێشگری (بە-) لە دیالێکتی ژووروووی کوردیدا لە شێوەی (بـ - bi) دا بەدەردەکەوێ، وەک: ب ئینساف، ب هش.... لەهەندێ بەشە دیالێکتدا، بەتایبەتی لە ناوچەی موکریان و گەرمیانیشدا دەکرێت بە (وە-)، وەک: وەکار، وەتام، وەجەرگ....

لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا بۆ گەیاندنی ئەم واتایە دوو پێشگری (هەم-) و (هو_) بەکاردەبرێ (بڕوانە: ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاوت، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٣٦).

هەروەها ئاوەڵناویش دروست دەکەن. واتە گشتین بۆ ناویش و ئاوەڵناویش.

ئەو پاشگرە سەرەکیانەی ئاوەڵناو لە ناو دادەڕێژن، ئەمانەن:

١- (ـی) وەک:

جیهانی، زستانی، بەهاری، گەنمی، نارنج، قاوەیی، پۆڵایی، دینی، مێژوویی، هەولێری، کرمانجی، کوردی، ئەڵمانی....[20]

٢- (ـین). وەک:

زێرین، ئاگرین، بەفرین، خوێنین، ئاسنین....[21]

٣- (ـن in-). وەل:

ورگن، تووکن، شەرمن، گۆشتن، چڵکن....[22]

---

[20] ئەمە پاشگری سیفەتی نیسبییە. لە پەراوێزی ژمارە (٢٤)ی لاپەڕە (١١٢)ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم کتێبەدا پەنجەمان بۆ ئەوە ڕاکێشاوە، کە (-ی)ی پاشگری سیدەتی نیسبی لەگەڵ پاشگری (-ی) ناوی مەعنادا جیاوازن و وێچوونی شێوەیان بۆتە هۆی ئەوەی هەندێ لە زمانناسان بە یەک پاشگریان دابنێن... ئەم پاشگرە لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردیدا بە شێوەیێکی چالاک و بە یەک چەشن دەبینرێ. هەروەها پاشگرێکی دیاری زمانە ئێرانییەکانە و لە زۆربەیاندا لە هەمان شێوەی کوردیدا بەکاردێ. بەوێنە لە زمانی پشتۆدا "حکومتی، اتومی" (بڕوانە: ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤١). ئەم پاشگرە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا لە شێوەی ٠-یک) دایە (بڕوانە: ڤ. س. ڕاستۆر گویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٣٢).

[21] پاشگری (-ین) لە کرمانجیی ژووروشدا زۆر بەکاردێنرێ، وەک: گولین، زیڤین، زێڕین... (بڕوانە: چ. خ. باکاییڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ٢٥٢-٢٥٣). وێنەی ئەم پاشگرە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا لە شێوەی (-ێن)دایە، وەک شیرێن، زەڕێن.... (بڕوانە: ڤ. س. ڕاستۆگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ ١٩٦٦، ل ٣١). لە زۆربەی زۆری زمانە ئێرانییە نوێکاندا هەروەک کوردی لە شێوەی (-ێن)دا دەبینرێ (بڕوانە: ذوالنور، دستور زمانی پارسی در صرف و نحو و املای فارسی، تهران، ١٣٤٣، ل ٥٥؛ ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤٦).

٤- (-ۆڵ). وەک:

کرمۆڵ....

٥- (-وەر/-ەوەر). وەک:

بەختەوەر....[23]

٦- (-دار). وەک:

ئاگادار، ناودار، زامدار، بریندار، دیندار ....[24]

---

[22] هەندێ لە زانایان (-ن in-) یان بە ئەلۆمۆرفی (-ین) داناوە (بڕوانە: فاروق عومەر صدیق، ڕۆنانی ناو لە زمانی ئەدەبیی کوردی عێراقدا- کورتەی نامەی دوکتۆری – مۆسکۆ، ١٩٧٧، ل ٢٢؛ ڕ.ل. تسابۆلۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ١٦ ...). من لەو ڕایەدام کە ئەو مامۆستایانە باش نیشانیان نەپێکاوە و وا دەردەکەوێ تەنیا سەیری ڕواڵەت و ڕوخساری پاشگرەکانیان کردووە، چونکە وەک لێکۆڵینەوە دەریدەخا(-ین) و (حن in-) ئەگەرچی هەندێ وێکچوون لە نێوانیاندا هەیە، بەڵام دوو پاشگری جیاواز و سەربەخۆن. بۆ ڕوونکردنەوەی ئەمەش، وێڕای جیاوازیی واتا، دوو بەڵگە دەخەینە پێش چاو.:
١- پاشگری (-ین) چۆن دەچێتە سەر ناو هەر بەو چەشنە دەچێتە سەر ئاوەڵکرداریش، وەک: بەرین، پێشین، پاشین... هەرچی پاشگری (-ن in-)ە تەنیا دەچێتە سەر ناو و ناچێتە سەر ئاوەڵکردار.
٢- یەک دوو وشە نەبێت، بەوێنە وەک "شەرمن..."، کە بە هەر تەئسیرێ بێت دەکرێ بە "شەرمین...."، دەنا لە تێکڕای وشەکانی دیدا- واتە "ورگن، تووکن، گۆشتن، چڵکن...."دا ناشێ پاشگری (-ن in-) بکرێ بە (-ین). بەپێچەوانەشەوە نالوێ لە وشەکانی "زێڕین، ئاگرین، بەفرین، خوێنین ... بەرین، پێشین، پاشین..."دا پاشگری (-ین) بکرێ بە (-ن in-).
هەرچی ڕووی واتاشە بە کورتی تەنیا ئەوەندە دەڵێین، نەک لە هەندێ باردا نێزیکی هەر لە نێوان (-ین) و (-ن in-) بەڵکو واش ڕێ دەکەوێ (-ین) و (-ی) سیفەتی نیسبی لێک نزیک دەبنەوە و دەبێ ئەوە لەبیر نەکەین، کە دەوترێ "گۆشتن" مەبەست ئەوەیە "گۆشتی زۆر بێ"، بەڵام مەبەست لە "زێڕین"، ئەوەیە "لە زێڕ دروست کرابێ....

[23] ئەم پاشگرە زۆر جار کە دەچێتە سەر ناوی سادە دەیکاتە ناوی داڕێژراو وەک: "جانەوەر، سەروەر..... . پاشگری (-وەر/-ەوەر)ی کوردی لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا لە شێوەی (ڤەر/وڤەر)دایە، وەک "جان- جانڤەر" (گیان- گیانەوەر). بڕوانە: ب. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٣٥).

[24] (-دار) پاشگرێکی چالاکە و تەنیا دەچێتە سەر ناو. هەرچەندە ناوی سادە دەکاتە ئاوەڵناوی داڕێژراو، هەندێ جار ناوە سادەکە دەکاتە ناوی داڕێژراو، وەک: گیاندار، دووکاندار ... ئەم پاشگرە لە دیالێکی کرمانجیی ژووروشدا هەروەک کرمانجیی

٧- (-ێ). وەک:

کرمێ ...

٨- (-انە). وەک:

ژنانە، پیاوانە، منداڵانە، زانستانە.....[25]

٩- (-انی). وەک:

ژنانی، کچانی، کوڕانی، شەڕانی ....[26]

خواروو دەبینرێ، وەک: گوهدار، دەرسدار ... (بڕوانە: چەرکەزی بەکۆ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، ل ٢٤٦). د. کەریمی ئەیووبی و د. ئی. ئا. سمیرنۆڤا لەو ڕایەدان کە ئەم پاشگرە لە ڕەگی کرداری ئێستا (الفعل المصارع)ی کرداری "داشتن" (بوون، هەبوون)ی فارسییەوە پەیدا بووە (بڕوانە: کتێبی "دیالێکتی کوردی موکری، ل ٢٨). ئەم پاشگرە لە زمانی فارسیی نوێشدا هەر لە شێوەی (-دار)دا دەبینرێ (بڕوانە: ذوالنور، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی، تهران، ١٤٣٤، ل ٥٢).

[25]پاشگری (-انە)ی کوردی بەرانبەر پاشگری (-انەک)ی فارسیی ناوەڕاست دەوەستێ. لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا پاشگری (-انەک) دەچێتە سەر ناو و دەیکاتە ئاوەڵناو، وەک: "مەرتانەک" (پیاوانە)، (بڕوانە: ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٣٠).
واش پێدەچێ ئەم پاشگرەی (-انە)یەی کوردی لە (-ان) و (-ە) پێکهاتبێ، لە وشەکانی "ژنانە، پیاوانە، منداڵانە ..."دا پاشگری (-انە) چووەتە سەر ناوی سادە و کردوویەتییە ئاوەڵناوی داڕێژراو. لە وشەکانی "جەژنانە، پووشانە"دا هەرچەندە دیسان پاشگری (-انە) چووەتە سەر ناوی سادە، بەڵام کردوویەتییە ناوی داڕێژراو ... لە وشەکانی "پاکانە، سوورانە" شدا چووەتە سەر ئاوەڵناوی سادە و کردوویەتییە ناوی داڕێژراو. وشەکانی "ژنانە، پیاوانە، منداڵانە، ژیرانە ..." وەک ئاوەڵکرداریش خۆیان دەنوێنن. ئەگەر بوترێ (جلی پیاوانە)، ئەوە وشەی "پیاوانە" دەبێتە ئاوەڵناو، چونکە وەسفی ناو دەکا. ئەگەر بوترێ (شێرکۆ پیاوانە دانیشتووە)، ئەوە وشەی "پیاوانە" دەبێتە ئاوەڵکردار، چونکە لێرەدا وەسفی کردار دەکا – واتە چۆنیەتی دانیشتن نیشان دەدا.
بە پێویستی دەزانین پەنجە بۆ ئەوەش ڕابکێشین، کە واتا و دەوری ئەو پاشگرە و وشەکانی "جەژنانە، پووشانە، پاکانە، سوورانە"دا لەگەڵ وشەکانی "ژنانە، پیاوانە، منداڵانە،"دا زۆر جیاوازە. ئەمەش سەرنج بۆ ئەوە ڕادەکێشی کە دوو پاشگری سەربەخۆ بن (بۆ شیکردنەوە و لێکدانەوەی ئەو ڕایە بڕوانە: پەراوێزی ژمارە ٤٤ی لاپەرە ١٢٤ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم کتێبە).

[26] ئەم پاشگری (-انی) یەش لەوە دەچێ لە نیشانەی (-ان)ی کۆ و پاشگری (-ی) پەیدابووبێ. (-انی) دەچێتە سەر ئاوەڵناویش، وەک: تەختانی، ڕەقانی، نەرمانی ....

١٠-(-کی). وەک:

خێڵەکی، دەشتەکی ....[27]

١١- (-ناک). وەک:

غەمناک، ترسناک ....[28]

١٢- (-ە). وەک:

هاوینە، بەهارە، پایزە، زستانە ...[29]

١٣- (-وور). وەک:

ڕەنجوور ..[30]

١٤- (-اوی). وەک:

ئارداوی، شاخاوی، کرماوی.....[31]

---

[27] پاشگری (-ەکی) دەچێتە سەر ئاوەڵکرداریش، وەک: سەرەکی، پێشەکی ....

[28] ئەم پاشگرە لە زمانی فارسیی ناوەڕاست و گەلێ لە زمانە ئێرانییە نوێکاندا هەر لە شێوەی (-ناک)دا دەبینرێ. بەوێنە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا "تەرسناک" (ترسناک) – (بڕوانە: ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٣٣). لە زمانی پشتۆشدا "خطرناک" (خەتەرناک) (بڕوانە: ن. ئا. دڤۆریانلۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤١).

[29] مامۆستا نووری عەلی ئەمین لەو ڕایەدایە کە وشەی (هاوین، بەهار..) ئاوەڵکردارن و کاتێک پاشگری (-ە)یان پێوە دەلکێ دەبنە ناو (بڕوانە: کتێبی "گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی"، ل ٨). من لەو ڕایەدام کە ئەو وشانەی ناومان بردن هەرچەند وەک ئاوەڵکرداریش بەکاردەهێنرێن، بەلام بەر لە هەموو شتێک ناوی کات (اسم الزمان)ن و بە یارمەتیی پاشگری (-ە) دەبنە ئاوەڵناو، نەک ناو.
ئەم پاشگرە جگە لەوەی، کە یاریدەی داڕستنی ئاوەڵناو دەدا، هەروەها یاریدەی داڕشتنی ناویش دەدا – واتە دەچێتە سەر (ناو و ئاوەڵناو و کردار و ژمارە ...)ی سادە و دەیانکاتە ناوی داڕێژراو. بەرانبەر ئەم پاشگرە لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا پاشگری (-ەک) هەیە، کە گەلێ دەور دەبینێ (بۆ تەواو ڕوونکردنەوەی ئەم باسە، بڕوانە: پەراوێزی ژمارە ٤٢ی لاپەڕە ١٢٣ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم کتێبە).

[30] ئەم پاشگرە هەندێ جار ناوە سادەکە دەکاتە ناوی داڕێژراو، وەک: دەستوور ... هەروەها دەچێتە سەر ئاوڵناوی سادەش و دەیکاتە ئاوەڵناوی داڕێژراو، وەک: مەستوور...

١٥- (-باز)[32]. وەک:

مێباز، فێڵباز.....[33]

١٦- (-مەن)[34]

سوودمەند ....[35]

١٧- (-گین). وەک:

غەمگین ....

١٨- (-زن). وەک:

درۆزن ....[36]

ب - ئەو پێشگر و پاشگرانە دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە و دەیکەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو:

یەکەم- پێشگر:

---

(31) مامۆستا نووری عەلی ئەمین باسی ئەو پاشگرەی کردووە و ژمارەیێک نموونەی بۆ هێناوەتەوە، وەک: "کرماوی، شاخاوی، قوڕاوی، خوێناوی ...." (بڕوانە: کتێبی "گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی"، ل ٢٨). بەداخەوە هەندێ لە نموونەکانی لەبار نین و تیایاندا بەهەڵە چووە. ڕاستە لە وشەی "کرماوی، شاخاوی"دا (-اوی) پاشگرە، بەڵام لە وشەی "قوڕاوی، خوێناوی ..."دا، (-اوی) پاشگر نییە بەڵکو بریتییە لە وشەی "او" و پاشگری (-ی)ی سیفەتی نیسبی. "کرماوی، شاخاوی ..." وشەی داڕێژراون لە وشەیێکی سادە و پاشگرێک پێکهاتوون. هەرچی "قوڕاوی، خوێناوی ...."یە وشەی لێکدراون و لە دوو وشەی سادە و پاشگرێک دروست بوون.

(32) پاشگری (-باز) هەروەها ناویش پێکدێنێ، وەک: سەرباز....

(33) کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا ئەو وشانەیان بە ناو داناوە (بڕوانە: کتێبی "دیالێکتی کوردی موکری"، ل ٢٨. لەو ڕایەدام لەمەدا بەهەڵە چوون.

(34) پاشگری (-مەند) زۆر جار ناوە سادەکە دەکا بە ناوی داڕێژراو؛ وەک: "هونەرمەند ....". لەبارەی ئەم پاشگرەوە، بڕوانە: پەراوێزی ژ٢٢ی لاپەڕە ١١٠ی بەشی یەکەمی بەرگی یەکەمی ئەم بەرهەمە.

(35) پاشگری (-مەند) لە زمانی پشتۆدا وەک شێوەی سلێمانی لە قاڵبی (-مەن)دا دەبینرێ (بڕوانە: ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، ل ٤١).

(36) ڕەنگە (زن) پاشگر نەبێ .... لەزمانی فارسیدا (زن) ڕەگی کرداری "زدن" (لێدان)ە.

پێشگری (نە-) و (نا-) دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە و ئاوەڵناوی داڕێژراوی لێ دروست دەکەن:

١- (نە-). وەک:

نەخۆش، نەساخ ...

٢- (نا-). وەک:

ناڕێک، ناپاک، ناخۆش، ناڕاست، ناساغ ...[37]

دووەم – پاشگر:

ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە و ئاوەڵناوی داڕێژراویان لێ دروست دەکەن، ئەمانەن:

١- (-انی). وەک:

تەختانی، ڕەقانی، نەرمانی ....[38]

٢- (-ۆ). وەک:

بۆزۆ، پیسۆ ...

٣- (-وور). وەک:

مەستوور ...[39]

---

[37] لە دیالێکتی خوارووی کوردیدا هەر دوو پێشگری (نە-) و (نا-) زۆر بە کاردێ، بەڵام لە دیالێکتی ژوورووودا (نە-) زۆر چالاکە و (نا-) بەدەگمەن بە کاردێ. ئەم دوو پێشگرە، کە بە ئەسڵ ئامرازی نەفین مۆرفیمێکی گشتیی زمانە هیند و ئەورووپاییەکانن...
لە زمانی پشتۆدا (نە-) و (نا-) لە شیوەی پێشگردا بەهەمان شێوەی زمانی کوردی دەبینرێن. بڕوانە: ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، ل ٤١).

[38] پاشگری (-انی) دەچێتە سەر ناویش، وەک: ژنانی، کچانی، کوڕانی، شەڕانی ... (لەبارەی ئەم پاشگرەوە، بڕوانە: پەراوێزی ژمارە (٢٦)ی لاپەڕە (٨٠)ی ئەم نووسراوە.

[39] لەبارەی ئەم پاشگرەوە، بڕوانە پەراوێزی ژمارە (٣٠)ی لاپەڕە (٨١)ی ئەم کتێبە.

٤- (-ۆکە). وەک:

پیسۆکە، گێلۆکە ....[40]

٥-(-ەڵە). وەک:

نەرمە:ە، سەوزەڵە ...[41]

٦-(-لە). وەک:

باریکەڵە ....

٧-(-ۆڵە). وەک:

نەرمۆڵە، شڕۆڵە ...

٨-(-ۆڵ). وەک:

نەرمۆڵ، شڕۆڵ ...

٩-(-یل). وەک:

وردیل، گردیل ...

١٠- (-کەلە). وەک:

سوورکەلە، جوانکەلە ...

١١- (-کیلە). وەک:

جوانکیلە ...

١٢- (-یلکە). وەک:

سپیلکە، خشتیلکە ....[42]

---

(40) پاشگری (-ۆکە) دەچێتە سەر ناوی سادەش، بەڵام هەر بە ناوی دەیهێڵێتەوە، وەک: بزنۆکە، دەسڕۆکە ...

(41) (-ەڵە) کاتێ دەچێتە سەر ناوی سادە، دەیاکتە ناوی داڕێژراو، وەک: گۆزەڵە، دیزەڵە ....

(42) ئەم پاشگرە کە دەچێتە سەر ناوی سادە، ناوی داڕێژراوی لێ سازدەکا، وەک: چاویلکە، جامنیلکە ...

١٣- (-ەڵکە). وەک:

بەرزۆڵکە، تەختڵکە ....[43]

١٤- (-اک). وەک:

ڕووناک ...

ج – ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەچنە سەر ڕەگی کردار یاخود ناوی چاوگ و دەیکەنە ئاوەڵناوی دارێژراو:

یەکەم – پێشگر:

١- (نە-). وەک:

نەمر، نەبەز، نەزان، نەهات ....

٢- (ب- bi). وەک:

بوێر،[44] بنووس، بکوژ ...

دووەم – پاشگر:

١- (-ۆک). وەک:

لەرزۆک، گەڕۆک ....

٢- (-ەک). وەک:

---

(43) هەرچەندە ئەو چەند پاشگرە بۆ بچووککردنەوەی ئاوەڵناو بەکاردەهێنرێن و ئاوەڵناوی دارێژراو ساز دەکەن، بەڵام هەندێ لەو ئاوەڵناوە دارێژراوانە دەتوانن خۆیان وەک ناویش بنوێنن، بەوێنە:
بەرزۆکە، مزرۆکە .... هتد.

(44) لە تێکستی کۆنی کوردیدا وشەی "بوێر" بە مانای "ئازا" بەرچاو دەکەوێ. بۆ نموونە:

وەزیر وای گوت بە بوێری
چاکە قاقەزی بنیری
قەڵاتی بۆ شای بەجێ بێڵی
(تحفەء مظفریە، ب١، ل ٢١١)

نووسەک ...

٣- (-ار). وەک:

"دیار" لە "دیتن"ەوە.

...

٤- (-ا)[45]. وەک:

"زانا" لە "زانین"ەوە

"توانا" لە "توانین"ەوە

٥- (-وو)[46]. وەک:

"مردوو" لە "مردن"ەوە

"نووستوو" لە "نوستن"ەوە[47]

د - ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵکرداری سادە و دەیکەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو:

پاشگر[48]

١- (-ەکی). وەک

سەرەکی، پێشەکی ...[49]

---

[45] وێنەی پاشگری (-ا)ی کوردی لە زمانی فارسیی ناوەڕاستدا لە شێوەی (-اک)دا دەبینرێ. بەوێنە "داناک" کە لە "دانا"ی ڕەگی کرداری "دانستەن" و پاشگری (-اک) سازبووە؛ یاخود وشەی "ڕەڤاک"، کە لە "ڕەڤ"ی ڕەگی کرداری، "ڕەفتەن" و پاشگری (-اک) پێکهاتووە (بڕوانە: ڤ. س. ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، ل ٣٠).

[46] پاشگری (-وو) لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا لە شێوەی (-ی)دا بەکاردێ و دەوترێ "مردی، نوستی ...".

[47] پاشگری (-وو) کە دەچیتە سەر چاوگی ئەلفی و یائی، دەبێ بە (-و w-)، وەک: ڕواو، فڕیو ...

[48] بۆ ڕۆنانی ئاوەڵناوی داڕێژراو پێشگر دەچێتە سەر (ناو و ئاوەڵناو و کردار)ی سادە، بەڵام ناچێتە سەر ئاوەڵکردار.

[49] پاشگری (-ەکی) دەچێتە سەر ناویش، وەک: خێڵەکی، دەشتەکی.

٢- (-وو). وەک:

سەروو، خواروو، پێشوو ...[50]

٣- (-ین). وەک:

بەرین، پێشین، پاشین ...[51]

[50] ئەم پاشگرە کە دەچێتە سەر قەدی کردار هەر ئاوەڵناوی داڕێژراو سازدەکا، وەک: مردوو، نووستوو.... بەڵام کە بە ناوەوە دەلکێ، دەیانکاتە ناوی داڕێژراو، وەک: ڕۆژوو، پووشوو ...

[51] پاشگری (-ین) لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا لەگەڵ ئاوەڵکرداردا زۆر چالاکە. (لەبارەی ئەم پاشگرەوە بڕوانە: پەراوێزی کمارە (٢١)ی لاپەڕە (٧٩)ی ئەم کتێبە.

ئاوەڵناوی لێکدراو

ئاوەڵناو لێکدراو دەکرێ پێکهاتبێ لە:

١- دوو ناو. وەک

گەردن + بلوور = گەردنبلوور

بەژن + چنار = بەژنچنار

باڵا + عەرعەر = باڵاعەرعەر

٢- ناو + ئاوەڵناو. وەک:

سەر + گەرم = سەرگەرم

ڕوو + ڕەش = ڕووڕەش

دڵ + ڕەق = دڵڕەق

دەست + درێژ = دەستدرێژ

باڵا + بەرز = باڵابەرز

قەد + باریک = قەدباریک

بەخت + ڕەش = بەختڕەش

چاو + ڕەش = چاوڕەش

بۆن + خۆش = بۆنخۆش[52]

---

[52] ئەم جۆرە ڕۆنانە زۆر باوە و لە دیالێکتی کرمانجیی ژوورووشدا بە هەمان چەشن دەبینرێ. بۆ نموونە:
خوون + شیرین = خوننشیرین _خوێنشیرین)
دل + سار = دلسار (دڵسارد)
بین + خەش = بینخەش (بۆنخۆش)

٣- ناو + ناوی بەرکار (اسم مفعول). وەک:

سەر + شکاو = سەرشکاو

زگ + سووتاو = زگسووتاو

دەست + گیراو = دەستگیراو[53]

٤- دوو ناو بە یارمەتی ناوبەندی (بە). وەک:

قوڕ + بە + سەر = قوڕبەسەر

لێو + بە + بار = لێوبەبار

ڕوو + بە + خاڵ = ڕووبەخاڵ[54]

٥- ئاوەڵناو + ناو، وەک:

خۆش + ناو = خۆشناو

خۆش + باوەڕ = خۆشباوەڕ

پڕ + سود = پڕسوود[55]

چاڤ + ڕەش + چاڤڕەش (چاوڕەش)
(بڕوانە: ق. کوردۆییێڤ، دەستووری زمانی کوردی – بە کەرستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو- مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٤٨)؛ چ باکاییێڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ٢٥٠).

(53) لە دیالێکتی کرمانجیی ژووورووشدا یەکگرتنی ناو و ناوی بەرکار بە هەمان شێوەی دیالێکتی خواروەوە. بەوێنە:
دڵ + شکەستی = دڵشکەستی (دڵشکاو)
زەنگ + گرت = زەنگگرتی (ژەنگگرتوو)

(54) لەم حاڵەتەدا لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا ناوبەندەکە دەبێ بە (ب bi)، وەک: دەڤبخوون .... لە ناوچەی موکریان و گەرمیان .... یشدا دەبێ بە (وە)، وەک قوڕوەسەر .....
ئەم پێکهاتنە لە کرمانجیی ژووروودا زۆرە. شایانی باسە، مامۆستا چ. باکاییێڤ ئەمەی یادداشت کردووە (بڕوانە: زمانی کوردەکانی سۆڤێت، ل ٢٥٠-٢٥١)، بەڵام ناتەواویی ئەوەیە، کە وای داناوە نەک هەر دوو ناو + ناوبەدنی (ب)، بەڵکو حاڵەتی ناوێک + ئاوەڵ اوێ + ناوبەندی (ب- bi)ش هەیە... من لەو ڕایەدام کە حاڵەتی دووەم – واتە ناو + ئاوەڵناو + ناوبەندی (ب) نییە و نموونەی وا لە زمانی کوردیدا بەدی ناکرێ و تەنانەت چ. باکاییێڤ خۆیشی هیچ نموونەیێکی بۆ ئەو حاڵەتە نەهێناوەتەوە.

٦- ئاوەڵناو + ناوبەندی (ە) + ناو. وەک:

کورت + ە + باڵا + کورتەباڵا

تاریک + ە + شەو = تاریکەشەو

پیر +ە + مێرد= پیرەمێرد

٧- ناو + ڕەگی کردار. وەک:

ئاشتی + خواز = ئاشتیخواز

بار + کێش = بارکێش

سەر + بەست =سەربەست

پیاو + کوژ = پیاوکوژ

خێر + خواز = خێرخواز[56]

٨- ئاوەڵناو + ڕەگی کردار[57]. وەک:

دوور + بین = دووربین

ڕەش + پۆش = ڕەشپۆش

ڕاست + گۆ = ڕاستگۆ[58].

---

[55] د. قەناتی کوردۆ پەنجەی بۆ ئەوە ڕاکێشاوە، کە ئەم جۆرە ڕۆنانە لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا زۆرە و وشەکانی "ڕەشبەخت، خراپماڵ، خوەشبەخت، پاکدل، کێمبیر"ی کردووە بە نموونە (بڕوانە: دەستووری زمانی کوردی .... ل ٨٤).

[56] ئەم جۆرە لێکدانە لە کرمانجیی ژووروشدا اۆرە. وەک:
خوون + ڕێژ = خوورڕێژ (خوێنڕێژ)
مێر + کوژ = مێرکوژ (پیاوکوژ)
(بڕوانە: ق. کوردۆیێڤ، دەستووری زمانی کوردی ..... ل ٨٤).

[57] کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سیمرنۆڤا هەرچەندە ناوی ئەم پێکهاتنەیان هێناوە، بەڵام هیچ نمونەیەکیان بۆ نەهێناوەتەوە (بڕوانە: کتێبی "دیالێکتی کوردی موکری"، ل ٤٢).

[58] لە کرمانجیی ژووروشدا بە هەمان شێوە بەکاردێنرێ. وەک:
دوور + بین = دووربین
خوەش + گۆ = خوەشگۆ

٩- ژمارە + ناو. وەک:

دوو + دڵ = دوودڵ

چوار + چاو = چوارچاو[59]

دوو + ڕوو = دووڕوو[60]

١٠- ئاوەڵکردار + ناو. وەک:

ژێر + دەست = ژێردەست

ژێر + چەپۆک = ژێرچەپۆک[61]

١١- ئاوەڵکردار + ڕەگی کردار. وەک:

کەم + خۆر = کەمخۆر

زۆر + بڵێ = زۆربڵێ

ڕاست + بێژ = ڕاستبێژ
بڕوانە: ق. کوردۆییێڤ، دەستووری زمانی کوردی ..... ل ٨٥).

[59] مامۆستا نووری عەلی ئەمین وای داناوە، کە وا گۆیا ئەم پێکهاتنە بریتییە لە: ئاوەڵناو + ناو (بڕوانە: کتێبی "ڕێزمانی کوردی"، ل ١١٢). ئاشکرایە، کە (دوو، چوار...) بەر لە هەموو شتێک ژمارەن.

[60] ئەم جۆرە ڕۆنانە لە کرمانجیی ژووروودا زۆر باوە. بۆ نموونە:
چار + گۆشە = چارگۆشە
یەک + دەنگ = یەکدەنگ
(بڕوانە: ق. کوردۆییێڤ، دەستووری زمانی کوردی ..... ل ٨٤).
لە بەشی دیالێکتی کوردەکانی سۆڤێتدا زۆر جار پاشگری (-ی) بە کۆتایی ئەو جۆرە وشە لێکدراوانەوە دەلکێ، وەک:
دویقاتی (دوونهۆم)
دویدلی (دوودڵ)
(بڕوانە: چ. باکاییێڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، ل ٢٥١).

[61] شێوەی ئەم پێکهاتنە لە کرمانجیی ژووروودا بە زۆری وایە:
ئاوەڵکرداری (کێم/ کەم) یان (پڕ) + ناو . وەک:
کێم + شیر = کێمشیر
کێم + ئاڤ = کێمئاڤ
پڕ + ئاڤ = پڕئاڤ
پڕ + ملەت = پڕملەت
(بڕوانە: چ. باکاییێڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، ل ٢٥١).

١٢- دووپات کردنەوە:

أ) دووپات کردنەوەی ناو. وەک:

کونکون، خاڵخاڵ ....[62]

ب) دووپاتکردنەوەی ئاوەڵناو. وەک:

وردورد، جوانجوان ....

١٣- ئاوەڵناو + ناوبەند (و) + ئاوەڵناو. وەک:

سوور + و + سپی = سووروسپی

کەڕ + و + لال = کەڕولال

١٤- ئاوەڵناو + ناوبەندی (و) + وشەیێکی بێواتا. وەک:

گورج + و + گۆڵ = گورجوگۆڵ

ڕەق + و + تەق = ڕەقوتەق

نەرم + و + نۆڵ = نەرمونۆڵ[63]

١٥- ئاوەڵناو + ناوبەندی (ە) + ئاوەڵناو. وەک:

سۆر + ە + شین = سۆرەشین

---

[62] لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا کاتێ ناو دووپاتدەکرێتەوە، پاشگری (-ی) بە کۆتاییەوە دەلکێ و دەوترێ: "قول قولی" (کونکون)؛ "خال خالی" (خاڵ خاڵ) ... (بڕوانە: چ. باکاییڤ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، ل ٢٥٠).

[63] لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا کاتێ ناو دووپاتدەکرێتەوە، پاشگری ناوبەندی (و) سازدەبن، پێنج گرووپی دیاریکردووە (بڕوانە: فارووق عومەر صدیق، ڕۆنانی ناو لە زمانی ئەدەبیی کوردی عێرقدا - کورتەی نامەی دوکتۆری – مۆسکۆ، ١٩٧٧، ل ٢١). ئەگەرچی لەبارەی هەندێ جۆریانەوە تێبینی و سەرنجم هەیە، بەڵام بەگشتی کارێکی زانستیانە و دابەشکردنێکی واقعییانەیە و منیش بۆ ئەم کارەم کەڵکم لێوەرگرتووە. یەکێ لەو تێبینییانەشم، سەبارەت بەجۆری یەکەمی ئەو پێنج گرووپەیە، کە نووسەر تێیدا وای داناوە دوو ئاوەڵناوی سادەی هاوواتای لێکدراو. بەڕای من ئەمە تەنیا هاتنی دوو ئاوەڵناوی هاوواتایە بە دوایەکدا و (و)ی پێوەندی لە نێوانیاندایە و لێکدان لە ئارادا نییە ....

ترش + ە + تاڵ = ترشەتاڵ

سۆر + ە + سپی = سۆرەسپی

شۆر + ە + تاڵ = شۆرەتاڵ[64]، [65]

.....[66]

---

[64] د. قەناتی کوردۆ رادەگەیەنێ کە ئەم جۆرە پێکهاتنە کەمە و تایبەتە بە دیالێکتی کرمانجیی ژووروو، (بڕوانە: دەستووری زمانی کوردی، ل ٨٧)

[65] ئەم جۆرە ڕۆنانەی کرمانجیی ژووروو لە کرمانجیی خوارووودا بەم چەشنەیە: ئاوەڵناو + ناوبەندی (و) + ئاوەڵناو – واتە وەک جۆرەی ژمارە (١٣)ی ئەم باسە.

[66] مامۆستا نووری عەلی ئەمین لە کتێبی "ڕێزمانی کوردی"دا باسی بەشی هەرە زۆریی ئەو ئاوەڵناوە لێکدراوانەی کردووە، کە لێیان دواین، بەڵام ئەوەی لە باسەکەیدا جێگەی ڕەخنەبێ ئەوەیە، کە هەندێ ئاوەڵناوی داڕێژراوی بە لێکدراو داناوە. بەوێنە وشەی "نەمر، نەبەز، بەهێز، بەجەرگ، نارێک، بێهێز ..."ی لەژێر ئاوەڵناوی لێکدرودا باس کردووە.

کەریمی ئەیووبی و ئی. ئا. سمیرنۆڤا هەرچەندە لە زحریان دواون، بەڵام هەندێ ێکهاتنی گرنگیان لەبیر کردووە، بەوینە (ژ ١، ٨ ...)ی ئەم باسەی ئێمە).

پلەکانی ئاوەڵناو

لە هەندێ لەو کارانەدا کە لەبارەی ڕێزمانی کوردییەوە نووسراون کێشەی "پلەکانی ئاوەڵناو" لە بەشی "وشەڕۆنان"دا باس کراوە[67] و لە هەندێ بەرهەمیشدا لە باسی "جۆرەکانی ئاوەڵناو"دا لێی کۆڵراوەتەوە[68].

بۆ ڕەتکردنەوەی دانەنانی پلەکانی ئاوەڵناو بە حاڵەتی ڕێزمانی و تێگەیشتنی پێوەندی (درێژ – درێژتر – درێژترین) بە نیشاندانی پێوەندیی وشەی جیاواز، نەک فۆرمی جیاوازی یەک وشە، گەلێک بەڵگەی زمانەوانی هەیە.

---

[67] بۆ نموونە:
أ – نووری عەلی ئەمین، گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٥٨، ل ٣٤-٣٥.
ب – محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرەتاییێک لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٣، ل ١١٩.
.... و هەندێکی تر.

[68] بەوێنە:
ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لێژنەی زمان و زانستەکان، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٨٧-٨٩.
أ – ڕای مامۆستا صادق بەهائەدین، ل ٨٧.
ب – لێکدانەوەی د. نەسیرن فەخری، ل ٨٧.
ج – بۆچوونی مامۆستا نووری عەلی ئەمین، ل ٨٩.
... و گەلێکی تر.

نەک لەبارەی خاسیەتی ڕۆنانی پلەکانی ئاوەڵناوەوە، بەڵکو لەبارەی خاسیەتی حاڵەتی ڕێزمانیی پلەکانی ئاوەڵناوەوە ئەوە شایەتی دەدا، کە لە فۆرمی هەمەچەشنی حاڵەتی پلەکانی ئاوەڵناودا واتای لێکسیکی ئاوەڵناو هەر یەک شتە. ڕاستە لە یەکەم تەماشاکردنداo زۆر جار وا دێتە پێشچاو، کە وا جیاوازیی لە نێوان پلەکانی ئاوەڵناودا دەبێتە شتی جیاواز، واتە بەوێنە - درێژ و درێژتر و درێژترین - وا پێدەچێ واتای شتی جیاواز بگەیەنن، بەلام لە ڕاستیدا درێژ و درێژتر و درێژترین - خاسیەتی هەر یەک شت ڕادەگەیەنن، بەتایبەتی نیشانەی درێژی، بەلام لە حاڵەتی (درێژ)دا خاسیەتی واتای سەربەخۆیی بێ پێوەندێتیی بە شتی ترەوە نیشان دەدا. لە حاڵەتی (درێژتر)دا هەر ئەو خاسیەتە واتای بەندێتی و پێوەندێتیی نیشاندەدا بە شتی ترەوە لە ڕێی بەراوردکردنیانەوە. فۆرمی (درێژتر) دوو شت (یان دوو پۆل یان دوو دەستە ....) بەرانبەر یەکتر ڕادەگرێ. یەکێکیان لە ئاست ئەوی تردا پتر (درێژ)ە. لەمەوە دەبینی لە بەکارهێنانی تایبەتی ئاوەڵناو لە پلەی بەراورددا لە پێکهاتنیدا پێشبەندی (لە، ژ ...) هاوبەشی دەکات، وەک:

منیش لە تۆ زیاتر
پەسەندکەر و گوێلێگر

(گۆران، ل ١٠٥)

شەڕ ژ بێکارییێ چێترە

(کوردۆ، ل ٢٤٠)

لــە حاڵــەتی (درێژتــرن)دا نیشــانەی درێــژی، هــەروەک لــە حاڵــەتی (درێژتــر)دا ســەرلەنوێ نیســبی واتــا دەدا، بــەڵام جیــاوازی لەگــەڵ (درێژتــر)دا ئەوەیــە کــە فــۆرمی (درێژتــرین) وا دەگەیــەنێ، کــە ئــەم نیشــانەیە لــە پلەیــەکی باڵادایــە لــە ئاســت هــەموو حاڵەتــەکانی تــری هــەمان نیشــانەدا. بــەم پێیــە (درێژتــرین) وا دەردەخــا کــە خاســیەتی ئــەو نیشــانەی شــتە لەگــەڵ هــەموو پۆلــەکانی ئــەم یــان ئــەو شــتەدا بــەراورددەکرێ، کــە خــاوەنی ئــەو نیشــانەیەن و لــە نێــوان هەموویانــدا ئــەم پلــەی باڵایانــە. شــت هەیــە خــۆی لــە ئەســڵدا درێــژ نییــە، بەوێنــە (دەرز)، بــەڵام دەتــوانێ وەک هــەرە درێــژ خــۆی بنــوێنێ لــە بەراوردکردنیــدا لەگــەڵ کۆمەڵــە دەرزی تــردا. لەمــەوە دەردەکــەوێ ئەگــەر شــت بەتــەنیا وەربگیــرێ، ئــەوە لــەباری خاســیەتی درێژییــەوە هــەر دەشــێ وەک (درێــژ) تەماشــا بکــرێ (دەرزی درێژتــر). ئــەم فۆرمــەش فــۆرمی چەســپیوی ئاوەڵنــاوە. بــەکارهێنانی فــۆرمی (درێژتــر) یــان (درێژتــرین)، ئــەوە نیشــاندەدا، کــە شــتەکە بــە تــەنیا

تەماشـــانەکراوە، بـــەڵکو لـــە بەرانبـــەر هاوجنســـەکانی ڕاگیراوە.(69)

هـــەر ئـــەو نیســـبییەت ڕاگەیاندنـــەی دەلالەتـــە ڕێ بـــە فـۆرمی پلـەی بـەراورد و پلـەی بـالا نـادات لـە نێـو ڕیـزە وشـــەی تـــری هاوخاســـیەتدا شـــوێنی هەمیشـــەیی بـــۆ خۆیـان بدۆزنـەوە. بـە نموونـە، ئەگـەر لـەنێو ئـەو ڕیـزە وشـانەدا کـە خاسـیەتی ڕادەی گـەرمی و سـاری لەیـەک نزیـک دەخاتـەوە، نـاوی وشـەی "فێنـک" بێنـین، ئـەوە دەبینـین جێگـاییکی دیـاریکراوی لـە نێـوان وشـەکانی " گـەرم" و "سـارد"دا هەیـە. بـەلام هـەرچی کێشـەی دەسنیشـان کردنـی شـوێنی فـۆرمی "فێنکتـر"ە شـتێکی تـەو جێـی لێدوانـە؛ دەمـی بـوونی نیسـبییەت لـە گەیانـدنی واتـای دەلالـەتی "فێنکتـر"دا پێوەنـدی نـاوبراوی لەگـەڵ "گـەرم" و "سـارد"دا تێکـدەدا. لـە ڕاسـتیدا ئـەو جـۆرە حاڵەتانـەی وەک: (ئـەمڕۆ سـاردە، بـەڵام لەگـەڵ ئەوەشـدا لـە دوێنـێ گـەرمترە نیشـانی ئـەوە دەدات، کـە جیـاوازی لەگـەڵ "فێنـک، فێنکتـر"دا ئەوەیـە دەتـوانێ وا ڕابگەیـەنێ کە بە بێ نیسبییەت "ساردتر"ە.

بـەو پێیـە لـە هـەر سـێ فـۆرمی پلـەکانی ئاوەڵنـاودا مەبەسـت هـەر یـەک دەلالەتـە، بـەلام جیـاوازیی پلـەی

---

(69) ئا.، ئی. سامیرنیتسکی، مۆرفۆلۆژیی زمانی ئینگلیزی، مۆسکۆ، ١٩٥٩، ل ١٥٦- ١٥٧.

بەراورد و پلەی باڵا لەگەڵ پلەی چەسپیودا، ئەوەیە ئەوان خاسیەتی نیسبییان تێدایە. بەڵام بەراورد و پلەی باڵا شتێک بەجیا نیشان نادەن، بەڵکو نیشانی بەراوردیان دەدەن لەگەڵ شتی تردا.

"نسبییەت" واتای پلەی بەراورد و پلەی باڵا یەکدەخا و پێکەوە بەرانبەر پلەی چەسپیو ڕایاندەگرێ. بە واتاییکی دی سێ پلەی ئاوڵناو لە یەک ڕادەدا نین: بەگشتی دۆخ پلەی ئاوڵناو دابەش دەبێ بەسەر پلەی چەسپیو و پلەی نیسبیدا. هەرچی پلەی نیسبییشە دابەشدەبێ بەسەر پلەی بەراورد و پلەی باڵادا.

لەبەر ئەوەی هەموو پلەکانی ئاوەڵناو هەر یەک شت نیشاندەدەن، بۆیە ڕاست نییە وەک وشەی جیاجیا تەماشابکرێن، واتە وشەی نوێ ڕۆنانێن، بەڵکو فۆرمی جۆربەجۆری یەک وشە دەردەبڕن. کەوابوو مەسەلەکە وشەگۆڕییە، نەک وشەڕۆنان.[70]

ئەو بارودۆخی کە وا ژمارەییکی زۆر لە ئاوەڵناو پلەی بەراورد و پلەی باڵایان لێ پەیدا نابێ، دژی ئەوە ناوەستێ کە پلەی بەراورد و پلەی باڵا بە حاڵەتی ڕێزمانی دابنرێن. وەک دەزانین لە بەشە ئاخاوتنەکانی تریشدا هەندێ وشە هەن بەر ئەم یان

(70) هەمان سەرچاوە، ل ١٥٨.

ئەو حاڵەتی ڕێزمانی ناکەون و ئەمە نابێتە کۆسپ و بەرهەڵست لە ڕێگای بوونی دەستوورە گشتییەکەدا. جا بۆیە سەیر نییە ئەگەر هەندێ ئاوەڵناو پلەی بەراورد و پلەی باڵایان نەبێ. ئەمەش بەندە بەوەوە کە وا ئەو دەلالەتەی ئەو ئاوەڵناوە دەگەیەنێ لە چۆنیەتیدا مەودای بەراوردی نەبێ ... بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، دەلوێ واتای ئەو جۆرە وشانە بە ڕێگایێکی تر دەربببڕرێ – واتە بە گۆڕینی واتایان دەتوانن ئەو خاسیەتە وەربگرن و لە پلەی بەراورد و پلەی باڵادا بەکاربهێنرێن. بۆ نموونە:

پلەی بەراورد:

ئەمڕۆ پرچی لە دوێنێ پتر زێڕین بوو.

پلەی باڵا:

ئەمڕۆ پرچی لە هەموو ڕۆژ پتر زێڕین بوو.[71]

لەبارەی ئەوەوە، کە پلەکانی ئاوەڵناو فۆرمی ڕێزمانی جیاوازی وشەن نەک وشەی جیاجیان، هەروەها ئەو ڕاستییەش شایەتی دەدا، کە هەموو پلەکان هەمیشە بە ڕێکوپێکی لە یەک ڕەگەوە سازدەکرێن، لە کاتێکدا ئەو وشانەی دەلالەتی جیاواز نیشان دەدەن خاوەنی ڕەگی جیاوازن، وەک:

سارد، فێنک، گەرم ...

---

(71) دواتر بە دریژی لەو جۆرە حاڵەتانە دەدوێین.

لە سەرەتادا جیاوازی لە نێوان پلەکانی ئاوەڵناودا لە زمانە هیند و ئەورووپاییەکاندا بەندبوو بە حاڵەتی تاک و جووت و کۆوە. پلەی چەسپیو پێوەندییێکی دیاریکراوی بە ژمارەی تاکەوە هەبوو. پلەی بەراورد پێوەندی بە جووتەوە؛ پلەی بالا بە کۆوە هەبوو. پاشماوەی ئەو پێوەندییە تاکو ئێستا لە هەندێ زماندا ماوەتەوە، بەتایبەتی پێوەندیی کۆنی پلەی بەراورد بە ژمارەی جووتەوە.

بوونی سێ ڕواڵەت بە دوو – واتە نەمانی حاڵەتی جووت و بوونی بە کۆ، بووە هۆی تێکدانی پێوەندیی پلەی ئاوەڵناو بە فۆرمی ژمارەوە. بە وێنە فۆرمی پلەی بالا هاتە سەر ئەو بارەی بە هەمان دەلالەت نەک هەر لەگەڵ کۆمەڵی شتدا بەکاربهێنرێ و بەراوردبکرێ، بەڵکو لەگەڵ دوو شتیشدا بەرانبەر یەکتر ڕابگیرێن، کە زووتر ئەمە نەدەگونجا.[72]

ئەگەرچی پلەکانی ئاوەڵناو حاڵەتی ڕێزمانین، بەلام هەندێ جار وا ڕوودەدات ئەو جیاوازییەی پلەکان گەشەدەکات بۆ بوون بە وشەی جیاواز.

* * *

---

(72) سەرچاوەی ناوبراو، ئی. ئا. سامیرنیتسکی، مۆرفۆلۆژیی زمانی ئینگلیزی، ل ١٥٩.

لە زۆربەی زمانەکانی جیهاندا ئاوەڵناو سێ پلە (١- چەسپیو؛ ٢- بەراورد؛ ٣- بالا)ی هەیە. بۆ نموونە لە زمانی لاتینیدا "پلەی چەسپیو - gradus positivus " و "پلەی بەراورد – gradus comparativus " و "پلەی بالا – gradus superlativus" بەرچاو دەکەوێ. بۆ سازکردنی پلەی بەراورد لە زمانی لاتینیدا نیشانەی (ior) کە هی جنس نێر و مێیە و (ius) کە هی جنسی بێلایەنە دەخرێتە سەر ڕەگی ئاوەڵناو، بەوێنە:

"Longus, a, um – درێژ، ior, iong درێژتر" (بۆ جنسی نێر و مێ)؛ "ius, iong – درێژتر" (بۆ جنسی بێلایەن). پێکهێنانی پلەی بالاش بە هۆی لکاندنی نیشانەکانی (issimus) – بۆ نێر؛ (issima) – بۆ مێ؛ (issumum) – بۆ بێلایەن" ەوەیە بە ڕەگی ئاوەڵناوەوە. وەک long- issimus درێژترین؛ (بۆ جنسی نێر)؛ "long – issima درێژترین" (بۆ جنسی مێ)؛ "long – issimum درێژترین" (بۆ جنسی بێلایەن).

جگە لەو ڕێگا مۆرفۆلۆژییە، هەروەها هەندێ ئاوەڵناو لە ڕێگای لێکسیکی (وەصفی، تەحلیلی)یەوە پلەی بەراورد و پلەی بالایان پێدەدرێ. بەوێنە وشەی " magis – پتر، زیاتر" لە پێش پلەی چەسپیودا

دادەنرێ و واتای پلەی بەراورد پەیدادەبێ، یاخود وشەی "maxime – لە هەموان پتر، لە هەموان زیاتر" دەخرێتە بەردەم پلەی چەسپیو و واتای پلەی باڵا سازدەبێ...[73]

لە زمانی فەرەنسیدا پلەی بەراورد (le comparatif) و پلەی باڵا (le superlatife) بە یاریدەی ئاوەڵکرداری چەندێتی سازدەبن و فۆرمی ئاوەڵناوەکە هیچ ناگۆڕێ. پلەی بەراورد ئەگەر بۆ دەربڕینی چۆنێتییێکی بەرزتر بێ، ئەوە وشەی "plus – پتر، زیاتر" بەکاردێنرێ. بێتو مەبەست لە ڕادەی چۆنێتییەکە نزمتر بێ، ئەو دەم وشەی "moins – کەمتر" دەوترێ. کاتێ شتە بەراوردکراوەکان لە یەک ڕادەدا بن، ئەوسا وشەی "aussi- هەر هێندەی" یان "si- هێندەی" بەکاردەبرێن. بەشی دووەمی بەراوردەکەش بە یاریدەیە ئامرازی (que)ەوە بە بەشی یەکەمەوە دەبەسترێتەوە .... هەرچی پلەی باڵاشە بە یاریدەی ئامرازی (le, la, les) سازدەبێ و

---

[73] بڕوانە:
أ – ن. م. لێمپێل، زمانی لاتینی، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ١١٦-١٢٤.
ب – ڤ. ن. یارخۆ، ڤ. ئی. لۆبۆدی، زمانی لاتینی، چاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٦٩، ل ٥٢-٥٥.

لە پێش وشەی دووەمی بەراوردکراوەکەشەوە پێشبەندی (de) دادەنرێ ....[74]

پلەی بەراورد و پلەی باڵا لە زمانی ڕووسیدا لە دوو ڕێگەوە سازدەبن:

١- سادە (داتە ڕێگەی مۆرفۆلۆژی)؛ ٢ – ناسادە (واتە ڕێگەی لێکسیکی). ڕێگەی سادە بە یاریدەی هەندێ نیشانەی پێکدێ: بۆ پلەی بەراورد بە زۆری نیشانەی " ee (eu)" بەکاردێ و نیشانەی "ێ، شێ"یش ناوناوە.. پلەی باڵا بە هۆی نیشانەی "ێیشی (ئایشی)"ەوە ڕۆدەنرێ. هەرچی ڕێگەی ناسادەشە، ئەوەیە کە بۆ پلەی بەراورد وشەی "بۆلێ – پتر، زیاتر" و بۆ پلەی باڵا وشەی "سامیی،سامەیا، سامۆی – هەرە" دەوری پێکهێنانی ئەو حاڵەتە دەبینن.[75]

لە زمانی ئاوێستادا بۆ پێکهێنانی پلەی بەراورد و پلەی باڵا دوو حاڵەت هەبوو:

١- پێکهاتنی ڕاستەوخۆ لە ڕەگەوە.

---

[74] ئی. ئۆ. کۆستێتسکایا، ڤ. ئی. کارداشێڤسکی، ڕێزمانی فەرەنسی، چاپی حەوتەم، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ٤٦-٤٨.

[75] ئی. ئا. گولانۆڤ، مۆرفۆلۆژیی زمانی ڕووسیی ئەمڕۆ، چاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٦٥، ل ١٠٢-١٠٤.

لەم حاڵەتەدا پلەی بەراورد نیشانەی "yas, yas- یەش، باش"[76] وەردەگرێ و پلەی باڵاش نیشانەی "ista- یشتە"ی [77] دەچێتە سەر.

٢- پێکهاتن لە قەدی ئاوەڵناوەوە

لەم بارەدا پلەی بەراورد نیشانەی "tara- تەرە" [87] وەردەگرێ و لە چەند فۆرمێکیشدا شێوەی "ara- ەرە" دەبینرێ. هەرچی پلەی باڵایە نیشانە "tama- تەمە"ی پێوە دەلکێ و ناوەناوەش شێوەی "ama " بەرچاو دەکەوێ.[79]

لە زمانی فارسیی ناوەڕاست (پەهلەوی)دا پلەی بەراورد بە یاریدەی نیشانەی (تەر) پێکدێ، وەک: "سەخت + تەر ـــــ سەختتەر"؛ "سپووک (سووک، ئاسان) + تەر ـــــ سپووکتەر" .... چەند وشەییکی کەمیش لە ڕێگەی گۆڕینی دەنگی ناوەنەوە پلەی بەراوردیان وەردەگرت، " کەم (کەم) ـــــ کێم (کەمتر)"؛ "ڤەس (فرە، زۆر) ـــــ ڤێس (فرەتر، زۆرتر)"؛ "ڤەهـ (باش) ـــــ ڤێهـ (باشتر)" .... نیشانەی هەرە باوی پلەی باڵا "تۆم" بوو، وەک: "خوەس (خاس، باش" ـــــ خوەستوم (خاسترین، باشترین)" ..

---

(76) لە هیندی کۆندا دەبێتە "یەس، یانس".

(77) لە هیندی کۆندا بووە بە "یشتهە".

(87) لە هیندی کۆنیشدا هەر "تەرە"یە.

(79) س. ن. سۆکۆلۆف، زمانی ئاوێستا، مۆسکۆ، ١٩٦١، ل ٤٢-٤٣.

هەرچی نیشانەی (یست)ە کەمتر بەکاردەهێنرا، وەک: "مەسیست (مەزنترین)"...

لە ڕستەدا کە بەراوردی دوو شت دەکرا پێشبەندی "هەرج" یان "کوو" ... بەکاردەهێنران، کە واتای "لە"ی کوردی دەگەیەنن. هەرچی پێشبەندی (هەرچ)ە بۆ پلەی باڵاش بەکاردەهێنرا ....[80]

لە زمانی فارسیی نوێدا نیشانەی (تەر) پلەی بەراورد و (تەر + ین) پلەی باڵا سازدەکەن.[81]

پلەی بەراورد لە دیالێکتی ڕۆژئاوای زمانی بلووجیدا بە یاریدەی نیشانەی (تر) پێکدێ و لە دیالێکتی ڕۆژهەڵاتیشدا بە هۆی (تر، تەر)ەوە. پلەی باڵاش لە هەردوو دیالێکتدا لە پلەی بەراورد و هەندێ جێناو پەیدا دەبێ و هەندێ وشەش لە دیالێکتی ڕۆژئاوادا بە یاریدەی نیشانەی (ترین) سازدەبێ.[82]

لە زمانی پشتۆدا پلەی بەراورد بە یاریدەی پێشبەندی[83] (تر) پێکدێ و پلەی باڵاش بە هۆی دەستەواژەی (تر تولو)ەوە سازدەبێ، وەک:

---

(80) ف. س. ڕاستورگویڤا، زمانی فارسیی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦، ل ٥٣-٥٤.

(81) ذوالنور، دستور پارسی در صرف و نحو و املای فارسی، تهران، ١٣٤٣، ل ٥٦-٥٧.

(82) ف. ئا. فورۆلۆڤا. زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٣٠.

(83) بینیمان لە زمانەکانی دیدا (تر) نیشانەیە، بەڵام لە پشتۆدا پێشبەندە.

احمد تر محمود مشردی (ئەحمەد لە مەحموود گەورەتر)

احمد تر تولو مشردی (ئەحمەد لە هەموان گەورەترە).(84)

* * *

لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناو لە ڕووی پلەوە سێ جۆرە:

١- پلەی چەسپیو.

٢- پلەی بەراورد.

٣- پلەی باڵا.

١. پلەی چەسپیو

پلەی چەسپیو کە ئاوەڵناوێکی ڕووتە و هیچ نیشانەییەکی مۆرفۆلۆژی نییە (تیژ، گەرم، سوێر، سوور، ترش، تاڵ، سەوز، ئازا، ناسک، پاک ... بێبەرهەم، بەختەوەر، ئاگادار، غەمناک، نازدار .... سەرگەرم، قوڕبەسەر، سەربەست، ڕاستگۆ ...) دەبێتە بناغەی دروستبوونی پلەی بەراورد و پلەی باڵا.

چەند نموونەییەک:

دەموت دوو چاوی خۆمە ئەگەر (بەکرەجۆ)یی ئەشک
نەبوایە تیژ و بێ ئەمەر و گەرم و سوێر و سوور

(84) ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤٠.

(نالی، ل ١٨٠)

لەجیٚمانەوە ترش و تاڵت دەکا
تریٚ بوو بە سرکە، عەسەل بوو بە سەم

(مەحوی، ل ٢٣٦)

٢- پلەی بەراورد

لە زمانی ئەدەبیی کوردیدا بۆ ڕۆنانی فۆرمی پلەی بەراورد دوو ڕێگەی سەرەکی هەیە:

١- ڕێگەی مۆرفۆلۆژی [85]، کە ئەویش بە یارمەتی نیشانەی (تر)ە، دەخرێتە سەر ئاوەڵناوی چەسپیو.

وەک:

خۆش + تر ـــــ خۆشتر

چاک + تر ـــــ چاکتر

باش + تر ـــــ باشتر

نموونە:

زەردەخەنەکەت پڕنەشئە وەک مەی
گڕوگاڵەکەت خۆشتر لە صەد نەی

(بێکەس، ل ١٥٤)

وتی: ڕاستە منیش باوەڕ ئەکەم و ئەزانم کە وایە و بۆ ئێمە ئەمە چاکە و ئەوە چاکتر و باشتر چارەیێک نییە.

---

[85] ئەم ڕێگەیە دەشیٚ پێشی بوتریٚ شێوەی سادە یان شێوەی ڕۆنراو.

(لە خەوما، ل ٦١)

لەو ڕستەیەشدا کە بەراوردی تێدا دەکرێ پێشبەندی (لە) دەخرێتە نێوان ئەو دوو وشەیەوە یان ئەو دوو دەستەواژەیەوە یان ئەو دوو ڕستەیەوە - بە واتایەکی تر ئەو دوو شتەوە - کە بەراورددەکرێن[86].

---

[86] باسی شوێنی هاتنی پێشبەندی (لە) لە باری پلەی بەراوردا لای نووسەرانی ڕێزمانی کوردی بە جۆری جیاواز دەربڕراوە. بەوێنە:
د. قەناتی کوردۆ دەڵێ: ".... (لە) دەکەوێتە پێش ئەو ناوەی پلەی نزمتری پێدەبەخشرێ" (د. قەناتی کوردۆ، ڕێزمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی و سۆرانی، بەغدا، ١٩٨٤. د. کوردستان موکریانی لە ڕووسییەوە کردوویە بە کوردی، ل ١٠٥. لەبارەی ئەم دەربڕینەی مامۆستا کوردۆوە سێ سەرنج نیشاندەدەین:
١- ڕاست نییە وا دەرببڕرێ، کە ئەو وشەیەی بەراوردەکەی لەگەڵدا دەکرێ دەبێ ناو بێ، چونکە هەندێ بەشە ئاخاوتنی دیش، وەک (جێناو، چاوگ، ژمارە ...) دیسان لە نێوانیاندا بەراورد دەکرێ. وەک:
تۆ لە من ئازاتری
ڕۆیشتن لە ڕاکردن خۆشترە
پێنج لە چوار زیاترە
٢- نەک مەرج نییە ئەو شتەی بەراوردەکەی لەگەڵ دەکرێ هەر ناوبێ، بەڵکو مەرج نییە وشەیەکیش بێ، چونکە وەک ئاشکرایە، دەشێ دەستەواژەیێک یاخود ڕستەیەکیش بێ. بە نموونە:
نەسرین لە هەزار پیاوی ترسنۆک باشترە.
٣ - ڕاستە، کە دەوترێ "ئازاد لە نەوزاد ئازاترە؛ نەسرین لە لانە جوانترە ...) ئەوە پلەی نزمتر بە وشەی دووەم دەبەخشرێ - واتە بە "نەوزاد" و "لانە" - جا ئەمە وا ناگەیەنێ، کە هەمیشە پلەی نزمتر بە وشەی دووەم دەدرێ، یەکەم، وەک دەزانین. ئاوەڵناوی واش هەیە پلەی نزمتر بدا بە وشەی یەکەم، نەک دووەم. بە نموونە ئەگەر بوترێ "ئازاد لە نەوزاد (سووکترە، نزمترە، پیسترە، خراپترە، گێلترە ....)؛ نەسرین لە لانە (ناشیرینترە، وشکترە، چەوتترە، سسترە ..."، ئەوە وشەی یەکەم - واتە "ئازاد" و "نەسرین" - پلەی نزمتریان پێدراوە...
کەواە وشەی یەکەم نە مەرجە هەر ناوبێ و نە مەرجیشە هەمیشە پلەی نزمتر بە وشەی دووەم ببەخشرێ.
لە کتێبی قوتابخانەکاندا لەبارەی شوێنی پێشبەندی (لە)وە نووسراوە: "(لە) دەخرێتە نێوان هەردوو ناوەکەوە" (زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٦٩). دەربارەی ئەم دەربڕینەش دوو تێبینی دەخەینە پێشچاو:

چەند نموونەیێک:

ترێ لە سێو خۆشترە.

ترێ کەلکی زۆرە و لە سێویش خۆشترە.

نازەنین لە تۆ زیرەکترە.

نازەنین ئەگەرچی کچێکی سستە، بەڵام لە تۆ زیرەکترە.

زانین لە نەزانین چاکترە.

زانین ئەگەر کەمیش بێ لە نەزانین هەر چاکترە.

یەک لە دوو ئاسانترە.

یەک جار بێت لە دوو جار ئاسانترە.

.... هتد.

١- بەڵێ لە ڕستەی وەک "دارا لە ئاری باشترە"دا پێشبەندی (لە) لە نێوان هەردوو ناوەکەدایە، بەڵام ئەگەر بوترێ "دارا کوڕێکی چاکە و یارمەتی هەژاران زۆر دەدات و لە ائاری باشترە"، ئەوە ناکەوێتە نێوان دوو ناوەکەوە، بەڵکو دەکەوێتە پێش ناوی دووەم. بێتو بوترێ:
"پیاوی ئازا لە پیاوی ترسنۆ باشترە"، ئەوە دەکەوێتە نێوان دوو دەستەواژەوە .... هتد.

٢- ئەگەرچی باشە دانەران لە پەراوێزدا، ئەوەیان وتووە، کە "دەتوانین لە جێی دوو ناوەکە، ڕاناویش بەکاربهێنین" (ل ٦٩)، بەڵام وەک پێشتر ڕوونمان کردەوە، دەشێ هەندێ بەشە ئاخاوتنی دیش بەکاربهێنرێ.
د. کەریمی ئەیووبی و د. ئی. ئا. سمیرنۆڤا (دیالێکتی کوردی موکری، لێنینگراد، ١٩٦٨، ل ٣٩) و د. نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی (ڕێزمانی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی بەشی کوردی زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٢، ل ٩٢) و د. زارێ یووسف (دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٨٠، ل ٣٨) .... وایان دەربڕیوە، کە (لە) دەکەوێتە پێش ئەو ناوەی بەراوردەکەی لەگەڵ دەکرێ. ئەم نووسەرانەش کەوتوونەتە دوو هەڵەوە:
١- وەک وتمان ئەو وشەیەی بەراوردەکەی لەگەڵ دەکرێ، مەرج نییە هەر ناو بێ، بەڵکو دەشێ (جێناو، چاوگ، ژمارە ....)ش بێت.
٢ – بەشی دووەمی بەراوردەکە نەک هەر مەرج نییە ناو بێ، بەڵکو مەرج نییە وشەیەکیش بێ، چونکە هەڵکەوتی زمانی کوردی ئەوە نیشاندەدا کە ئەو شتەی بەراوردی لەگەڵدا دەکرێ، دەشێ لە دەستەواژەیێک یان ڕستەیەکیش پێکهاتبێ.

لە تێکڕای ئەو نموونانەدا دەبینین، ئەو ئاوەڵناوانەی نیشانەی (تر)یان وەرگرتووە و پلەی بەراورد ڕادەگەیەنن، کەوتوونەتە دوا ئەو دوو وشەیەوە، کە لەگەڵ یەکتردا بەراورد کراون ... بەڵام دەبێ ئەوە لەبیر نەکەین، کە لە زمانی کوردیدا ئەوەش دەبینرێ، کە ئاوەڵناوەکە دەکەوێتە نێوان دوو وشە یان دوو دەستەواژە یان دوو ڕستە بەراوردکراوەکەوە. وەک:

کانییێکی ڕوونی بەر تریفەی مانگەشەو:
لە بنیا بلەرزی مرواری زیخ و چەو،
جوانترە لە لای من لە دەریای بێسنوور

(گۆران، ل ٤٦)

زاوای بەردەگای ئاواتی دڵ (عیو!)
بووکی ڕازاوەی جوانترە لە گوڵ (عیو!)

(گۆران، ل ١٤٩)

.... کابرای کاروانچی وتی باوکم خوا هەڵناگرێ ئێوە سەعاتێ زیاترە، بەم تاریکە و سەرما و لێزمەیە، ئێمەتان لەم قوڕەدا ڕاگرتووە.

(لە خەوما، ل ٣٤)

لەو بەرزیەدا ئاوازی شایی
بەرزتر لە تەپڵ و ئاوازەی شایی
.... هتد.

ئەو ڕێگەی سەرەکییەی لە زمانی ئەدەبیی کوردیدا فۆرمی پلەی بەراورد ڕۆدەنێ و لێی دوایەن، لە ناوچەی موکریان و سۆران .... یشدا بە هەمان شێوە دەبینرێن. بەوێنە:

خوا لە سوڵتان مەحموودی گەورەترە.

(تحفەء مظفریە، ب١، ل ١٨٦)

ئەوان لە مە بەغیرەتترن.

(تحفەء مظفریە، ب٢، ل ٥)

ڕۆڵە، ئەو ئەنگوستیلەی هەڵگرە، لە پادشایەتیی تۆ چاترە.

(تحفەء مظفریە، ب١، ل ١٩٦)

کوڕە کەچەر وەرە پێشتر
دەم و لێوت کەللەی شەکر
ئەتۆ لۆ من لە برام چێتر

(فۆلکلۆر، ل ١١٩)

... و گەلێکی تر. [87]

---

[87] لەم بەشە دیالێکتانەشدا، هەروەک زمانی ئەدەبی، ئەو حاڵەتەش دەبینرێ، کە ناوەڵناوەکە بکەوێتە نێوان دوو بەشە بەراوردکراوەکە. بەنموونە:
مامەکم هەیە لە ژووری
سەری گەورەترە لە (هووی)
(فۆلکلۆر، ل ١٢)

٢- ڕێگەی لێکسیی[88]، ئەمیش بە یارمەتیی وشەی وەک (پتر، زیاتر، زۆرتر، کەمتر ...) سازدەبێ. وەک:

پتر جوانە

زیاتر ئازایە

کەمتر ترشە

زۆرتر باریکە

.... هتد.

ئەم ڕێگەیە بە هەمان شێوە لە بەشە دیالێکتی موکریان و سۆران ... یشدا خۆی دەنوێنێ.

هەرچی نیشانەی (تر)ە، کە لە بەشە دیالێکتەکانی سلێمانی و موکریان و سۆران .... دا نیشانەی بەراوردە لە شێوەی هەورامانددا لە وێنە (تەر)دا بەدەردەکەوێ، وەک (مەزنتەر) ....[89]

بۆ نموونە:

فەرشێ پەی شیرین شۆخ شیرینڕەنگ

خاستەر جە دیبای کارخانەی فەرەنگ

(خانای قوبادی، ل ٦١)

نمانا ظوڵمەت چیهری سەوادی

---

[88] ئەم ڕێگەیە دەشێ پێشی بوترێ ڕێگەی ناسادە یان شێوەی وەسفی.

[89] محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورددا بەغدا، ١٩٨١، ل ١٨٨.

سیاتەر چە بەخت (خانای قوبادی)

(خانای قوبامدی، ل ٥٧)

واتش: ئەی مەژنوون سالار سەرمەشق

بەدبەختەر چە من تۆ چە سەوادی عەشق

(میرزا ئۆلقادر، ل ٩١)

تێبینی:

لە بەشە دیالێکتی هەورامانیدا دوو شت سەرنج ڕادەکێشێ:

١- ئەو نموونانەی لەبەر دەستتان، ئەوە نیشاندەدەن، کە ئاوەڵناوەکە دەکەوێتە نێوان دوو شتە بەراوردکراوەکەوە، نەک دوایانەوە.

٢- ئەو پێشبەندی (لە)یەی لە دیالێکتی خوارووودا و ئەو (ژ)ەی لە دیالێکتی ژووروودا لە بەراوردەکەدا دەور دەبینێ، لەم بەشە دیالێکتەدا لە شێوەی (جە)دا بەدەردەکەوێ.

لە ئەدەبی زووی کاکەییەکاندا، وەک ناوچەی هەورامان نیشانەی (تەر) بەکارهێنراوە. هەرچی پێشبەندەکەشە لە شێوەی (چە) دایە. بەڵام ئەدەبی نوێی کەوتۆتە ژێر تەئسیری زمانی ئەدەبی و نیشانەی (تر) و پێشبەندی (لە) جێی (تەر) و (چە)یان گرتۆتەوە.

نموونە بۆ ئەدەبی کۆن:

موئمین ئەو کەسەن بۆ چە قال
ویش کەمتەر گێرۆ چە ئەدناى منا

(حیلمی، ل ٨٥)

نموونە بۆ ئەدەنی نوێ:

یەک لە یەک ڕەشتر زوڵف لەگەڵ پەرچەم
گۆنای گوڵێک بوو لە باخچەدا کەم

(سەی، وەهاب، ل ٨٧)

وێڕای ئەو دەستوورە گشتییانەی خۆنواندنی پلەی بەراورد، چەند حاڵەتێکی دیش دێتە پێشچاو، کە بە پێویستی دەزانم سەرنجی خوێنەریان بۆ ڕابکێشم:

١- ڕستەی وا هەیە، ئەگەرچی ئاوەڵناوەکەی نیشانەی (تر)ی پێوەیە، بەڵام پێشبەندی (لە) و ئەو شتەی لەگەڵی بەراورددەکرێ، تێدا نییە. ئەمیش سێ جۆرە:

أ- لە ڕستەکانی پێشتردا ئەو شتەی لەگەڵی بەراورددەکرێ وتراوە. بە نموونە لە دێڕی (٩-١٠)ی کتێبی "لە خەوما"دا وتراوە: "ئەویش وتی باشە، بەڵام جارێ هەر لیرەکان بگۆڕینەوە باشترە". ڕاستە لەم ڕستەیەدا ئاشکرا نییە کە گۆڕینەوەی لیرە لە گۆڕینەوەی چ دراوێکی دی چاکترە. بەڵام لە دێڕی (٧-٨)دا ناوی "بانقەنەوت" و "هەزار ڕوپیەیی" براوە،

کەواتــە کورتــە وتراوەکــە ئەمەیــە "گورینــەوە لیرەکــان لــە بانقەنەوت و هەزار ڕوپیەیی چاکترە" ...

ب- لــە ڕســتەکانی پێشــتردا، ئەگــەرچی ئــەو وشــەیە یــان ئــەو دەســتەواژەیە یــان ئــەو ڕســتەیەی لەگــەڵی بــەراوردەکرێ دەقــاودەق نــەوتراوە، بــەڵام بــە شــێوەییێکی تــر نیشــاندراوە. بــە نموونــە لــە لاپــەڕە (٥٠)ی هــەمان کتێبــدا قارەمــانی چیرۆکەکــە بــە دوور و درێــژی باســی ئــەو دەکــات، کــە بــە پەیــدابوونی هەنــدێ پیــاوی زانــا و تێگەیشــتوو و دڵــی خــۆش دەبــێ.... و ئنجــا لــە دوا دێــڕدا دەڵــێ؛ "هــەتا ئــەهات ئومێدم زلتــر ئــەبوو". بێگومــان دیــارە خــاوەنی ئــەو وتانــە مەبەســتی ئەوەیــە بڵــێ: "هــەتا ئەهات ئومێدم لە ئومێدی جاران زلتر ئەبوو".

قارەمــانی هــەمان چیــرۆک لــە لاپــەڕە (٣٢)ەوە تــا کۆتــایی لاپــەڕە (٣٤) بەســەرهات و لێقــەومان و نەگبــەتی و تــەنگ و چەڵەمــە و نــەهاتی خــۆی دەگێڕیتــەو و لــە کۆتاییــدا دەڵــێ "خــوا لــەوە خراپتــر نــەدا". لێــرەدا (لــە) پێشــبەندەکەیە و (وە)ش کــە کــورتکراوەی (ئــەوە) یــە دەگەڕێتەوە بۆ هەموو بەسەرهاتەکە.

ج – ئــەو شــتەی بەراوردەکــەی لەگــەڵ دەکــرێ لــە هــیچ شــوێنێکدا نــەوتراوە، بــەڵام لــە ناوەرۆکــدا هەیــە. بەوێنــە لــە دێــڕی (٦)ی لاپــەڕە (٥٣)ی بەرهــەمی نــاوبراوی مامۆســتا جــەمیل صــائیبدا وتــراوە: "وا چاکــە

ئەم ئیشانە سەعاتێک زووتر جێبەجێ بکرێ" و پێشتریش هیچ ئیشارەتێک نییە بۆ ئەوەی "ئەو ئیشانە" لە کاتی خۆی دوا خرابن یان پێویست بن لەپێش وەختدا جێبەجێ بکرێن، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا لە ناوەرۆکدا دیارە کە مەبەست وایە: "وا چاکە ئەم ئیشانە لە وەختێکدا بکرێ لە کاتێ زووتر بێ"

٢- شێوە بەراوردێک هەیە هەردوو شتە بەراوردکراوەکەی تێدایە، بەڵام پێشبەندی (لە) نییە و ئامرازی (یا، یان، یانە، یاخود ...) بەشداری دەکات. ئەمیش دوو چەشنە:

أ- ئەوانەی ئاوەڵناوەکەی نیشانەی (تر) وەردەگرێ.

وەک:

نەسرین جوانترە یان لانە.

ڕاوی کەروێشکێ خۆشترە یانە ئەو ماچانە

(تحفەء مظفریە، ب١، ل ٣٥)

ب- ئەوانەی ئاوەڵناوەکەی نیشانەی (تر)ی ناچێتە سەر، وەک:

ڕوومەتی کاکە مەم زەریفە، یان چرا و فەنەرە

(تحفەء مظفریە، ب١، ل ٣٢٨)

... هتد.

لــە دیــالێکتی کرمـــانجیی ژووروووشـــدا هـــەر (تـــر) نیشـانەی پلـەی بـەراوردە، بـەڵام پێشـبەندی (ژ) لـە جێـی (لە) دێت.

چەند نموونەیێک:

مە ژ زولفێن د بوتان ڕشترە بەخت

سەحەران تێت پەری پێ نە حسین

(جزیری، ل ٣٢٠)

شەڕ ژ بێکارییێ چێترە.

(کوردۆ، ل ٢٤٠)

هەبی نەبی چو ژ خودێ و پێغەمبەرا مەستر نەبی.

(خالید حسەین، ل ٧)

.... و گەلێکی تر.

لـــە دیـــالێکتی کرمـــانجیی ژووروووشـــدا، هـــەروەک دیــالێکتی کرمــانجیی خــواروو، ئــەوەش بــەدی دەکــرێ، کـــــە ئاوەڵناوەکـــــە بکەوێتـــــە نێـــــوان دوو بەشـــــە بەراوردکراوەکەوە. وەک:

دەوێ جیرباندی چێترە ژ مامسێ نە جیرباندی

(کوردۆ، ٣٢٥)

لـەم دیالێکتەشـدا هـەروەک لـە دیـالێکتی خـوارووداء، ئـەو شـێوە بـەراوردە هەیـە، کـە ئـامرازی (یـا، یـان ...) لـە بریتی پێشبەند (لە) بەشداری دەکات. وەک:

ئەز جانترم یان تۆ؟

(خالید حسەین، ل ٣٦)

لە بەشە دیالێکتەکانی کوردەکانی سۆڤێتدا هەندێ جار بەبێ پێشبەندی (ژ) بەراوەردەکە پێکدێ – واتە (ژ) بەشداری ناکات. وەک:

*کەچکا من کەچکا تە ڕندترە.

*نیاز من ڕندتر لۆ دکە.

*ڕێیا تە ئی مە درێژترە.

.... هتد[90].

لە تەک ئەو ڕێگە مۆرفۆلۆژییەدا، ڕێگەی لێکسیکیش هەیە، کە بە هۆی وشەی (دها) وە[91] سازدەبێ. وەک:

ئەز قیزا دها بەدەو بخوزەم

– واتە (من کچێکی پتر جوانم دەوێ)[92]

لە بەشە دیالێکتی کوردی ئەرمەنستاندا وشەکانی (ژ، هێ، داها/ دها) و لە بەشە دیالێکتی تری

[90]بڕوانە: د. چەرکەزی بەکۆ (باکایێڤ)، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ١١٧.

[91]شایانی باسە، د. قەناتی کوردۆ باسی ئەو جۆرە بەراوردەی کردووە، بەڵام لەوەدا باش بۆی نەچووە، کە دەڵێ لە کرمانجیی خوارووودا لەبریتی (دها) وشەی (هێشتا) ئەو دەورە دەبینێ (د. قەناتی کوردۆ، ڕێزمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی و سۆرانی، بەغدا، ١٩٨٤. د. کوردستان موکریانی لە ڕووسییەوە کردوویە بە کوردی، ل ١٠٥. هۆی ئەم هەڵەیەش ئەوەیە، کە وشەی (دها) لە کرمانجیی ژووروودا دوو مانای سەرەکی هەیە: (١- هێشتا؛ ٢- زیاتر، پتر). جا نووسەر ئەگەر مانای دووەمی (دها)ی وەربگرتایە، ئەوە تووشی ئەو هەڵەیە نەدەبوو.

[92] د. قەناتی کورد بەهەڵە ئەو نموونەیەی کردووە بە دیالێکتی خواروو، وتوویە: "من کچەکەی هێشتا جوانم دەوێ".

کوردەکانی سۆڤێتدا (ژە، هی) لەگەڵ پلەی چەسپیو دێن و پلەی بەراورد پێکدێنن. لەم بارەدا پێشبەندی (ژ/ژە) لە پێش ئەو وشەیەوە دادەنرێ کە بەراوردەکەی لەگەڵدا دەکرێ و وشەکانی (هێ، هی، داها/ دها) لەپێش ئاوەڵناوەکەوە، وەک:

*ئەو ئی ژ تە ئاقلە (ئەو پتر لە تۆ ئاقڵە - ئەو لە تۆ ئاقڵترە).

*ئەلەگەز بلندە لێ ئێگرداغ هێ بلندە (ئەلەگز بڵندە، بەڵام ئاگری داغ پتر بڵندە - ئەلەگز بڵندە، بەڵام ئاگری داغ بڵندترە).

*ناها مە ڕند دەژین، بەلام سبەینێ پتر باش دەژینم (ئێستا ئێمە باش دەژینم بەلام سبەینێ باشتر دەژین).

*ئەم سالا ١٩٦٠ دها ڕند بخەبتن (ئێمە لە ساڵی ١٩٦٠دا پتر باش کاردەکەین - ئێمە لە ساڵی ١٩٦٠دا باشتر کاردەکەین).

..... هتد [93]

٣- پلەی باڵا

لە زمانی ئەدەبیی کوردیدا پلەی باڵا هەروەک پلەی بەراورد لە دوو ڕێگەوە ڕۆدەنرێ:

---

[93] بروانە؛ د. چەرکەزی بەکۆ (باکایێف)، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣، ل ١١٧-١١٨.

١- ڕێگـەی مۆرفۆلـۆژی، کـە ئـەویش بـە یارمـەتی نیشـانەی (تـر + یـن = تـرین) سـازدەبێ. واتـە یـان (یـن) دەخرێتــە ســەر ڕێــژەی پلــەی بــەراورد یــان (تــرین) دەخرێتــە ســەر پلــەی چەســپیو. وەک: جــوانترین، ئازاترین، ناسکترین ...

ئەمەوێ کە دەرچووم لەم دێیە بەیانی
خاتیرەم هەڵگرێ جوانترین نیشانی!

(گۆران، ل ٢٦)

کـاتێ نیشـانەی (تـر) یـاخود (تـر + یـن) دەخرێتـە سـەر وشەیێک، هەندێ دیاردەی فۆنەتیکی دێتە گۆڕێ:

١- ئەگــەر وشــە کۆتــایی بــە دەنگــی (ت) بێــت و دەنگــی پێشیشــیەوە نــەبزوێن بــێ، ئــەوە لــە دەربڕینــدا یــەکێک لــەو دوو (ت)ە - واتــە (ت)ی کۆتــایی وشــەکە یــان (ت)ی ســەرەتا نیشــانە - قــووت دەدرێ. ئەمــەش بــەر یاســای کورتکردنــەوە و تێــداچوون [94] دەکــەوێ. وەک:

کورت + تر (تر + ین) = کورتر، کورترین
پت[95] + تر (تر + ین) = پتر، پترین
درشت + تر (تر + ین) = درشتتر، درشتترین

---

[94] بۆ وەرگرتنی زانیاری لەبارەی یاسای کورتکردنەوە و تێداچوونەوە، بڕوانە: د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، زمانی کوردی لەبەر ڕۆشنایی فۆنەتیکدا، بەغدا، ١٩٧٦،ل ٥٤.

[95] واتای: کەم، تۆز، پچ ... دەگەیەنێ.

ڕاست + تر (تر + ین) = ڕاستتر، ڕاستترین

خەست + تر (تر + ین) = خەستتر، خەستترین

٢- بێتو وشە کۆتایی بە دەنگی (ت) بێت و دەنگی پێشیشیەوە بزوێن یان نەبزوێنی (و – W) و (ی – y) بوون، ئەوە هەردوو (ت)ەکە دەوترێن. وەک:

(ا): مات + تر (تر + ین) = ماتتر، ماتترین

(ە): بلیمەت + تر (تر + ین) = بلیمەتتر، بلیمەتترین

(وو): پەڕپووت + تر (تر + ین) = پەڕپووتتر، پەڕپووتترین

(و): قوت + تر (تر + ین) = قوتتر، قوتترین

(ی): زیت + تر (تر + ین) = زیتتر، زیتترین

(ێ): شێت + تر (تر + ین) = شێتتر، شێتترین

(و – W): چەوت + تر (تر + ین) = چەوتتر، چەوتترین

... هتد.

٣- ئەگەر وشە کۆتایی بە دەنگی (د) بێت، ئەوە لە دەربڕیندا (د)ەکە ناوترێ. هۆی ئەمەش کلۆرکردنە یان تواندنەوە.[96]

وەک:

زیاد + تر (تر + ین) = زیاتر، زیاترین

---

[96] بۆ وەرگرتنی زانیاری لەبارەی یاسای کلۆرکردن و تواندنەوە، بڕوانە: د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی، بەغدا، ١٩٨٦، ل ١١٨-١٢٧.

بڵند + تر (تر + ین) = بڵندتر، بڵندترین

توند + تر (تر + ین) = توندتر، توندترین

سارد + تر (تر + ین) = سارترم سارترین

٤- بێتو وشە کۆتایی بە دەنگی ئاوازداری (ز، ژ ...) بێ، ئەوە کپ دەبن و وەک (س، ش ...) دەوترێن. لێرەدا بەر یاسای تواندنەوە دەکەون. وەک:

بەرز + تر (تر + ین) = بەرزتر، بەرزترین

تیژ + تر (تر + ین) = تیژتر، تیژترین

٥- ئەگەر وشەیێک کۆتایی بە هەر دەنگێکی بزوێن یان نەبزوێن (جگە لە "ت، د، ز، ژ") بێت، ئەوە بێ هیچ گۆڕانێک "تر + ین" وەردەگرێ، وەک:

گەورە + تر (تر + ین) = گەورەتر، گەورەترین

سپی + تر (تر + ین) = سپیتر، سپیترین

ماندوو + تر (تر + ین) = ماندووتر، ماندووترین

.....

خراپ + تر (تر + ین) = خراپتر، خراپترین

سوور + تر (تر + ین) = سوورتر، سوورترین

تەڕ + تر (تر + ین) = تەڕتر، تەڕترین

پیس + تر (تر + ین) = پیستر، پیسترین

باش + تر (تر + ین) = باشتر، باشترین

پاک[97] + تر (تر + ین) = پاکتر، پاکترین

تاڵ + تر (تر + ین) = تاڵتر، تاڵترین

نەرم + تر (تر + ین) = نەرمتر، نەرمترین

جوان + تر (تر + ین) = جوانتر، جوانترین

خاو + تر (تر + ین) = خاوتر، خاوترین

.... هتد.

ئەو ڕێگە سەرەکییە (واتە - ڕێگەی مۆرفۆلۆژی)، کە لە زمانی ئەدەبی کوردیدا فۆرمی پلەی باڵا ڕۆدەنێ و لێی دواین، لە ناوچەی موکریان[98] و سۆران ... یشدا بە هەمان شێوە دەبینرێ.

---

(97) بەڵام وشەی (چاک) لە نێوانیاندا بیژۆکە و زۆرجار دەنگی (ک)ەکەی قووت دەدرێ و دەوترێ (چاتر، چاترین). وەک:

پۆست بە کۆڵێ (عامیری) فەرمووی کە وا بۆ پوختە بوون
جەوتی سەر کێوان گەلێ چاتر لە (تاڵی شاری)یە
(نالی، ل ٥٨٠)

بێ دیتن و بۆ واسطە چاتر لە من و تۆ
هیچ کەس نییە نەیناسێ ئەگەر شێتە ئەگەر ژیر
(کۆیی، ل ٣٠)

بە خەندێکی دڵی بیماری ئەو چاوانە مەشکێنە
لە ئەم گوڵقەندە مەحرووم مەفەرموو بەڵکو چاتر بم
(وەفایی، ل ٥٥)

ئێستا ئەمن چلۆن وەدەربکەوم؛ بۆ هیچ شاران ناچێ ڕێگایە
وەرە، میر بمکوژە؛ چاترە گەردنت ببێ خۆش و ئازایە؛
(تحفەء مظفریە، ب١، ل ٣٨٠)

دەنگی (ک)ی وشەی (چاک) وەنەبێ هەر لەباری وەرگرتنی نیشانەی (تر، ترین)دا تێدابچێ، بەڵکو ئەو دیاردەیە لەباری ئاسایشدا دەبینرێ. وەک:

شیعری من کامیان چا بێ
ئەمجا بێ فرمێسک نابێ (گۆران، ل ١٠٤)

(98) د. کەریمی ئەیووبی و د. ئی. ئا سمیرنۆڤا لە لاپەڕە (٣٩)ی کتێبی "دیالێکتی کوردی موکری، لێنینگراد، ١٩٦٨"دا دەڵێن: ئاوەڵناو کە لە پلەی باڵادا بێ و بە یارمەتی پاشگر (ڕاستتر – نیشانە - ئەوڕەحمان)ی (ترین) پێکهاتبێ دەوری دیارخەر

٢- ڕێگەی لێکسیکی. ئەمیش دوو جۆری هەیە:

أ- بە یارمەتی وشەی "هەرە" و ئاوەڵناو لە پلەی چەسپیودا. وەک:

هەرە شیرین؛ هەرە ئازا؛ هەرە گەورە.

ئازاد کوڕی هەرە گەورەی مام بارامە

ب- بە یارمەتی دەستەواژەی وەک (لە هەموو؛ لە هەموو شت؛ لە سەرتاپایان؛ لە تێکڕا ...) و ئاوەڵناو لە پلەی بەراورددا. نموونە:

جگە لەوەش لە هەموو شت خراپتر:
دڵ خاڵییە، کوورەم تیا نییە ئاگر،

(گۆران، ل ١١٥)

لە هەمووان پێشتر سای سینە سافان
مخدومی (معدوم) مەولەوی جافان

(پیرەمێرد، ل ٢٤٤)

ئەو دوو جۆرەی ڕێگەی لێکسیکی، کە لە زمانی ئەدەبیدا هەیە و لێی دواین، بە هەمان چەشن لە بەشە دیالێکتی موکریان و سۆران ... یشدا دەبینرێ.

نموونە:

بەزمی ئەمشەو لە هەموو شەوان زیاترە

دەبینێ و دەچێتە پێش ناوەکەوە، وەک: گەورەترین شاری یەکێتی سۆوێت مسکەوە". دەبوو نووسەرانی ئەو کتێبە، وشە (دەشێ، دەلوێ، ...) لەگەڵ ئەو ڕستەیەیاندا دابنێن، چونکە مەرج نییە هەمیشە ئاوەڵناوەکە پێش بکەوێ و وەک ئاشکراشە، تەنانەت لەو نموونەیەدا کە کردوویانە بە بەڵگەی ئەو ڕایەیان، ڕەنگە وا ڕەوانتر بێ، کە ناوەکە پێش بخرێ و بوترێ: "مەسکەو گەورەترین شاری سۆوێتە".

(تحفهء مظفريه، ب١، ل ٣٤٢)

نیشانەی (تر + ین = ترین)، کە لە بەشە دیالێکتەکانی سلێمانی و موکری و سۆران ... دا نیشانەی پلەی باڵایە، لە شێوەی هەورامانـدا لە وێنەی (تەر + ین = تەرین)دا بەدەردەکەوێ[99]، وەک (کەمتەرین ....) نموونەی:

هەر گاە جەرووی لوتف، زوڵفان عەنبەرین

ئەر پەرسی، ئەحواڵ، بەندەی کەمتەرین

(صەیدی، ل ١٦١)

لە ئەدەبی کۆنی کاکەییەکانیشدا، هەروەک ناوچەی هەورامان (تەرین) بەکارهێنراوە.

نموونە:

مەعلووم جە فیرقەی گوناهکارانم

کەلب کەمتەرین قاپی یارانم

(حیلمی، ل ٢٦٠)

لە بەشی هەرە گەورەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا نیشانەییەکی مۆرفۆلۆژی تایبەتی نییە، کە پلەی باڵای پێ ڕۆبنرێ[100]، بۆیە ئەو مەبەستە بە

[99] بڕوانە: محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورددا، بەغدا، ١٩٨١، ل ١٨٨.

[100] لە ناوچەی بادینانی کوردستانی عێراقدا نیشانەی (تر+ ین ـــــ ین) بەکاردێنرێ. (بڕوانە: ١- د. مەکسیمی خەمۆ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق، کتێبی، "وڵاتان و میللەتانی ڕۆژهەڵاتی نێزیک و ناوەڕاست"، ب٧، یەریڤان، ١٩٧٥، ل ٣٣١؛ ٢- ئەدەبییاتی ئەو ناوچەیە. بۆ نموونە:

ڕێگەی لێکسیکی سازدەبێ. ئەم ڕێگە لێکسیکییەش بە هۆی چەند وشەیەکەوە پێکدێ:

أ) بە یاریدەی وشەی "هەرە"وە، کە لە پێش ئاوەڵناوی چەسپیوەوە دێت. ئەمەش ڕێگەی هەرە باوە و لە زۆربەی زۆری دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا دەبینرێ.

چەند نموونەیێک:

ئەحمەدی خانی مێرەکی هەرە مەزن بوو

نەسرین کەچەکی هەرە جوان و زیرەکە

ب) لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی یەکێتی سۆڤێتدا بە هۆی وشەی "لاپ"ەوە کە هەر مانی "هەرە" دەگەیەنێ پلەی بالا سازدەبێ. وشەی "لاپ"یش هەروەها دەکەوێتە پێش ئاوەڵناوی چەسپیوەوە. وەک:

ئادەمێ لاپ باش (ئادەمیزادی هەرە باش)

کەچکێ لاپ ڕند (کچی هەرە جوان)[101]

ج) لە ناوچەی بادینان "هەر یێ؛ هەر یا؛ هەر یێد" لە پێش ئاوەڵناوی پلەی بەراوردەوە بەکاردێنن و پلەی بالا دروست دەبێ. وەک:

هەر یا بلنتر.[102]

... ئەڤ خوە پاراستە مەستترین هێزە.

(خالید حسەین، ل ٤)

(101) بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، د. چەرکەزی بەکۆ (باکاییێڤ)، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، ل ١١٩.

د) لە بەشە دیالێکتی کوردەکانی ئەرمەنستان و زمانی ئەدەبییاندا "هەری" بۆ نێرینە و "هەرە" بۆ مێینە و بۆ کۆ "تەوری" بۆ نێرینە و "تەورە" بۆ مێینە و بۆ کۆ، کە واتای "هەرە" دەگەیەنن، بۆ سازکردنی پلەی باڵا بەکاردێنرێن و دەخرێتە پێش پلەی چەسپیوەوە.[103]

هـ) لە بەشە دیالێکتەکانی کوردەکانی سۆڤێتدا بە یارمەتی وشەی وەک: (حەموو؛ حەمووشک؛ تەڤ؛ گشک/ گشت/ گشتیک، سافک ...) و پێشبەندی (ژ) پلەی باڵا سازدەبێ[104]. لەم بارەدا ئاوەڵناوەکە لە پلەی چەسپیودایە، بەڵام لە هەندێ بەشە دیالێکتدا ناوەناوە ئاوەڵناوەکە نیشانەی (تر)ی بەراورد وەردەگرێ[105]، [106]... لە ناوچەی بادینانـدا بەپێچەوانەوە ئاوەڵناوەکە پتر نیشانەی (تر)ی لەگەڵ دێت. وەک:

---

(102) بڕوانە: د. مەکسیمی خەمۆ، زمانی کوردەکانی بادینانی کوردستانی عێراق، ل ٣٣١.

(103) بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، د. چەرکەزی بەکۆ، زمانی کوردەکانی سۆڤێت، ل ١٢٠-١٢١.

(104) هەمان سەرچاوە، ل ١٢١.

(105) هەمان سەرچاوە، ل ١٢١-١٢٢.

(106) لە شێوەی کەڵهوڕیشدا هەروەک دیالێکتی ژووروو بەدەگمەن نیشانەی (ترین) بەکاردێنرێ. بۆ سازکردنی ڕێژەی پلەی باڵا بە زۆری دەستەواژەی (لە گشت)؛ لە هەمگ ....) دەور دەبینێ. وەک:
وەیس مرا لە گشت (لە هەمگ ...) پیاگەیل دێکەگەمان گەوراترە.

ڕابە خوە بکە عەتار .... هندە گوستیلکا بکرە لگەڵ بازنکا لگەل خوە ببە ... گوستیدەکێ ژ هەمیا جوانتر و مەستر ژەهری بکە و ....

(خالید حسەین، ل ٢٧)

زۆربەی نووسەرانی ڕێزمانی کوردی وایان داناوە، کە گوایا پلەی بەراورد و پلەی باڵا تەنیا تایبەتن بە ئاوەڵناوی چۆنێتی[107]. ئەگەرچی بە زۆری وایە، بەڵام وردبوونەوە و لێکۆڵینەوە ئەوە ئاشکرا دەکەن، کە نەک تەنیا هەندێ ئاوەڵناوی نیسبی، بەڵکو چەند بەشە ئاخاوتنێکی دیش نیشانەی پلەی بەراورد و پلەی باڵا وەردەگرن.

ئاشکراترین پاشگر کە یاریدەی ڕۆنانی سیفەی نیسبی بدات، پاشگری (ی)یە. ئەم پاشگرە کاتێک دەچێتە سەر ناوێکی سادە دەیکاتە ئاوەڵناوێکی دارێژراو و واتای نیسبی دەگەیەنێ، وەک (کورد + ی = کوردی؛ جیهان + ی = جیهانی ...). جا بەتایبەتی

---

[107] بەوێنە:
أ- نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، سلێمانی، ١٩٦٠، ل ١١٤-١١٦.
ب – عەبدوڵڵا شاڵی و...، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندەی، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٦٨.
ج – د. قەناتی کوردۆ، ڕێزمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٨٠-٨٢ (بە زمانی ڕووسی)؛ ل ١٠٥-١٠٧ (بە زمانی کوردی).
... و هەندێکی تر.

نیشانەی (تر) بە ڕەوانی دەچێتە سەر ئەو جۆرە وشانە و دەوترێ (کوردیتر؛ جیهانیتر ...).

ئەو جۆرە ناوانەش، کە واتای چۆنێتی و دەلالەتی شت نیشاندەدەن و بەتایبەتیش ئەوانەیان، کە دوو واتا دەبەخشن – واتە بۆ ناو و بۆ ئاوەڵناو بەکاردێنرێن – دیسان بە ئاسانی نیشانی (تر)یان (ترین) وەردەگرن[108]، وەک: بیابان، گومان، پیاو، کەر، سەگ ... هتد.

چەند نموونەیێک:

هەچ کوێ ئەچین بیابانتر
جێگای ترس و گومانتر

(گۆران، ل ١٠٨)

هەندرێن لە ئازاد پیاوترە.
هەندرێن پیاوترین کەسی ئەم گەڕەکەیە.

هەروەها جێناوی خۆیی (خۆ) و جێناوی چەندێتی (چەند) و جێناوی نەفی (هیچ) ... یش دەتوانن ئەو نیشانەیە وەربگرن.

وێڕای ئەو سێ پلەیە (چەسپیو، بەراورد، باڵا)ی ئاوەڵناو، هەروەها دیاردەی، هێزپێدان و بێهێز کردن؛ گەورەکردن و بچووککردنە و بەرز و

---

(108) شایانی باسە د. چەرکەزی بەکۆ باسی ئەو حاڵەتەی کردووە. بڕوانە: سەرچاوەی ناوبراو، ل ١٢٢.

نزمکردنەوە....ی ڕادەی چۆنێتی ئاوەڵناویش هەیە، کە ئەویش لە زمانی کوردیدا لە چەند ڕێگایەکەوە سازدەبێ:

١- بە یاریدەی هەندێ پێشگر.

بە نموونە لە دیالێکتی کرمانجیی خوارووەدا پاشگری (کەلە، ۆکە، ۆڵە، ۆڵ ....) و لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا پاشگری (ۆتانکی، ۆکی، ۆلەکی ...). وەک:

کەلە - جوانکەلە

ۆکە - گێلۆکە

ۆڵە - نەرمۆڵە

ۆڵ - شڕۆڵ

... هتد.

ۆتانکی - ڕەشۆتانکی

ۆکی - زەرکۆکی

ۆلەکی - سۆرۆلەکی

... هتد.

٢- بە هۆی دووپاتکردنەوەی ئاوەڵناوەکەوە. ئەمیش چەند جۆرێکە:

أ) دووپاتکردنەوەی ئاسایی

ئەم حاڵەتە لە هەردوو دیالێکتی سەرەکیی کوردیدا وەک یەک دەبینرێن.

وەک:

ڕەشڕەش

بەرامبەر بە تۆ و دوو چاوی ڕەشڕەش
کە ناز ئەفرۆشن بە کەچ نیگای گەش!...

(گۆران، ل ١٥٤)

جوانجوان

چەمی تانجەڕۆی سەردەمی نیسان
پڕە لە وێنەی سروشتیی جوانجوان؛

(گۆران، ل ١٧٧)

هێدیهێدی

پیرێ کازی مەلەکێد قەنجەیێ کر
هێدیهێدی خوە نێزیکی دەنگی کر

(سیابەند و خەجێ، ل ١٩٠)

ب) دووپاتکردنەوەییێک کە یەکەم بەش پاشگری (ی) وەردەگرێ، ئەم حاڵەتەش تەنیا لە دیالێکتی ژووروودا هەیە، وەک:

سۆریسۆر

ڕەشیڕەش

سارِیسار

.... هتد.

ح) دووپاتکردنەوەییێک کە هەردوو بەشەکە پاشگر وەربگرن. بەشی یەکەم پاشگری (ی) وەردەگرێ و

دووەمیش (ۆتانکی). ئەمەش تایبەتە بە بەشە دیالێکتی کوردەکانی ئەرمەنستان. وەک:

سۆری سۆرۆتانکی

ڕەشی ڕەشۆتانکی

خ) لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروودا ژمارەیێک ئاوەڵناو هەیە لە کاتی دووپاتکردنەوەدا بەشی دووەم پاشگری (ی، کی، ۆکی) وەردەگرن. ئەو دووپاتکردنەوەیەی بە یاریدەی ئەو پاشگرانە سازدەبن لە ڕووی واتاوە هیچ جیاوازییان نییە. تێکڕایان پلەی بەرزی چۆنێتی ڕادەگەیەنن. وەک:

سۆر – سۆری

سۆر – سۆرکی

سۆر – سۆرۆکی

تاڵ – تاڵی

تاڵ – تاڵکی

تاڵ – تاڵۆکی

.... هتد.[109]

---

[109] شایانی باسە مامۆستا قەناتی کوردۆ باسی ئەو دیاردانەی کوردووە و منیش لە باسی ئەو کێشەیەدا کەڵکێکی زۆرم لە کارەکەی ئەو وەرگرتووە (بڕوانە: د. قەناتی کوردۆ، دەستووری زمانی کوردی بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو، مۆسکۆ، ١٩٧٨، ل ٨١-٨٢). لێرەدا بە پێویستی دەزانم پەنجە بۆ ئەوەش ڕابکێشم، کە د. کوردستان موکریانی گەلێ بەندی ئەو باسەی بە هەڵە و ناتەواوی و شێوای وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی. بەوێنە د. قەناتی کوردۆ لە بەندی (١٠٢)دا دەڵێ: "بەهێزکردن یان ناسککردنی ڕادەی چۆنێتی ئاوەڵناو بە هۆی دووپاتکردنەوەی ئاوەڵناوەکەوە یان پاشگر خستنەسەری ئەنجام دەدرێ" (بەزمانی ڕووسی، ل ٨١).

٣- دانانی وشەی وەک (زۆر، فرە، هێند/ هێندە، پڕ، چەند/ چەندە، یەکجار، گەلێ/ گەلێک/ گەلە/ گەلەک، دەها، کەم، پچ، پچێ، پچێک/ پچەک ...) لە پێش ئاوەڵناوەکەوە.

چەند نموونەییێک:

سەرپۆشی لووتکەی بەفری زۆر سپی
بە دارستان ڕەش ناو دۆڵی گپی

(گۆران، ل ١٢٧)

پێستی ڕوومەتیان هێندە ئەستوورە
تەڕی و تەریقی زۆر لەوان دوورە

(پیرەمێرد، ل ٢٤٢)

پڕ بلندە ئاستانا دەورەیێ
دێ بلند کە نالیا فریا من

(پەرتۆیێ هەکاری، ل ١٧٩)

مالەک گەلە زەنگین هەبی ...

(خالید حسەین، ل١٦)

شەمامەی چەند شیرینە
هەردووک لە باغەل دەنێ

(فۆلکلۆر، ل ٨٤)

بەژنی چەند بڵندە

کەچی د. کوردستان بەو جۆرەی خوارەوەی وەرگێڕاوە: "بەهێزترن پلەی بالای ئاوەڵناوی چۆنی، ئەو ئاوەڵناوەیە، کە سوفیکسی ئاوەڵناوی لەگەڵدا بەکاردەهێنرێت" (بە زمانی کوردی، ١٠٦)....

مامزی گەرمەڵانێ

(فۆلکلۆر، ل ٨٤)

..... و گەلێکی دی.

ئاوەڵناو لە دۆخی ئیزافەدا

یەک:

وەک دیارخەر.

١- ئەگەر ئیزافە بە یاریدەی نیشانەی (ی)یەوە پێک بێت – واتە کە دیارخراو نیشانەی (ی) وەربگرێ – ئەوە هەموو جۆرەکانی ئاوەڵناو – واتە ئاوەڵناوی چۆنێتی و ئاوەڵناوی نیسبی و ئاوەڵناوی نادیار – بۆیان هەیە بێن، واتە ببن بە دیارخەر. وەک:

ئاوەڵناوی چۆنێتی:

بۆ سەوازییی دەور و پشتم، بۆ ئاسمان،

بۆ شاخی بەرز، خانووی تازە، دنیای جوان ...

(گۆران، ل ٣٤)

چاوی من دەمدەم دەڕێژێ ئاوی صاف و خوێنی گەش

دا بلێن دەریای عومانە دوڕڕ و مەرجانی هەیە

(نالی، ل ٥٣٧)

ئاوەڵناوی نیسبی:

بەسەر گۆنای سپیدا خشڵی زێڕینە بریسکەی دێ
پەری سەر کێوی قافیش هێندە پرچی زەردی خۆی لێدێ

(پیرەمێرد، مل ١٣٦)

لەژێر ئاسمانی شینا،
لەپاڵ لووتکەی بەفرینا،

(گۆران، ل ٢٨)

ئاوەڵناوی نادیار:

أ) ئاوەڵناوی نادیاری جیاکەرەوە

ئەم مانگە هەتا ئەچێتە سەر ئەبێ سەد هەزار لیرەی ترم بۆ بگۆڕنەوە و بۆم تەواو بکەن ....

(لە خەوما، ل ٤٩)

لایەکی یەمەنی نوغرۆ دەکا، تەرەفی دیکەی لە دوو دەکا وێرانە

(تحفەء مظفریە، ب١، ل ٢٢٧)

ب) ئاوەڵناوی نادیاری دیاریکردن.

قەط چ دەرگای وا نییە عالی بە شەرطێ بچمەوە
با هەزار جورم و خەطا [بازیار!] لەسەر ڕووی زەحمەتە

(وەفایی، ل ١١٨)

پیاوی وا نامرێ، دیارە ئەمێنێ
لەناو عالەما بەرز و ناسراو بوو

(بێکەس، ل ١٤٣)

لەم دۆخەدا – واتە ئەگەر ئیزافە بە هاریکاری (ی) پێکبێت، ئەوە نیشانەکانی (ە، ەکە)ی ناسیاوی و (ێک، ێ)ی نەناسیاوی و (ان)ی کۆ ... دەچنە سەر دیارخراو و دیارخەریش:

أ) ئەگەر دیارخەر ئاوەڵناوی چۆنێتی یان ئاوەڵناوی نیسبی یان ئاوەڵناوی نادیار بێ، ئەوە نیشانەکان بە شێوەی جیاواز دەچنە سەر دیارخراو، وەک:

١- ئەگەر دیارخەر ئاوەڵناوی چۆنێتی یان ئاوەڵناوی نیسبی بێ، ئەوە دیارخراو تەنیا نیشانەی (ە) و (ێک) و (ان) وەردەگرێ و (ەکە) و (ەکە + ان) وەرناگرێ.

ئاوەڵناوی چۆنێتی:

دڵەی خەمگین

گوڵێکی سوور

چاڵێکی قووڵ

کچانی ئازا

بە وێنە:

تاریک و لێڵ بێ ئاسمانی شینت

ئاهـ و هەناسەی دڵەی خەمگینت

(بێکەس، ل ٦٢)

لە هەچ باخێک گوڵێکی سوورم دیبێ،
بۆ چووم هەزار دڕک لە پێم چەقیبێ!

(گۆران، ل ٤٨)

شێلم و بڕوێش تێک هەڵ ئەشێلرێ
چاڵێکی قووڵی بۆ هەڵ ئەکەنرێ

(پیرەمێرد، ل٢٣٧)

ئاوەڵناوی نیسبی:
گوڵەی کێوی
کراسێکی هاوینە
پیاوانی خێڵەکی

٢- کاتێ دیارخەر ئاوەڵناوی نادیاری جیاکەرەوە بێ، ئەو دەمە وێڕای نیشانەی (ێ)ی نەناسیاوی تێکڕای نیشانەکانی دی وەردەگرێ – واتە (ەکە) و (ێک) و (ان) و (ەکە + ان)ی دەچێتە سەر. وەک:

جوانەی تر
کچەی تر
ژنێکی تر
شارانی تر
هاوڕێکانی تر

بۆ نموونە:

جوانەی تریش هەروەکو ئەم جوانانە،
نەیتوانیوە دامرکێنێ ئەم گیانە،

(گۆران، ل ٤٨)

گـوێم گـرت ژنێکـی تـر لـەو لاوە وتـی بـەخوا قوربـان من بیستوومە ماڵی فلانە کەس پیرۆزەیەکیان هەیە...

(لە خەوما، ل ٤٥)

هەروەکو شارانی تر کەس ئاشنای کۆیە نەبوو
شوهرەتی ئەبیاتی من خەڵکی لەسەر کۆکردەوە

(کۆیی، ل ٥٩)

لەبەردەممانا هاوڕێکانی تر،
بە چۆکا هاتن وەک یخی حوشترا!

(گۆران، ل ١٤٨)

٣- کـە دیارخـەر ئاوەڵنـاوی نادیـاری دیـاریکردن بـێ، ئـەو کاتـە دیـارخراو هـەر نیشـانەی (ێ) و (ان)ی پێوە دەلکێ. وەک:

ئەهلێکی وا
ئاگرێکی وەها

بە نموونە:

ئەهلێکی وای هەیە کە هەموو ئەهلی دانشن
هەم ناظیمی عوقوودن و هەم ناظیری ئوموور

(نالی، ل ١٨م٤)

نەورۆز بوو ئاگرێکی وەهای خستە جەرگەوە
لاوان بە عشق ئەچوون بە بەرەوپیری مەرگەوە

(پیرەمێرد، ل ١١٩)

ب) ئەگەر دیارخەر ئاوەڵناوی چۆنێتی بێ و لە حاڵەتی (مضاف‌الیه)دا بێ، ئەوە نیشانەکان بە دیارخەرەوە دەلکێن، وەک: (کوڕی ئازاکە؛ کوڕی ئازاییک، کوڕی ئازایان؛ کوڕی ئازاکان....)[110]

چەند نموونەییک

بێستوونی عیشقی شیرینێک ئەوا هاتۆتە پێش
گەر لە حەق بێم و نەیەم، تەقلیدی فەرهادێ دەکەم
(مەحوی، ل ٢٣٤)

هەرچەن هاڕەی دێ هەیاسە جوانێک،
لە هێلانەی دەم ئەفڕێ: ئامانێک!....
(گۆران، ل ١٣٣)

وەفدی کوردستان، میللەت فرۆشان
هەرزە وەکیلی شاری خامۆشان
(پیرەمێرد، ل ١٠٢)

نە لاوان کوژران بە گوللە و شەستیر
نە پێی نازداران خرایە زنجیر
(بێکەس، ل ٥٨)

٢- بێتو ئیزافە بە هۆی نیشانەی (ە)ەوە سازببێ – واتە کاتێ نیشانەی (ە) بە دیارخراوەوە دەلکێ، ئەو دەمە تەنیا ئاوەڵناوی چۆنێتی و ئاوەڵناوی نیسبی

---

[110] لێرەدا کە ئاوەڵناوی (ئازاکە، ئازاییک، ئازایان، ئازاکان) بەدوا وشەی (کوڕ)دا هاتووە و دەوری (مضاف‌الیه) بینیوە، هۆی ئەوەیە کە مەبەست (کەسێک)ە (ئازایە)ە و ئەو ناوەی بەردەمی کە وەسفی دەکا، نەوتراوە.

دەتوانن بە دوایدا بێن – واتە ببنە دیارخەر. هەرچی ئاوەڵناوی نادیارە لەم بارەدا نایەت – واتە ناتوانێ بەدوا دیارخراوێکدا بێت، کە (ە)ی ئیزافەی وەرگرتبێ. وەک:

ئاوەڵناوی چۆنێتی:

کچە مەنگەکە

ئاوە جوانەکە

ئەی کچە مەنگەکەی بە دەنگی چپە دوو،

گەندەمووی دەم و چاو، مەچەک هەڵنەگرتوو....

(گۆران، ل ٤٥)

ئاوە جوانەکەی سەرچاوەکەی زەڵم

بۆچ بەهار لێڵی و پایزان پڕ تەم

(پیرەمێرد، ل ١٣٤)

ئاوەڵناوی نیسبی:

بووکە زێڕینەکە

جلە بەهارییەکان

ئاوەڵناوی نادیار:

×

×

لەم بارەدا – واتە کاتێ ئیزافە بە یاریدەی نیشانەی (ە) سازدەبێ – دیارخراو هەرگیز ناتوانێ هیچ نیشانەییکی وەک نیشانەی (ێک)ی نەناسیاوی و

(ەکە)ی ناسیاوی (ان)ی کۆ .... وەربگرێ، بەڵام بەپێچەوانەوە دیارخەر دەبێ یەکێک لەو نیشانانەی پێوە بلکێ، دەنا بێ وەرگرتنی نیشانەیێک دەستەواژەکە سازنابێ[111]. وەک:

کچە کاڵەکە

ئەستێرە بەرزەکان

کوڕە ئازاییێک

کوڕە ئازایێ[112]

بەوێنە:

ئەی کچە کاڵەکە! جوانی تر با زۆر بن،

لە باغچەی بەهارا گوڵباخی بەر خۆر بن،

(گۆران، ل ٤٥)

ئەستێرە بەرزەکان ئەدرەوشێنەوە بە شەو

وەک من بەداخەوەن، نە سرەوتیان هەیە و نە خەو

(پیرەمێرد، ل ١٠٦)

دوو:

وەک دیارخراو:

---

[111] ئەگەرچی حاڵەتی ئەوتۆ دەبینرێ، کە دیارخەر نیشانەی پێوە نییە و بەدوا دیارخراوێکدا هاتووە، کە نیشانەی (ە)ی ئیزافەی وەرگرتووە، وەک مێرگەسوور، کێلەسپی ...)، بەڵام لێرەدا وشەی لێکدراو پێکدێ، نەک دەستەواژە.

[112] نموونەکان دەردەخەن، کە لە نێو نیشانەکاندا تەنیا نیشانەی (ەکە) و (ەکە + ان) و (ێ) و (ێک) وەردەگرێ.

لە نێو هەر سێ جۆرەکانی ئاوەڵناودا تەنیا ئاوەڵناوی چۆنیتی دەتوانێ وەک دیارخراو خۆی بنوێنێ. بەوێنە:

جوانی لادێ؛ گەورەی شار؛ بچووکی گەڕەک؛ دڵسۆزی کورد ...

ئەم جۆرە ئاوەڵناوانە بە ئەسڵ ناوێکیان لەگەڵە و بە لابردنی ناوەکە ئەمان بوونەتە دیارخراو، دەنا لە ناوەرۆکدا ئاشکرا دیارە کە مەبەست لە "جوان" – "کچی جوان؛ ژنی جوان ..."ە.

ئاوەڵناوێک کە دەبێتە دیارخراو، جگە لە نیشانەی (ێ)، دەتوانێ تێکڕای نیشانەکانی دی – واتە (ە، ەکە) و (ێک) و (ان) و (ەکە + ان) – وەربگرێ. وەک:

جوانەی لادێ

جوانەکەی لادێ

شۆخێکی نایاب

نازدارانی جاف

جوانەمەرگانی وەتەن

بۆ نموونە:

هێی ئەوەی نیگارێک لە یادم کێشراوە،

شۆخێکی نایابە، بەڵام ئاخ، بێ ناوە!...

(گۆران، ل ٤٦)

بۆچ پێم نانوێنێ وێنەی فتوغراف

وێنەی شیرینی نازدارانی جاف

(پیرەمێرد، ل ١٢٤)

وەتەن دەروونی لەت لەتە
گیرۆدەی داوی نەگبەتە
خەو و خۆراکی میحنەتە
بۆ جوانەمەرگانی وەتەن

(بێکەس، ل ٨٠)

... هتد.

لەم بارەدا – واتە کاتێ ئاوەڵناوە دیارخراوەکە نیشانەیەک وەردەگرێ، ئەوە دیارخەرەکە نیشانەی پێوە نالکێ، بەڵام ئەگەر دیارخراوەکە نیشانەی وەرنەگرت، ئەو دەمە دیارخەرەکە بۆی هەیە هەر یەکێ لە نیشانەکان وەرگرێ.

بۆ نموونە:

ئای بۆ (پەری خان) نازداری جافان
ئاهووی زەڕباهووی عەنبەر کڵافان

(پیرەمێرد، ل ١٢٤)

زنجیرەییێک ئاوەڵناو

لە زمانی کوردیدا ئەوە زۆر بەرچاو دەکەوێ کە چەند ئاوەڵناوێک بەدوا یەکدیدا دێن ... کاتێ چەند ئاوەڵناوێک بەدوا ناوێک یان جێناوێکدا دێن و بەیاریدەی (- ی، - ە)ی ئیزافە بە یەکەوە دەبەسترێن، بەم چەشنەی خوارەوە خۆیان دەنوێنن:

١- بە یاریدەی (-ی)ی ئیزافە:

لەم حاڵەتەدا دیارخراو نیشانەی پێوە بێ یان پێوە نەبێ، کارناکاتە سەر ئاوەڵناوەکان و (-ی) هەموویان پێکەوە دەبەستێ و سەرجەمیان دەبنە دیارخەری ناوەکە یان جێناوەکە. وەک:

أ) لەگەڵ دیارخراوی بێ نیشانەدا:

خاکی چاکی پاکی طەیبە

نەبوو ڕووم بێمە خاکی چاکی پاکی طەیبە، تا بیستم
بە سەگ نابێ مولەووەث ئاوی زەرقا، بەحری ئیحسانە

(نالی، ل ٥١٩)

خوێنی گەرمی ئاگراوی

غەرامی کەمدەوامی عومری لاویم

دڵۆپی خوێنی گەرمی ئاگراویم

(گۆران، ل ٩٧)

ب ـ لەگەڵ دیارخەری نیشانەداردا:

پەڕێکی خەفیفی ئاوریشمن

دەمێک ئەبوو بە شنەی با بە ڕەوتی نەرم و نیان،

دەمێک ئەبوو بە پەڕێکی خەفیفی ئاوریشمین:

(گۆران، ل١١٢)

گوڵەی گەشی سووری بۆنخۆش

منداڵان زیرەکی چالاکی نەبەرد

٢- بە یاریدەی (-ە)ی ئیزافە:

وەک پێشتر لێی دواوین، کاتێ ئیزافە بە یاریدەی نیشانەی (ە) سازدەبێ - واتە دیارخراو بە هۆی (-ە)ەوە بە دیارخەرەوە دەبەسترێ - دیارخراو هەرگیز ناتوانێ هیچ نیشانەییکی وەک نیشانەی (ێک)ی نەناسیاوی و (-ەکە) نەناسیاوی و (ان)ی کۆ ... وەربگرێ، بەڵام بەپێچەوانەوە دیارخەر دەبێ یەکێک لەو نیشانانەی پێوە بلکێ، دەنا بێ وەرگرتنی نیشانەییک دەستەواژەکە سازنابێ...

بێتو چەند ئاوەڵناوێک ببنە دیارخەر، ئەوە دیسان دیارخراو نیشانە وەرناگرێ و دەبێ دیارخەر وەریبگرێ. لە نێو ئەو کۆمەڵە ئاوەڵناوەشدا کە

دەوری دیارخەر دەبینن، دوا ئاوەڵناویان نیشانەکە وەردەگرێ. دیارخراو و تێکڕای کۆمەڵە ئاوەڵناوەکەش (-ە) بە یەکیانەوە دەبەستێ[113] وەک:

کچە جوانە نەشمیلە مەنگەکە

ئەستێرە گەشە بەرزەکان

.... هتد.

لە هەردوو باریشدا - واتە ئیزافە چ بە یاریدەی (-ی) و چ بە هاریکاری (-ە) پێکهاتبێ - دەشێ (و)ی پێوەندی لە جێی ئەو (-ی)یانە یان ئەو (-ە)یانەی ئاوەڵناوەکان بە یەکەوە دەبەستن، دابنرێ. وەک:

خاکی چاکی پاکی طەیبە / خاکی چاک و پاک و طەیبە

خوێنی گەرمی ئاگراوی / خوێنی گەرم و ئاگراوی

پەڕێکی خەفیفی ئاوریشمین / پەڕێکی خەفیف و ئاوریشمین

گوڵەی گەشی سووری بۆنخۆش/گوڵەی گەش و سوور و بۆنخۆش

منداڵانی زیرەکی چالاکی نەبەرد/منداڵانی زیرەک و چالاک و نەبەرد

کچە جوانە نەشمیلە مەنگەکە / کچە جوان و نەشمیل و مەنگەکە

ئەستێرە گەشە بەرزەکان / ئەستێرە گەش و بەرزەکان

لەم حاڵەتانەشدا - واتە لە گۆڕین (- ی) و (- ە) بە (و) - نیشانەکان لە هەمان شوێنی خۆیاندا دەمێننەوە.

---

(113) د. وریا عومەر ئەمین، ئامرازەکانی بەستن، گۆڤاری "ڕۆژی کوردستان"، ژ ٦٧، بەغدا، حوزەیرانی ١٩٨٤، ل ٢٩.

دەشـــێ بـــە ئاســـانی شـــوێنی زیجیـــرە ئاوەڵناوەکـــان ئـــاڵوگۆڕ بکـــرێن و ئـــەم جێگۆڕکێیـــەش نـــە واتـــای ڕســـتەکە و نە شێوەی داڕشتنەکە تێکدەدات[114].

بەوێنـــە لـــەبریتی "کچـــە جوانـــە نەشـــمیلە مەنگەکـــە" دەکـــرێ بـــوترێ "کچـــە نەشـــمیلە جوانـــە مەنگەکـــە"؛ "کچـــە مەنگـــە جوانـــە نەشـــمیلەکە"؛ "کچـــە نەشـــمیلە مەنگـــە جوانەکە".

[114] د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی سادە لە زمانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٨٦، ل ١٤٣.

بوونی هەندێ بەشە ئاخاوتن بە ئاوەڵناو

بەکارهێنانی بەشە ئاخاوتنی جۆر بە جۆر بە دەوری ئاوەڵناو بە ئاوەڵناوبوون ناسراوە.

لە زمانی کوردیدا ژمارەییێکی زۆر لە ناوی کارا و ناوی بەرکار دەبنە ئاوەڵناو:

١- ناوی کارا:

لە نێو ناوی کارادا لە هەموان دیارتر ئەو وشانە دەبنە ئاوەڵناوی کارا، کە پێکهاتنیان بریتییە لە قەدی کردار + پاشگری (- وو). ئەم پاشگرەش لە کرمانجیی ژووروو هەندێ ناوچەی کۆیە و هەولێر و خۆشناوەتی ... دا (- ی)یە. وەک:

مرد + –وو = مردوو (پیاوی مردوو)

نوست + –وو = نووستوو (منداڵی نووستوو)

ڕزێ + (–و W–) ڕزیو (میوەی ڕزیو)

.... هتد.

بەشــێکی زۆریــش لــەو وشــانەی لــە کــردارەوە بــە یاریـــدەی اشـــگری (-ۆک)، (-ەک)، (-ا) ... ســـازبوون، وەک پاشگری

(-وو) دەوری ئاوەڵناو دەبینن. بۆ نموونە:

لەرز + ۆک = لەرزۆک

گەڕ + ۆک = گەڕۆک

ڕوەک – لە (ڕوان)ەوە

نووسەک – لە (نووسان)ەوە

زان + ا = زانان

توان + ا = توانا

پێشــگری (ب-) و (نــە-)ش دەچنــە پــێش ڕەگــی کــردار و دەوری ئاوەڵناو دەبینن. وەک:

ب- + کوژ = بکوژ

ب- + خۆر = بخۆر

ب- + وێر = بوێر

نە- + زان = نەزان

نە- + مر = نەمر

نە- + بەز = نەبەز

وێــڕای ئــەو نــاوی کــارا داڕێژراوانــەی لــە کــردار و پێشــگر یــان پاشــگر پێکهــاتوون، هــەروەها نــاوی کــارای لێکــدراویش هەیــە، کــە دەبێتــە ئاوەڵنــاو و ئــەم جــۆرە

وشانەش بە زۆری پێکهاتنیان بریتییە لە: ناو یان ئاوەڵناو یان ئاوەڵکردار + ڕگی کردار.

أ) ناو + ڕەگی کردار. وەک:

سەر + بەست = سەربەست

پیاو + کوژ = پیاوکوژ

ب) ئاوەڵناو + ڕەگی کردار. وەک:

ڕاست + گۆ = ڕاستگۆ

دوور + بین = دووربین

ج) ئاوەڵکردار + ڕەگی کردار. وەک:

زۆر + بڵێ = زۆربڵێ

کەم + خۆر = کەمخۆر

٢- ناوی بەرکار.

ناوی بەرکار چ داڕێژراو و چ لێکدراو دەوری ئاوەڵناو دەبینێ.

أ) داڕێژراو. وەک:

سووتاو، کوژراو، نووسراو، ڕاکێشراو، گیراو، خوراو ....

ب) لێکدراو. وەک:

بەشخوراو، دەستبڕاو، سکسووتاو ...

ناوی کارا و ناوی بەرکار کە دەبنە ئاوەڵناو، بە زۆری خاسیەتی ڕێزمانیی ئاوەڵناوی چۆنێتی وەردەگرن.

چەند نموونەیێک:

گەیشتوو-

میوەی گەیشتووی زەرد و سووری باخ،

جریوە و جووکەی دارستانی شاخ،

(گۆران، ل ٩)

ژاکاو-

قەریحەم وشک، تەبیعەتم زەرد و ژاکاو بوو.

زەردەخەنەم ئاخی سەرلێو، فرمێسکی چاو بوو

(گۆران، ل ٤٢)

نەزان، نەخوێندەوار-

هەموو برسی، دەغەزار،

نەزان و نەخوێندەوار

(گۆران، ل ٨٦)

سەرتەزێن-

گڕی لەشی دامردەوە بە دۆی سەرتەزێن

بەڵام کوورەی دڵی کەوتە بەر بای باوەشێن

(گۆران، ل ٥٨)

نانبدە-

یاخوڵا! نەچنە ماڵە کا بەکری، بچنە ماڵە خوشکی خۆم. قەرەتاژەدین پیاوێکی ڕەشیدە، سەخیە، نانبدەیە، ئەو زۆر چاکیان بەخێر دێنێ.

(تحفەء مظفریە، ب١، ل ٢٧٨)

.... هتد.

جگە لە ناوی کارا و ناوی بەرکار، هەندێ بەشە ئاخاوتنی تریش هەن، کە دەتوانن ببنە ئاوەڵناو. بۆ نموونە لە ڕستەدا حاڵەتی ئەوتۆ بەدی دەکرێ، کە هەندێ جێناو یان ژمارەی تەرتیبی وەک ئاوەڵناو بەکاربهێنرێن. بۆ نموونە:

هیچ-

ساڵ هات و ساڵ ڕۆیشت هیچ هەواڵێکمان نەبیست.

یەکەم-

دارا ....

ناویش یەکێکە لەو بەشە ئاخاوتنانەی، کە بە ئاسانی دەتوانێ دەوری ئاوەڵناو ببینێ. بەوێنە، وشەی (پیاو) ناوە و لە ڕستەی "پیاوت ئازا جارێک دەمرێ" یان "بۆ ئەو کارە چەند پیاوێکمان دەوێت" ... دا ئاشکرا دیارە کە دەوری ناو دەبینێت، بەڵام کە دەوترێ "ئازاد زۆر پیاوە"....، ئەوە دەبێت بە ئاوەڵناو.

بوونی ئاوەڵناو بە بەشە ئاخاوتنی دی

لە زمانی کوردیدا هەندێ جار ئاوەڵناو دەبێ بە ناو. کاتێ ئاوەڵناو دەبێ بە ناو خاسیەتە ئەسڵییەکانی نامێنێ و ئەو خاسیەتانە وەردەگرێ، کە ناو هەیەتی.

بۆ نموونە لە ڕستەی "پزیشک سەیری منداڵە نەخۆشەکەی کرد"دا، وشەی "نەخۆشەکە" ئاوەڵناوە، بەڵام بێتو بوترێ؛ "پزیشک بە وردی گوێی لە قسەی نەخۆشەکە گرت"، ئەوە لێرەدا دەبێ بە ناو.

ئەوە لە زمانی کوردیدا زۆر بەرچاوە، ئەوەیە کە ژمارەییەکی زۆر لە ئاوەڵناو، بووە بە ناوی تایبەتی کچان و کوڕان. وەک:

جوان، شیرین، ناسک، نازدار، شەرمن .... ئازاد، سەربەست، هێمن، دلێر، بەختیار، وریا، نەبەز، نەبەرد، جوامێر....

یەکێ لە تایبەتێتییەکانی ئاوەڵناو ئەوەیە، کە بە ئاسانی دەبێتە ئاوەڵکردار. بە وێنە ئاوەڵناوی "جوان" لە سەدان ڕستەی وەک "شیرین کچێکی جوانە"؛ "کوردستان وڵاتێکی جوانە"؛ "دیمەنی جوان لە وڵاتی ئێمە زۆرە" ....دا دەبینرێ، بەڵام ئەم ئاوەڵناوی

"جوان"ە، کاتێ وەسفی کردار بکات، دەبێت بە ئاوەڵکردار، وەک؛ "شیرین جوان دانیشتووە"؛ "چیا بەرزەکان وڵاتی ئێمەیان جوان ڕازاندۆتەوە"...

بۆ نموونە هەمان وشەی "جوان" لەو دوو شیعرەی خوارەوەدا بە ئاوەڵناوی و ئاوەڵکرداری هاتووە. لە شیعری یەکەمدا کە هی پیرەمێردە ئاوەڵناو، چونکە وەسفی وشەی "ئاو"ی کردووە کە ناوە. لە شیعری دووەمدا کە هی گۆرانە ئاوەڵکردارە، لەبەر ئەوەی وەسفی وشەی "ڕۆیشتن"ی کردووە، کە کردارە – واتە چۆنێتی ڕۆیشتنەکەی وەسف کردووە.

شیعری یەکەم –

ئاوە جوانەکەی سەرچاوەی زەڵم
بۆچ بەهار لێڵی و پایزان پڕ تەم

(پیرەمێرد، ل ١٣٤)

شیعری دووەم –

یا کەروێشکی تێر و قەڵەو
لەبەر تریفەی مانگەشەو
چەن جوان ئەڕوا بە قونەقون
سرک و گورج و سپی و خڕپن

(گۆران، ل ١١)

قواعد اللغة الكردية
المجلد الاول
(المورفولوجيا)
القسم الثالث
ـ الصفة ـ

ان العلـــم الـــذي يبحـــث فـــي صـــرف اللغـــة (المورفولوجيـــا)، يحـــل مشـــاكل متنوعـــه. واذا نظرنـــا الـــى تلـــك المشـــاكل علـــى اســـاس قواعـــد علـــم اللغـــة، امكننـــا ان نتحـــدث عنهـــا برمتهـــا، فلأجـــل ادراك الظـــواهر الاهـــم لتكـــون علـــم الصـــرف، نحـــاول الالتفـــات الـــى مشـــاكله الرئيسية فقط، وهي الاتية:

١- مـــا الاخـــتلاف بـــين المفـــردة حـــال كونهـــا مـــادة لعلـــم الصرف، عنها مادة لعلم النحو؟

٢- ما الفرض من اقسام الكلام، و على اي اساس علمي قسم الكلام الى تلك الاقسام؟

٣- تكون كل قسم من اقسام الكلام.

٤- خصائص اقسام الكلام في مختلف اللغات.

٥- هل لمفهوم اقسام الكلام القدرة على ابراز جمع الحالات المتنوعة لعلم الصرف؟

٦- في أي وضع تقع العلاقة بين حالات علم الصرف و المنطق ... الخ؟

تحدثنا باسهاب في مقدمة هذا الكتاب عن المشاكل الرئيسية لعلم الصرف و عن مشاكل اخرى.

يتألف الكتاب من مقدمة و فصلين و اسمين. يتضمن الفصل الاول، و هو بعنوان "تقييم موجز للاعمال التي بحثى الصفة"، عرضا مجملا للكتب والرسائل المتعلقة بالصفة التي هى جزء من الكلام، ولاسيما نتاجات السادة: سعيد صدقى كابان، توفيق وهبى، نوري علي امين، جگر خوين، محمد امين هوراماني، لجنة اللغة الكردية و علومها في المجمع العلمي الكردي، احمد حسن احمد، د.جمال نبز، صادق بهاءالدين، لجنة الدراسة الكردية، د.ابراهيم پور، د.نسرين فخري، د.كردستان مكرياني، قناتي كوردو، چركزى بكو، كريم ايوبي، ئى. ئا. سميرنۆڤا، مكسيم خمو، ر. ل. تسابولوڤ، زارى يوسف، ارنست

مكاروس، د.مكنزى، د.جويس بلو و غيرهم. ومن اجل استخلاص نتائج من هذه النحوث المهمة وضع الكتاب الحقاق الاتية امام الانظار:

١- مع ان الباحثين اخدوا بنظر الاعتبار وصفية الصفة عند تصديهم للموضوع، الا ان أحدا منهم لم يبين أنها تبين خاصية الموصوف على أساس معناها الليكسيكولوجي او عن طريق ترابط الاشياء فيما بينها ولم يشيروا الى أن الصفن باعتبارها جزء من الكلام – توضيح المعنى الواقعي والخواص والدالالة.

٢- لم يذكر قسم من الباحثين انواع الصفة من حيث المعنى اما الذين ذكروها فقد حشروا الكلمة والحالات الاعرابية والاجزاء المتنوعة من الكلام تحت عنوان (أنواع الصفة).

٣- ثمەمشاكل يجابهها المرء في موضوع بناء الصفة، وهى:

أ) لم يتطرق اليها بعض الباحثين مطلقا.

ب) والباحثون الذين تحدثوا عن السوابق واللواحق التي تساعد تكوين الصفة المشتقة، فانهم انما ذكروا سوابق و لواحق أخرى غير ذات صلة بالموضوع.

ت) وحتى الذين تطرقوا الى انواع الصفات المركبة بجدية وتفضيل لم يذكروا عدة صيغ تكوينية شائعة ومهمة.

ث) كثيرا مايشاهد المرء وضعهم الصفة المشتقة محل الصفة المركبة والعكس بالعكس.

٤- هناك ملاحظتان رئيسيستان حول موضوع (درجات الصفة):

أ) ذكر في بعض هذه الكتب مسألة درجات الصفة تحت باب (بناء الكلمة) بينما بحث عنها في البعض الاخر في باب (انواع الصفة).

علما بأن القصد في درجات الثلاث للصفة انما هو لدلالة واحدة، لكن الفرق بين درجة المقارنة و درجة التفضيل مع الدرجة الثابتة هو انهما تحتويان على خواص نسبية، حيث لا توضح درجة المقارنة و درجة التفضيل شيئا مستقلا، لكنها تعرضان درجة المقارنة مع اشياء اخرى، ولان درجات الصفة جميعا توضح شيئا واحدا، لذا فليس من الصحيح أن ينظر اليها باعتبارها كلمات متفرقه و يعنى هذا انها لاتكون كلمات جديد قبل تعبر عن أشكال متعددن، أي أن المسالة هي مسألة تصريف الكمة وليس بنائها.

ب) ومع تطرق معظم هذه الكتب الى درجات الصفة نلاحظ وجود نقص كبير فيها، بالاضافة الى وجود أخطاء أخرى. وهذا النقص هو عدم الاشارة الى وجود عدة طرق لتكوين هذه الدرجات.

أما الفصل الثانى الذي يعد أساسا لهذا الكتاب فيضطلع بدور رئيسي في دراسة تلك المشاكل المهمة التي تخص الصفة في للغة الكردية من وجهتي الموفولوجيا وعلم اللغة.

ففي مستهل هذا الفصل قدمنا تعريفا للصفة مستشهدين بأمثال وأدلة لها. ثم يبين الباحث الفروق الموجودة بين الاسم والصفة، ومن ابرزها ما يتعلق بالمعنى ودورها في الجملة، علاوه على أن ليس للصفة الحالة الاعرابية والجنسية والعددية، فالاسم هو الذي يقوم بدور تعيين هذه الحالات للصفة حسب العلاقة المجود بينهما، أي بين الاسم والصفة في التركيب الوصفي.

ثم يقدم الباحث ما للصفة من خاصية هي ما يسمى في القواعد بدرجات الصفة، في حين أن ليس للاسم هذه الخاصية. ويظهر لنا أن للاسم حالات ثلاثا بعكس الصفة التي ليست لها هذه الحالات، ولكنها تتصف بالدرجات. ومن هنا يتبن أن للصفة والاسم أربع حالات يمكن عن طريقها القيام بالمقارنة بينهما.

وبالرغم من هذه الفروق هنا بعض السوابق واللواحق تدخل على الاسماء والصفات والافعال والظروف البسيطة وتغيرها الى أسماء أو صفات مشتقة. وهناك بعض السوابق واللواحق خاصة بالاسم

دون الصفة، وكذلك هناك ما يدخل على الصفات دون الاسماء، ويقدم الباحث النماذج والامثلن لبيان ما ذهب اليه والبرهنة عليها.

ثم يذكر الباحث في وجها آخر في الفرق بين الاسم والصفة وهي أن الاسم يمكن استعماله كصفة كما يمكن استعمال الصفة كاسم، الا انه يبين من جهة أخرى أن الاسم لا يقوم بدور الظرف أما الصفة فتعمل عمله.

وقد تم ذكر بقية الفروق الموجودة بين هذين القسمين من الكلام، أعني الاسم والصفة. ونتيجة للتحليلات التي قدمها الباحث في هذا المجال يظهر أن الصفة والاسم قسمان مستقلان من الكلام وأن للخفة خصائصها.

ثم يأتي بعد ذلك موضوع بعنوان (**أنواع الصفة من حيث المعنى**)، واشير في مقدمة الى ان الصفة تعبر عن خواص الاشياء التي تحددها اما بصورة مباشيرة على أساس معاني المفردات (**أخضر، ابيض، نحيف، سمين**) أو عن طريق ارتباط الشيء بالاشياء الاخرى (**الجبل المكسو ثلجا، اللغة الكردية**).

وانطلاقا من علاقة أي خاصية تعبر عنها الصفة وكيف تعبر عنها، يقسم المؤلف الصفات كلها في اللغة الكردية الى ثلاثة اقسام:

١- الصفة الكيفية:

وهى الصفة التي على معنى الكيفية والخاصية والعلاقة بصورة مباشرة. ولمعنى الصفة انواع وهي تدل اللون (**أبيض، أحمر، أخضر...**)، وعلى الخاصية (**حامض، مالح، حلو ...**)، وعلى الوصف (**بخيل، طلق المحيا ...**) وعلى شكل الانسان والحيوان (**مدور، سمين، نحيف ...**)، والجهة (**يمين، يسار ...**)، والحجم (**طويل، عريض ...**) الخ.

وبعدها هذا التقسيم يتحدث الكاتب بالتفضيل موضحا آراءه بالامثلة عن خصائص الصفة الكيفية ويحدد لها الخواص المعنوية واللغوية الخمس التالية:

١- بامكانها تكوين درجات المقارنة ومراتب الافضيلة.

٢- يمكن أن تكوين بسيطة أو مشتقة أو مركبة.

٣- يمكن أستعمال جميع الصفات الكيفية كظروف.

٤- يمكن لكثير منها أن تغدو عسما خاصا أو لقبا.

٥- يمكن لقلة منها أن تغدو لقبا.

ثم يجري المؤلف مقارنة بين الصفة الكيفية في اللهجتين الكرمانجيتين الشمالية والجنوبية من حيث التكوين الصوتي ويقسمها من هذه الزاوية على ثلاثة أنواع.

٢- الصفة النسبية:

وهي الصفة لا تدل بصورة مباشرة على شيء بل تدل عليه عن طريق أرتباطها بشيء آخر أي بواسطة ارتباطها بظاهرة ما أو حدث ما. والفارق بين الصفة الكيفية والصفة النسبية في اللغة الكردية هو أن الصفة النسبية غير بسيطة من حيث التركيب. أما الصفة الكيفية فهي في غالبتها بسيطة. ففي اللغة الكردية سوابق و لواحق تساعد على تركيب الصفة النسبية، تبدو بينها بعض اللواحق من أمثال (ی، ین، ەکی، ە) أكثر نشاطا وبروزا.

وفضلا عن أفاضة الحديث عن دور تلك اللواحق في تكوين الصفة النسبية، فقد عرض المؤلف مجموعة معلومات أخرى عن ذلك النوع من الصفة.

٣- الصفة المبهمة:

وهي الصفة التي لا تدل شيء ويقع معناها في اطار زمن محدد.

حدد الباحث نوعين من الصفة من هذا القسم.

أولا – الصفة غير الواضحة الميزة مثل كلمات (**تر، كە، دی، دیكە، دن ....**).

ثانيا – الصفة غير الواضحة المحددة مثل:

(وا، ئاوا

وەها، ئاوەها، وەهە

ئەوها، ئاوها،

وەسا، وسا، وسان)

تحدث الباحث في كتابة بالتفضيل عن ظهور ودور واستعمال ومدلول هذه الصفات غير الواصحة، واتى لها بأمثال من اللهجات الرئيسية واللجهات الفرعية في اللغة الكردية.

ثم يتدرج البحث الى دراسة مفصلة بعنوان (الصفة من حيث بناؤها) ثم يقسم الصفة غير البسيطة الى:

١- الصفة المشتقة.

٢ـ الصفة المركبة.

نعني بالصفة المشتقة لتلك الصفة غير البسيطة التي تتكون من كلمة بسيطة مع زيادة، سواء أكانت سابقة أم لاحقة أو سابقة ولاحقة معا.

تكون الصفة المشتقة في الغالت بواسطة اللاحقة[1]، ومن أنواع هذه اللاحقة مايلحق الاسم أو الصفة أو الفعل أو متعلقات الفعل البسيط ويجعلها صفة مشتقة... واوردت لمجهل هذه اللواحق أمثلة كافية. وممالـه اهمية علمية اننا حاولنا أن نبرز أشالة هذه اللواحق مستشهدين بامثلة كافية في اللهجة الكرمانجية الشمالية مع مقارنتها بلغة الابستاق والفارسية القديمة

---

[1] فضلا عن حالات أخرى تلتصق بها بعض السوابق بالاسم والصفة و جذر الفعل فتركب منها الصفة المشتقة .....

والفارسية المتوسطة (البهلوية) والفارسية الحديثة ولغات أخرى.

نعني بالصفة المركبة تلك الصفة غير البسيطة التي تتألف على الاقل من كلمتين، مستشهدين بجمل الحالات التي تكون الصفة المركبة في اللغة الكردية.

وكمدخل الى دراسة الصفة من حيث الدرجات وبيان خصوصية اي لغة، قدمنا عرضا في المقدمة للموضوع حول عدد من اللغات الاوروربية القديمة والحديثة ثم خلال اللغات الابستاقية والفارسية القديمة والفارسية المتوسطة أمعانا في تشخيص مفهوم درجات الصفة في الكردية، ثم أجرينا مقارنة بين الكردية وعدد من اللغات الايرانية الحديثة لابراز تطور المشكلة.

توصلنا في دراسة (درجات الصفة) الى النتائج الاتية:

١- للمصفة في معظم لغات العالم ثلاث درجات (الدرجة الثابتة، الدرجهة المقارنة، الدرجة التفضيلية). وهذا ينطبق على اللغة الكردية أيضا.

٢- بما ان جميع درجات الصفة تبين شيئا واحدا، ليس من الصحيح ان ينظر اليها كلمات مختلفه، أي انها لا تكون كلمات جديدة، وانما توضح الاشكال المختلفة لكلمة واحدة. اذا المسأله مسالة تغيير كلمات وليس

بناء الكلمة. ومن هنا فان بعض المؤلفات المتعلقة بقواعد اللغة الكردية التي بحثت مشكلة (درجات الصفة) في الفصل المتعلق ببناء الكلمة ليست على صواب.

٣- الفرض في الاشكال الثلاثة لدرجات الصفة دلالة واحدة، ولكن الفرق بين الدرجة المقارنة و درجة التفضيل وبين الدرجة الثابتة في أن في الدرجتين الاوليين خاصين النسبية... فهاتان الدرجتان لاتبينان شيئا بصورة منفصلة وانما تبينان مقارنة مع الاشياء الاخرى.

توجد (النسبية) معنى الدرجتين المقارنة والتفضيلية وتجعلها معا ازاء الدرجة الثانتة. وبمعنى اخر فان درجات الصفة الثلاث ليست في مستوى واحد وبصورة عامة فان حالة درجة الصفة تنقسم الى الدرجتين الثابتة والنسبية وتنقسم الدرجة النسيبة بدورها الى القسمين: المقارنة والتفضيلية.

٤- في البداية كان الاختلاف بين درجات الصفة في اللغات الهندوأوروبية متعلقا بحالات الافراد والتثنية والجمع، وكان للدرجة الثابتة ارتباط محدد بحالة الافراد، وللدرجة المقارنة بحالة التثنية و للدرجة التفضيلية بحالة الجمع. وما تزال بقايا ذلك الارتباط

موجـود حتـى الان فـي بعـض اللغـات ولاسـيما الارتبـاط القديم للدرجة المقارنة بحالة التثنية.

٥- الدرجـة الثابتـة فـي اللغـة الكرديـة صـفة مجـردة وليست معها أي علاقة مورفولجية.

٦- لبنـاء الدرجـة المقارنـة فـي اللغـة الكرديـة طريقـان رئيسـيان. الاول: الطريـق المرفولـوجي ويتكـون فـي كلتـا اللهجتـين الاساسـيتين الكرمانجيـة الشـمالية والكرمانجيـة الجنوبيـة بمسـاعدة علامـة (تـر) التـي تضـاف الـى الصـفة الثابتـة [تظهـر علامـة الدرجـة المقارنـة في اللهـة الهوراميـة وفـي الادب الكاكـائى القـديم فـي صـورة (تـر)]، وفـي الجملـة التـي تجـرى فيهـا المقارنـة يوضـع فـي اللهجـة الكرمانجيـة الجنوبيـة حـرف (لـه) وفـي اللهجـة اللغـة الكرمانجيـة الشـمالية حـرف الجـر (ژ) بـين الكلمتـين او العبـارتين أو الجملتـين اللتيـين تجـرى مقارنتهـا (حـرف الجر هـذا يبدو في اللهجة الهورامية في شكل (جه) وفي الادب الكاكائي القديم في صورة (چه).

ثانيـا – الطريـق اليكسـيكى، ويكـون فـي اللهجـة الكرمانجيـة الكرمانجيـة الجوبيـة مسـاعدة كلمـات مـن أمثـال (پتـر، زيـاتر، زۆرتـر، كـەمتر). أمـا فـي اللهجـة الكرمانجية الشمالية فيكون بمساعدة كلمة (دها).

وفضـلا عـن القواعـد العامـة المـارة الـذكر لظهـور الدرجة المقارنة نالحظ حالات أخرى ايضا:

أ) هناك جمل تلحق صفاتها علامة (تر) ولكنها خالية من حرفي الجر (له، ژ ...) وما يقارن معه.

ب) هنا شكل من أشكال المقارنة يوجد فيه المقارن والمقارن به ولكن بدون حرف الجر، وتلعب فيها دورها أدوات (يا، يان، يانه، ياخود ..).

٧- تتكون الدرجة التفضيلية، شانها شأن الدرجة المقارنة، عن طريقين:

اولا- الطريق المورفولوجي ويكون هذا بمساعدة علامات (تر + ين = ترين)أي اما تضاف علامة (ين) على نسبة الدرجة المقارنة أو تضاف (ترين، على الدرجة الثابتة. وتبدو هذه العلامة في لهجة هورامان والادب الكاكائى القديم في شكل (**تەر + ين = تەرین**).

ثانيا- الطريق الليكسيكي، وله شكلان:

١- بمساعدة عبارة من قبيل (**لەهەموو، لە هەمووشت، لەهەموان، لەتەوایان، لەگشتیان، لەسەرپاکیان، لەسەرتاپایان، لە تێکڕا** ...).

في الغالبية من اللهجة الكرمانجيية الشمالية لا توجد علامة مورفولوجية خاصة يمكن صياغة الدرجة التفضيلية بها، ولذالك يتوصل الى تحقيق هذا الهدف عبر الطريق الليكسيكي ويكون ذلك بواسطة عدة كلمات:

أ) بمساعدة كلمة (هەرە) التي تاتي قبل الصفة الثابتة.

ب) في لهجة الخاضة بالاكراد السوڤييت يكون بمساعدة كلمة (لاپ) التي تأتي بمعنى (هەرە).

ت) في لهجة اكراد ارمينيا لسوڤياتية ولغتهم الادبية تأتي (هەرد) للمذكر و (هەرە) للمؤنث والجمع و (تەور) للمذكر و (تەورە) للمؤنث والجمع، التي تعنى جميعا (هەرە).

ث) في للهجة الاكراد السوڤييت تأتي بمساعدة كلمات من قبيل (**حەموو؛ حەمووشك؛ تەڤ؛ تەمام، گشگ/ گشت/ گشتێک؛ سافلک ...**).

ج) في منطقة بادينان تأتي بمساعدة (هەرەيێ؛ هەريا؛ هەريێد ...).

٨- يرى معظم الباحثين في القاعد اللغة الكردية ان الدرجة المقارنة والدرجة التفضيليّة تختصان بالصفة الكيفية فقط. هذا صحيح في الغاب، ولكننا اوضحنا في دراستنا هذه انه ليس بعض انواع الصفة النسبية فقط بل وحتى بعض الاقسام الاخرى من الكلام تقبل الدرجة المقارنة واللدرجة التفضيلية.

٩- واضافة الى درجات الصفة الثلاث (الثابتة، والمقاەنة، والتفضيلية) هناك أيضا ظواهر التقوية

والاضعاف والتكبير وتصعيد وتبزيل مستوى كيفية الصفة. ويكون هذا من عدة طرف:

أ) بمساعدة بعض السوابق.

ب) عن طريق تكرار الصفة.

ت) وضح كلمات من قبيل (زوو، فره.....) قبل الصفة.

وأعقب المؤلف هذا الموضوع ببحث عن (الصفة في حالة الاضافة و كيف تلعب هذه الاضافة الوصيفة دور الصفة او الموصوف).

اولا- الاضافة الوصفية كصفة

١- اذا جرت الاضافة بواسطة علامة (ي) أي أن يلحق علامة (ى) بالموصوف، فان لجميع انواع الصفة، اي الصفة الكيفية والصفة النسبية والصفة المبهمة أن تلعب دور الصفة. وفي هذه الحالة فان علامتى (ە) و (ەکە) للتعريف وعلامة (ێک، ێ) للتنكير و (ان) الجمع تلحق الموصوف والصفة.

اذا كانت الصفة كيفية او صفة نسبية او صفة مبهمة فان العلامات الانفة الذكر تلحق الموصوف، ك:

أ)اذا كانت الصفة صفة مبهمة غير واضحة غير مميزة، فان الموصوف تلحق به علامة (ە) و (يک) و (ان) دوم (ەکە) و (ەکە + ان).

ب) اذا كانت الصفة مبمهة غير واضحة غير مميزة، فان الموصوف تلحق به اضافة (ی) التنكير جميع الاخرى أي (ە) و ·يک) و (ان) و (ان + ەكە).

ج) عندما تكون الصفة مبهمة غير واضحة غير محدودة، فان الموصوف تلحق (يک) و (ان) لا غيرهما.

٢- اذا كانت الاضافة بواسطة علامة (ە)، أي اذا كانت علامة ملتصقه بالموصوف فان الصفة الكيفية والصفة النسبية وحدهما اللتان تستطيعان أن تتبعا الموصوف .أما الصفة المبهمة فلا تأتي في مثل هذه الحالة أي انها لا تلحق الموصوف الذي لحقت به علامة الاضافة (ە) ...

وفي هذه الحالة، أي عندما تكون الاضافة بمساعدة علامة (ە) لا يستطيع الموصوف بأي حال ان يستلحق أي علامة ک (يک) التنكير و (ەكە) التعريف و (ان) الجمع، وبالعكس يجب ان يلحق الصفة احدى تلك العلامات والا فان التغيير لن يستقيم.

ثانيا- كموصوف

بين انواع الصفة الثلاثة الصفة الكيفية وحدها التي تستطيع أن تكشف عن نفسها كموصوف. وهذه الصفات يرافقها في الاصل اسم وتحولت بعد ازاتة ذلك الاسم الى موصوف.

والصفة التي تتحول الى موصوف تستطيع ان تقبل جميع العلامات الأخرى أي (ە، ەکە) و (یک) و (ان) و (ەکە) (ن).

وفي هذه الحالة، أي عندما تقبل الصفة المتحولة الى موصوف علامة، لا تلحق الكلمة التي تتبعها علامة. اما اذا لم يتقبل الموصوف علامة، فان الكلمة التي تليها أن تقبل أي واحدة من تلك العلامات.

وقد بينا في موضوع (سلسلة الصفات) انه تتلاحق الصفات في اللغة الكردية، الواحد تلو الاخرى، واصفة اسما أو ضميرا. وفي هذه الحالة تكون علامة (ی) أو (ە) الاضافة هي التي تربط هذه الصفات بعضها ببعض

١- ربط الصفة بالصفة بواسطة (ی) الاضافة.

في هذه الحالة (ی) جميع الصفات فيما بينها وتكون كلها صفة للاسم أو الضمير الموجود قبلها، سواء كانت هناك عالمة مع الموصوف أم لا.

٢- ربط الصفة بالصفة بواسطة (ە) الاضافة.

عندما تتبع مجموعة من الصفات موصوفا وتكون هذه الصفات مترابطة فيما بينما بعلامة (ە) الاضافة، فان الموصوف لا يقبل العلامة و تنحصر في الصفات المتلاحقة.

وفي كلتا الحالتين، أي سواء فيما أذا كانت الاضافة بـ (ى) أو بـ (ە)، يمكن أن ينوب (و) العطف مناب (ى) و (ە) ويرنط الصفات فيما بينها بعضها ببعض.

وەفي هذه الحالة، أي عندما يستبدل (و) العطف بـ (ى) أو (ە) الاضافة، فان العلامات – أيا كانت – تبقى في محلها.

ويمكن تبديل مواقع الصفات فيما بينها بيسر، ولا يغير هذا التبديل شيئا من معنى الجملة أو كيفية تركيبها.

وفي موضوع (تحول بعض اقسام الكلام الى صفة) اوضحنا أنه يمكن لكثير من اسماء الفاعل أو المفعول ان تتحول الى صفة.

١- اسم الفاعل صفة:

بين اسماء الفاعل، يتحول منها الى صفة تلك الكلمات التي تتكون في تركيبها من جذر الفعل واللاحقة (وو)، هذه اللاحقة التي تتبديل في الكرمانجية الشمالية وبعض انحاء كويسنجق واربيل وخوشناو الى (ى).

كما يكون صفة ايضاقسم كبير من الكلمات التي تكونت من جذر الفعل بمساعدة (ۆك) و (ەك) و (ا)، شانها شان الكلمات المتكونة من جذر الفعل بمساعدة اللاحقة (وو).

وتسبق سابقة (ب) جذر الفعل ايضا لتكون معه كلمة تلعب دور الصفة. واضافة الى اسماء الفاعل المشتقة من الفعل التي معها سابقة أو لاحقة، هنالك ايضا اسماء فاعل مركبة تغدو صفن. ويتكون هذا النوع في الغالب من الاسم أو الصفة أو الظرف مع جذر الفعل.

٢- اسم المفعول صفة:

يلعب اسم المفعول، سواء كان مشتقا أو مركبا، دور الصفة.

أ) اسم المفعول المشتق مثل:

سووتا، کوژراو

ب) اسم المفعول المركب مثل:

بەشخوراو. دەستبڕاو.

وعندما يتحول اسم الفاعل أو المفعول الى صفة، تحمل في الغالب السمات القواعدية للصفة الكيفية.

وفضلا عن اسم الفاعل أو المفعول، فان هناك أقساما اخرى من الكلام بامكانها ان تغدو صفة بعض الضمائر والاعداد الترتيبية. والاسم واحد من اقسام الكلام التي تلعب دور الصفة بسهولة ويسر.

والفصل الاخير من التاب بعنوان (تحول الصفة الى قسم آخر من الكلام). وفي هذه الفصل بين المؤلف

مستتنا الى نماذج كثيرة ان الصفة في اللغن الكردية تتحول احيانا الى اسم أو ظرف.

هذا وغيره من قواعد اللغة الكردية يجده القارىء في هذا الكتاب.

هذا، وقد اعتمدنا لاعداد هذا الكتاب على ١٣٠ من المصادر الكردي والفارسية والروسية والعربية والانكليزية. كما افدنا من ٢٥ كتابا من مراجع الفولكور الكردى ودواوين الشعراء وقصص الادباء للاتيان بالامثلة والشاهد اللغوية التي نبرهن بها على صحة ما ذهبنا اليه.

نیشانەی نموونەکان

١- (بێکەس)

دیوانی بێکەس، محەمەدی مەلا کەریم ڕێکخستووە و سەرەتای بۆ نووسیوە و سەرپەرشتیی لە چاپدانی کردووە، چاپی دووەم، بەغدا، ١٩٨٠.

٢- (پەرتویێ هەکاری)

دیوانا پەرتویێ هەکاری، بەرهەڤکرن و تویژاندنا صادق بەهائەدین ئامێدی، بەغدا، ١٩٧٨.

٣- (پەندی پێشینان)

پەندی پێشینان کۆکردنەوەی شێخ محەمەدی خاڵ، چاپی دووەم، ١٩٧١.

٤- (پیرەمێرد)

پیرەمێردی نەمر، محەمەد ڕەسوڵ هاوار، بەغدا، ١٩٧٠.

٥- (تحفەء مظفریە، ب١)

ئۆسکارمان، تحفەء مظفریە، بەرلین، ١٩٠٥، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانە سەر ڕێنووسی کوردی، هێمن موکریانی، بەشی دووەم، بەغدا، ١٩٧٥.

٦- (تحفەء مظفریە، ب٢)

ئۆسکارمان، تحفەء مظفریە، بەرلین، ١٩٠٥، پێشەکی و ساخکردنەوە و هێنانە سەر ڕێنووسی کوردی، هێمن موکریانی، بەشی دووەم، بەغدا، ١٩٧٥.

٧- (جزیری)

دیوانا مەلایێ جزیری، توێژاندنا صادق بەهائەدین ئامێدی، بەغدا، ١٩٧٧.

٨- (حلمی)

کۆمەڵە شیعری مەلا عەباس حیلمی کاکەیی، طالب هەردەوێڵ کاکەیێ کۆی کردووەتەوە و پێشەکی بۆ نووسیوە، بەغدا، ١٩٨٤.

٩- (خالید حسەین)

چەند چیرۆک، بەغدا، ١٩٨٤.

١٠-(خانای قوبادی)

شیرین و خوسرەو، شاکاری شاعیری ناوداری کورد: خانای قوبادی. محەمەدی مەلا کەریم ساغی کردووەتەوە و فەرهەنگی بۆ ڕیکخستووە و پێشەکی بۆ نووسیوە، بەغدا، ١٩٧٥.

١١-(خانی)

ئەحمەدی خانی، مەم و زین، ئەستەموول، ١٩٦٠.، م. بۆزئەرسەلان لە چاپی داوە.

١٢-(سالم)

دیوانی سالم، چاپی دووەم، لەسەر ئەرکی چاپخانەی کوردستان چاپکراوە، هەولێر، ١٩٧٢.

١٣-(سەی وەهاب)
چەپکێ لە هۆنراوەکانی سەی وەهاب کاکەیی، هەردەوێڵ کاکەیی ئاماوەی کردووە و پێشەکی بۆ نووسیوە، بەغدا، ١٩٨٦.
١٤-(سیابەند و خەجێ)
سیابەندۆڤ و سەمەند، سیابەند و خەجێ (شوکور مستەفا ڕێنووسی سلاڤییەوە خستوویەتیە سەر ڕێنووسی کوردی و فەرهەنگۆکی بۆ کردووە)، بەغدا، ١٩٨٠.
١٥- (صەیدی)
دیوانی صەیدی، کۆکردنەوە و شیکردنەوەی: محەمەد ئەمین کاردۆخی، سلێمانی، ١٩٧١.
١٦-(فۆلکلۆر)
فۆلکلۆری هۆنراوەکانی کوردوار، کۆکردنەوەی محەمەد کەریم شەریف، کەرکووک، ١٩٧٤.
١٧-(کوردۆ)
کۆمەڵە تێکستی فۆلکلۆری کوردی، پرۆفیسۆر قەناتی کوردۆ لە زاری کوردەکانی سۆڤێتەوە تۆماری کردووە. شوکور مستەدا و ئەنوەر قادر هێناویانەتە سەر ڕێنووسی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.
١٨- (کوردی)
دیوان کوردی، چاپی سێیەم، لەسەر ئەرکی چاپخانەی کوردستان گر و گۆ و چاپکراوە، هەولێر، ١٩٧٣.

١٩-(کۆیی)
دیوانی حاجی قاسری کۆیی، گرد و کۆ و بڵاوکەرەوە گیو موکریانی، هەولێر، ١٩٥٣.
٢٠-(گۆران)
سەرجەمی بەرهەمی گۆران، بەرگی یەکەم، دیوانی گۆران، محەمەدی مەلا کەریم کۆی کردووەتەوە و ئامادەی کردوە و پێشەکی و پەراوێزی بۆ نووسیوە، بەغدا، ١٩٨٠.
٢١-(لە خەوما)
جەمیل صائب، لە خەوما، پێشکەش کردن و لێکۆڵینەوەی جەمال بابان، بەغدا، ١٩٧٥.
٢٢-(مەحوی)
دیوانی مەحوی، لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی: مەلا عبدالکریمی مدرس و محەمەدی مەلا کەریم، بەغدا، ١٩٧٧.
٢٣-(میرزا ئۆلقادر)
میرزا ئۆلقادر، محەمەد ئەمین هەورامانی، بەغدا، ١٩٨٤.
٢٤-(نالی)
دیوانی نالی، لێکۆڵینەوە و لێکدانەوەی: مەلا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم، بەغدا، ١٩٧٦.
٢٥-(وەفایی)
دیوانی وەفایی، لێکۆڵینەوەی: محەمەد عەلی قەرەداغی، بەغدا، ١٩٧٨.

سەرچاوە

بە زمانی کوردی

(١) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٢) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، بەرکۆڵێکی هەڵە زانستییەکانی کورتەی نامەی دوکتۆرییەکەی د. کوردستان موکردیانی، گۆڤاری "ڕۆشنبیری نوێ"، ژ٧، بەغدا، ١٩٧٨، ل ١١-١٨.

(٣) د. ئەوڕەحمانی جاجی مارف، چی لەبارەی زمانی کوردییەوە نووسراوە، بەغدا، ١٩٧٤.

(٤) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٩.

(٥) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، بەشی دووەم، بەغدا، ١٩٨٧.

(٦) د. ئەوڕەحمانی حاجی مارف، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٧٦.

(٧) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەڕۆنان لە زمانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٧٧.

(٨) د. ئەورەحمانی حاجی مارف، وشەی زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٥.

(٩) تۆفیق وەهبی، دەستووری زمانی کوردی، جزمی یەکەم، بەغدا، ١٩٢٩.

(١٠) تۆفیق وەهبی، خوێندەواری باو، بەغدا، ١٩٣٣.

(١١) جگرخوێن، ئاوا ئو دەستوورا زمانێ کوردی، بەغدا، ١٩٦١.

(١٢) د. جەمال نەبەز، زمانی یەکگرتووی کوردی، بامبێرگ، ١٩٧٦.

(١٣) حەمیدی ئێزەدپەناهـ فەرهەنگی لەک و لوڕ (لێدوان و بەراوردکردنی: مەحموود زامدار، بەغدا، ١٩٧٨).

(١٤) ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی، بەسەرداچوونەوەی ڕێزمانی کوردی، گۆڤاری "کاروان"، ژ٢٣، ساڵی دووەم، هەولێر، ئابی ١٩٨٤، ل ٢٣-٣٥.

(١٥) ڕەئووفی ئەحمەد ئالانی، دیاردەییێکی زمانەوانی، گۆڤاری "نووسەری کورد" ، ژ٨، خولی دووەم، بەغدا، ١٩٨٢، ل ٣٦-٤١.

(١٦) ڕەشید کورد، ڕێزمانا زمانێ کورمانجی، چاپخانەیا کەرەم، ١٩٥٦.

(١٧) ڕێزامنی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب٣، ژ١، بەغدا، ١٩٧٥، ل ٣٩٨-٤٩٦؛ ب٣، ژ٢، بەغدا، ١٩٧٥، ل ٢٤١-٣٥٨؛ ژ٤، بەغدا، ١٩٧٦، ل ٢٨٩-٤٠٠.

(١٨) ڕێزمانی ئاخاوتنی کوردی بەپێی لێکۆڵینەوەی لیژنەی زمان و زانستەکانی، بەغدا، ١٩٧٦.

(١٩) زاراوە زاستیەکان، دانان و لێکۆڵینەوەی لیژنەی زاراوە زانستیەکانی کۆڕ، بەغدا، ١٩٧٦.

(٢٠) سەعیج صدقی، مختصر و صرف و نحوی، بەغدا، ١٩٢٨.

(٢١) صادق بەهائەدین ئامێدی، ڕێزمانا کرمانجی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٢٢) صادق بەهائەدین ئامێدی، زمانێ کوردی، گۆڤاری "ڕۆژی کوردستان"، ژ١، سالی، بەغدا، ١٩٧١، ل ٣٩-٤١.

(٢٣) صادق بەهائەدین ئامێدی، گرامتیکا زمانێ کوردی، گۆڤاری "ڕوناهی"، ژ١، سالی ٢، بەغدا، ١٩٦٢، ل ٢٤-٢٨.

(٢٤) صالح حسێن حەسەن پشدەری، کورتەییێک لە ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٨٥.

(٢٥) طاهیر صادق، ڕێنووسی کوردی، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق- دەستەی کورد"، ب٩، بەغدا، ١٩٨٢، ل ١٤٩-١٧٣.

(٢٦) عەبدولڕەحمان محەمەد ئەمین زەبیحی، قامووسی زمانی کوردی، بەرگی دووەم، بەغدا، ١٩٧٩.

(٢٧) عەبدوڵلا شالی، (سەر) و (چاو) و (دڵ) و (دەست) لە وشەسازیی زمانی کوردیدا، گۆڤاری "پەروەردە و زانست"، ژ١٧، بەغدا، ١٩٨٠، ل٣-١٣.

(٢٨) عەبدوڵلا شالی، ناوی بکەر (الفاعل) لە زمانی کوردیدا، گۆڤاری "پەروەردە و زانست"، ژ١٥، بەغدا، ١٩٧٩، ل ٥-٧.

(٢٩) عەبدوڵڵا شاڵی، د. عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، د. ئەمین عەلی، نووری عەلی ئەمین، فەریدوون عەلی ئەمین، عەلائەدین سەجادی، کەمال مەحموود فەرج، ئەبووزەید مستەدا سەندی، زمان و ئەدەبی کوردی، بۆ پۆلی یەکەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦،بۆ پۆلی دووەمی ناوەندی، بەغدا، ١٩٧٦؛ بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦؛ بۆ پۆلی چاورەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦؛ بۆ پۆلی پێنجەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦؛ بۆ پۆلی شەشەمی ئامادەیی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٣٠) فارووق عەمەر صدیق، وشەسازی لە زمانی کوردیدا، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب٣، ژ١، بەغدا، ١٩٧٥، ل ١٩٨-٢٤٢.

(٣١) د. قەناتی کوردۆ، ئاوەڵنێو لە دیالێکتی کرمانجیی ژووروو خوارووداً، گۆڤاری "ڕۆشنیری نوێ"، ژ٧٩، بەغدا، ١٩٨٠، ل ٦-١١ (د. کوردستان موکریانی کردوویە بە کوردی).

(٣٢) د. قەناتی کوردۆ، زمانێ کوردی، چاپی، یەریڤان، ١٩٤٩.

(٣٣) د. قەناتی کوردۆ، زمانی کوردی، چاپی چوارەم، یەریڤان، ١٩٧٠

(٣٤) د. قەناتی کوردۆ، زمانی کوردی، فرانکفورت، ١٩٨١.

(٣٥) د. کوردستان موکریانی، ئاوەڵناو لە ڕستەی کوردیدا، گۆڤاری "کاروان"، ژ٥، هەولێر، ١٩٨٣، ل ٣٩-٤٤)

(٣٦) د. کوردستان موکریانی، جیاوازیی نێوان ئاوەڵناو و دیارخەر، گۆڤاری "ئۆتۆنۆمی"، ژ٣، ساڵی ٧، هەولێر، ١٩٨٣، ل ٧١-٧٣.

(٣٧) د. کوردستان موکریانی، سینتاکسی ڕستەی سادە لە زمانی کوردیدا، بەغدا، ١٩٨٦.

(٣٨) کۆڕی زانیاری کورد، ڕێنووسی کۆڕ، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب١، ژ١، بەغدا، ١٩٧٣، ل ٣٦٤-٣٧٩.

(٣٩) گیو موکریانی، فەرهەنگی مەهاباد (فەرهەنگێکی قوتابخانەیی کوردی عەرەبییە)، هەولێر، ١٩٦١.

(٤٠) لیستەی چوارەمی زاراوەکانی کۆڕ، دانان و لێدوانی ئەنجومەنی کۆڕ و لیژنەکانی، پێشەکی و ڕێکخستنی د. ئەورەحمانی حاجی مارف، بەغدا، ١٩٧٥.

(٤١) مالمسانژ، فەرهەنگێ دملکی- ترکی، ئۆساک، ١٩٨٧.

(٤٢) محەمەد ئەمین هەورامانی، بەراوردێکی سەرپێی نێوان زمانی ئاڤێستا و زمانی ئەمڕۆی کوردی، گۆڤاری "کاروان"، ژ٥٥، هەولێر، ١٩٨٧، ل ٢٤-٣١.

(٤٣) محەمەد ئەمین هەورامانی، زاری زمانی کوردی لە ترازووی بەراورددا، بەغدا، ١٩٨١.

(٤٤) محەمەد ئەمین هەورامانی، سەرەتاییک لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٣.

(٤٥) محەمەد ئەمین هەورامانی، (کە) لە زمانی یەکگرتووی ئەدەبیی کوردیدا، گۆڤاری "کاروان"، ژ١٢، هەولێر، ١٩٨٣، ل ١٩- ٢٨.

(٤٦) محەمەد مەعرووف فەتتاح، خۆیەتی لە زاری سلێمانیدا، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق – دەستەی کورد"، ب٧، بەغدا، ١٩٨٠، ل ١٦٢- ١٩٥.

(٤٧) مەسعوود محەمەد، بەسەرداچوونەوە، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب٥، بەغدا، ١٩٧٧، ل ١٣٥-١٧٦.

(٤٨) مەسعوود محەمەد، بەکارهێنانی (ی) لە ڕێزمانی کوردیدا، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، بەرگی یەکەم، بەشی یەکەم، بەغدا، ١٩٧٣، ل ٣٩-١١٤.

(٤٩) مەسعوود محەمەد، چەند حەشارگەیێکی ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٧٦.

(٥٠) مەسعوود محەمەد، لە ئاوێنەی ئەم گوتارەدا تیشکی چەند چرایەک، گۆڤاری "کاروان"، ژ٢٠، هەولێر، ١٩٨٤، ل ١٧-٢٥.

(٥١) مەسعوود محەمەد، هەڵدانەوەی چەند ڕووپەڕەیێکی زمانی کوردی، "گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد"، ب٥؛ بەغدا، ١٩٧٧، ل ٢٦٤-٣١١.

(٥٢) د.نەسرین فەخری و د.کوردستان موکریان، ڕێزمانی کوردی بۆ پۆلی یەکەمی بەشی کوردی زانکۆی سەلاحەددین، ١٩٨٢.

(٥٣) نووری عەلی ئەمین، ڕێزمانی کوردی، سلێمانی، ١٩٦٠.

(٥٤) نووری عەلی ئەمین، قەواعید زمانی کوردی لە (صرف و نحو)دا، بەرگی یەکەم، بەغدا، ١٩٥٦؛ بەرگی دووەم، بەغدا، ١٩٥٨.

(٥٥) نووری عەلی ئەمین، گرتنی کەلێنێکی تر لە ڕێزمانی کوردی، بەغدا، ١٩٥٨.

(٥٦) د. وریا عومەر ئەمین، ئامرازەکانی بەستن، گۆڤاری "ڕۆژی کوردستان"، ژ٦٧، بەغدا، حوزەیرانی ١٩٨٤، ل ٢٨-٣١.

بە زمانی فارسی

(٥٧) دكتر ابراهيم پور، دستور زبان كردی، تهران؟

(٥٨) دكتر پرويز ناتل خانارى، تاريخ زبان فارسى، جلد اول، ١٣٥٤، جلد دوم، ١٣٥٤، جلد سوم، ١٣٥٤.

(٥٩) ذوالنور، دستور پارسى در صرف و نحو املاى فارسى، تهران، ١٣٤٣.

(٦٠) سيد كمال طالقانى، دستور زبان فارسى، چاپ ششم، ١٣٥١.

(٦١) على برناك، دستور زبان فارسى، ١٣٤٧.

(٦٢) محمد صديق مفتى زاده،درس زبان كردى، جزوه ١-٢، تهران، ٢٥٣٦.

(٦٣) محمد كيوان پور، نامهاى پرندگان در لهجەهاى كردى، تهران، ١٣٢٦.

بە زمانی عەرەبی

(٦٤) الدكتور ابراهيم انيس، من اسرار اللغة، اللطبعة الرابعة، القاهره، ١٩٧٢.

(٦٥) الدكتور ابراهيم السامرائي، فقه الغة المقارن، بيروت، ١٩٦٨.

(٦٦) الدكتور ابراهيم السامرائي، مباحث لغوية، النجف، ١٩٧١.

(٦٧) توفيق وهبي، قواعد اللغة الكردية، الجزء الاول، الباب الثاني، بيروت، ١٩٥٦.

(٦٨) توفيق وهبي، قواعد اللغن الكردية، الجزء الاول، الباب الثاني، بيروت، ١٩٥٦.

(٦٩) صلاح سعدالله، حول اللغة الكردية، بغداد، ١٩٨٥.

(٧٠) عبدالباقى الصافي، دراسة مقارنة للكلمة وعلم الصرف فى اللغتين العربية والانكليزية، مستل من مجلة كلية الاداب جامعة البصرة، العددان ٤و ٥.

(٧١) عبدالهادى معر، دراسات في قواعد اللغة، الجزء ١-٣، النجف، ١٣٥٨هـ

(٧٢) الدكتور علي عبدلواحد وافي، علم اللغة، الطبعة السابعة، القاهرة، ١٩٧٢.

(٧٣) فتيحية توفيق صلاح، التيسيو في النحو والصرف، عمان، ١٩٧٨.

(٧٤) محمد سعيد عبدالرحمن، قواعد اللغة العربية في النحو والصرف، بغداد، ١٩٧٠.

بە زمانی ڕووسی

(٧٥) ئـۆ. س. ئاخمانۆڤـا، فەرهـەنگی زاراوەکـانی زمـان، مۆسکۆ، ١٩٦٦.

(٧٦) ک. ڕ. ئـەیووبی و ئـی. ئـا. سـمیرنۆڤا، دیـالێکتی کوردی موکری، لێنینگراد، ١٩٦٨.

(٧٧) ئـی. م. ئۆرانسـکی، زمانـە ئێرانییـەکان، مۆسـکۆ، ١٩٦٣.

(٧٨) د. ن. ئوشـاکۆڤ، فەهـەنگی زمـانی ڕووسـی ، مۆسـکۆ، بـەرگی یەکـەم، ١٩٣٥؛ بـەرگی دووەم، ١٩٣٨؛ بەرگی سێیەم، ١٩٣٩؛ بەرگی چوارەم، ١٩٤٠.

(٧٩) چ. خ. باکـاییڤ، بەشـە دیـالێکتی کـوردی تورکمەنستان، مۆسکۆ، ١٩٦٢.

(٨٠) چ. خ. باکـاییڤ، زمـانی کوردەکـانی ئازربایجـان، مۆسکۆ، ١٩٦٥.

(٨١) چ. خ. باکـاییڤ، زمـانی کوردەکـانی سـۆڤێت، مۆسکۆ، ١٩٧٣.

(٨٢) س. ڤ. برۆمێلـی، ل. ن. بوولاتۆڤـا، دەربـارەی وشەسـازیی بەشـە دیالێکتـەکانی زمـانی ڕووسـی، مۆسـکۆ، ١٩٧٢.

(٨٣) ڤ. م. پاڤلۆڤ، جۆرەکانی ئاوەڵناو لە زمانی ڕووسیدا، گۆڤاری "کێشەی زمانناسی"، ژ٢، مۆسکۆ، ١٩٦٠، ل ٤٣-٦٤.

(٨٤) ن. ن. پرۆکۆپۆڤیچ، لەبارەی جیاوازیی دەستەواژە و ئاوەڵناوی لێکدراوەوە، گۆڤاری "زمانی ڕووسی لە قوتابخانە"، ژ٤، مۆسکۆ، ١٩٦١، ل ٥٣-٧٢.

(٨٥) م. ن. پیتیرسۆن، لەبارەی بەشەکانی ئاخاوتنی زمانی ڕووسییەوە، کتێبی "کێشەی پێکهاتنی ڕێزمانی"، مۆسکۆ، ١٩٥٥، ل ٦١-٨٨.

(٨٦) ڕ. ڵ. تسابۆڵۆڤ، لەبارەی مێژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردییەوە، مۆسکۆ، ١٩٧٨.

(٨٧) ن. ئا. دڤۆریانکۆڤ، زمانی پشتۆ، مۆسکۆ، ١٩٦٠.

(٨٨) م. دۆکوولیڵ، کێشەی حاڵەتەکانی وشەسازی، گۆڤاری "کێشەی زمانناسی"، ژ٦، مۆسکۆ، ١٩٦٧، ل ٦٩-٨٢.

(٨٩) ڤ. س، ڕاستۆرگویڤا، زمانی فارسی ناوەڕاست، مۆسکۆ، ١٩٦٦.

(٩٠) ئا. ئا. ڕیفۆرماتسکی، سەرەتاییکی زمانناسی، چاپی چوارەم، ١٩٨٥.

(٩١) زارێ یووسف، دیالێکتی سلێمانی زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٨٥.

(٩٢) ئا. ئی. سامیرنیتسکی، وشەسازیی زمانی ئینگلیزی، مۆسکۆ، ١٩٥٩.

(٩٣) ن. م. شانسکی، لەبارەی ڕۆنانی ئاوەڵناوەوە، گۆڤاری "زمانی ڕووسی لە قوتابخانە"، ژ١، مۆسکۆ، ١٩٥٨، ل ٣٣-٤٨.

(٩٤) س. ن. سۆکۆلۆڤا، زمانی ئاوێستا، مۆسکۆ، ١٩٦١.

(٩٥) ل. ڤ. شێربا، بەشەکانی زمانی ئاخاوتن لە زمانی ڕووسیدا، کارە هەڵبژاردەکانی دەربارەی زمانی ڕووسی، مۆسکۆ، ١٩٧٥، ل ٢١٣-٢٤٢.

(٩٦) فارووق عومەر صدیق، ڕۆنانی ناو لە زمانی ئەدەبیی کوردی عێراقدا (کورتەی نامەی دوکتۆری)، مۆسکۆ، ١٩٧٧.

(٩٧) ڤ. ئا. فورۆلۆڤا، زمانی بلووجی، مۆسکۆ، ١٩٦٠.

(٩٨) ن. س. ڤالگینا، د. ن. ڕۆزینتال، م. ئی. فۆمینا، ڤ. ڤ. تساپکیڤیچ، زمانی ڕووسی ئەمڕۆ، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٧١.

(٩٩) ڤ. ڤ. ڤینۆگرادۆڤ، زمانی ڕووسی ئەمڕۆ (وشەسازی)، مۆسکۆ، ١٩٧٢.

(١٠٠) د.کوردستان عەبدولڕەحمان لەتیف، دیارخەر و شێوەکانی دەربڕینی پێوەندییە دیارخەرییەکان لە زمانی کوردیدا- دیالێکتی سۆرانی (کورتەی نامەی دوکتۆری)، مۆسکۆ، ١٩٧٦.

(١٠١) ق. کوردۆ، (کوردۆییێڤ)، دوو بنچینەی ڕۆنانی وشە لە زمانی کوردیدا، "کورتەی دەنگوباسی ئامۆژگاری ڕۆژهەلاتناسی"، ١٩٥٩، ب٢٩.

(١٠٢) ق، کوردۆ (کودۆییێڤ)، دەستووری زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٥٧.

(١٠٣) ق، کوردۆ (کودۆییێڤ)، دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ژووروو و خواروو)، مۆسکۆ، ١٩٧٨.

(١٠٤) ق، کوردۆ (کودۆییێڤ)، ڕۆنانی وشە لە زمانی کوردیدا، "ڕیزمان و مێژووی زمانەکانی ڕۆژهەلات"، لینینگراد، ١٩٥٨، ١٤٢.

(١٠٥) ق، کوردۆ (کودۆییێڤ)، زمانی کوردی، مۆسکۆ، ١٩٦١.

(١٠٦) ئـــی. ئـــۆ. گۆستێتســـکایا، ڤ. ئـــی. کارداشێڤســـکی، ڕێزمانی فەڕەنسی، چاپی حەوتەم، مۆسکۆ، ١٩٧٣.

(١٠٧) گ. ی. گـــروونین، ئاوەڵنـــاو لـــە زمانـــە تۆرانیێکانـــدا، گۆڤـــاری "کێشـــەی زمانناســـی"، ژ٣، مۆســـکۆ، ١٩٦٢، ل ١١١-١٣٤.

(١٠٨) ئـــا. ن. گڤۆزدیێـــڤ، زمـــانی ئـــەدەبیی ڕووســـیی ئەمڕۆ، بەرگی یەکەم، چاپی سێیەم، مۆسکۆ، ١٩٦٨.

(١٠٩) ئـــا. ئـــی. گولانـــۆڤ، وشەســـازیی زمـــانی ڕووســـیی ئەمڕۆ، چاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٦٥.

(١١٠) ب. ن. گۆلـــۆڤین، ســـەرەتاییێکی زمانناســـی، چـــاپی دووەم، مۆسکۆ، ١٩٧٨.

(١١١) ن. م. لیێمپیێل، زمانی لاتینی، مۆسکۆ، ١٩٦٦.

(١١٢) د.مەکســـیمی خـــەمۆ، زمـــانی کوردەکـــانی بادینـــانی کوردســـتانی عێـــراق، کتێبـــی "وڵاتـــان و میللـــەتانی ڕۆژهـــەڵاتی نیزیک و ناوەڕاست"، ب٧، یەریڤان، ١٩٧٥، ل ٢٧٣-٣٨٢.

(١١٣) ڤ. ن. یـــارخۆ، ڤ. ئـــی. لۆبـــۆدی، زمـــانی لاتینـــی، چاپی چوارەم، مۆسکۆ، ١٩٦٩.

بە زمانە ڕۆژئاواییەکان

(114) Bedir-khan kamuran, lanqua kurda, paris, 1964.

(115) G. O. Curme, A Grammar of English language, London, N-Y, 1931.

(116) Ernest N. Maccarus, A Kurdosh Grammar, New-York, 1958.

(117) H. A. Gleason Linguistics and English Grammar, New-York, 1966.

(118) M. P. Grammatica e vocabolario della lingua Kurda, Poma, Scora Congregazione di Propogande Fide, 1787.

(119) James Sledd, A Short Introduction to English Grammar, Chicago, 1959.

(120) R. F. jardine, Bahdinan Kurmanji, , a grammar of the kurmanji of the kurds of Mosusl division and surtounding districts of Kurdistan, Baghdad, Goverment press, 1922.

(121) Joyce Blau, Manuel De Kurde, Paris, 1980.

(122) F. Justi, Kurdishe Grammatik, S.-pb, 1880.

(123) D. N. Mackenzie, Kurdish Dialects studies, London, 1957.

(124) D. N. Mackenzie, Kurdish Dialects studies, London, 1961.

(125) J. C. Nesfiels, English Grammar, past and present, London, 1931.

(126) Norman, C. Stageberg, An Introductory English Grammar, New-York, 1965.

(127) Paul Roberts, Patterns of English, New-York, 1956.

(128) E. B. Soane, Elementary Kurmanji Grammar, Naghdad, 1919.

(129) E. B. Soane, Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language, London, 1913.

(130) A. V. Williams jackenzie, Avesta Grammar, part 1, Stuttgart W. Kohlhammer, 1892.

ناوەرۆک

پێشەکی... ٧

کورتە هەڵسەنگاندنێکی ئەو کارانەی لە مەیدانی لێکۆڵینەوەی(ناو)داکراون.. ٤١

سەعید صدقی، تۆفیق وەهبی، نووری عەلی ئەمین، جگر خوێن، محەمەد ئەمین هەورامانی، لیژنەی زمان و زانستەکانی کۆڕی زانیاری کورد، ئەحمەد حەسەن ئەحمەد، د.جەمال نەبەز، صادق بەهائەددین، لیژنەی بەڕێوەبەرێتی خوێندنی کوردی، د.ئیبراهیم پوور، د.نەسرین فەخری و د. کوردستان موکریانی، د.قەناتی کوردۆ(کوردۆییێڤ)، د.چەرکەزی بەکۆ(باکاییێڤ)، د.کەریمی ئەیوبی و د.ئی.ئا. سمیر نۆڤا، مەکسیمی خەمۆ، د. ڕ. ڵ. تسبۆڵۆڤ. د.زارێ یووسف.د.ئەرنست مەکارۆس. د.مەکەنزی، د.جۆیس بلۆ، ئەنجام

لێکۆڵینەوەکانی خۆم لەبارەی (ئاوەڵناو)ەوە...................... ١٠٩

ئاوەڵناو... ١٠٩

ئاوەڵناو لە ڕووی واتاوە.. ١١٩

ئاوەڵناوی چۆنێتی، ئاوەڵناوی نیسبی، ئاوەڵناوی نادیار: (١ـ ئاوەڵناوی نادیاری جیاکەرەوە، ٢ـ ئاوەڵناوی نادیاری دیاری کردن).

ئاوەڵناو لە ڕووی ڕۆنانەوە..١٤٠
ئاوەڵناوی داڕێژراو:(ئەو پێشگرانەی دەچنە سەر ناو و ناو سازدەکەن، ئەو پێشگر و پاشگرانەی دەچنە سەر ناوی سادە و دەیکەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو، ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵناوی سادە و ئاوەڵناوی داڕێژراویان لێ دروست دەکەن، ئەو پێشگرانەی دەچنە سەر ڕەگی کردار یاخود ناوی چاوگ و دەیکەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو، ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ڕەگی کردار یاخود ناوی چاوگ و دەیکەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو، ئەو پاشگرانەی دەچنە سەر ئاوەڵکرداری سادە و دەیکەنە ئاوەڵناوی داڕێژراو،
ئاوەڵناوی لێکدراو..١٥٢
پلەی چەسپیو، پلەی بەراورد:(١- ڕێگەی مۆرفۆلۆژی٢- ڕێگەی لێکسیکی)، پلەی باڵا:(١- ڕێگەی مۆرفۆلۆژی٢- ڕێگەی لێکسیکی).
ئاوەڵناو لە دۆخی ئیزافەدا..١٩٨
وەک دیارخەر:(ئاوەڵناوی چۆنێتی، ئاوەڵناوی نیسبی، ئاوەڵناوی نادیار)، وەک دیارخراو.
زنجیرەیێک ئاوەڵناو...٢٠٩
بە یاریدەی (- ی)ی ئیزافە، بە یاریدەی (- ە)ی ئیزافە، بە یاریدەی (و)ی پێوەندی.
بوونی هەندێ بەشە ئاخاوتن بە ئاوەڵناو.................٢١٣
ناوی کارا، ناوی بەرکار، جێناو، ژمارەی تەرتیبی، ناو.

بوونی ئاوەڵناو بە بەشە ئاخاوتنی دی......................٢١٨
بوون بە ناو، بوون بە ئاوەڵکردار.
کورتەیێک بە زمانی عەرەبی...............................٢٢٠
نیشانەی نموونەکان...٢٤٠
سەرچاوەکان..٢٤٥